

Іон Дубовіч, Христина Васишин

ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Монографія

**Видавництво RCR EDITORIAL
Бухарест – 2021**

Редактор: *Іван Гербіл*

Обкладинка та комп'ютерна верстка: *Мойсей Ірина*

Референти: *Петро Миколайович Гарасим*

Оксана Дмитрівна Гнаткович

Анатолій Михайлович Дейнека

Ольга Віталіївна Кузьменко

Ігор Павлович Соловій

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DUBOVICI, ION

Ekolohichne strakhuvannea: teoriia i praktyka : monohrafiia / Ion

Dubovici, Khrystyna Vasylyshyn. - București : R.C.R. Editorial, 2021

ISBN 978-606-745-104-7

I. Vasylyshyn, Khrystyna

57

Наклад фінансований
СОЮЗОМ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ

Іон Дубовіч, Христина Васишин

ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Монографія

Дубовіч Іон, Василишин Христина. Екологічне страхування: теорія і практика. Монографія. – Видавництво RCR EDITORIAL, 2021. – 298 с.

Монографія «Екологічне страхування: теорія і практика» включає п'ять розділів: теоретико-методичні аспекти страхування; теоретичні та практичні засади екологічного страхування; еколого-правове регулювання екологічного страхування; світовий досвід екологічного страхування та рекомендації щодо вдосконалення ринку екологічного страхування.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного лісотехнічного університету України, м. Львів (протокол № 2 від 27 лютого 2020 р.)

Літературний редактор – Луцишин Олена Богданівна, кандидат філологічних наук, старша наукова співробітниця Інституту Івана Франка Національної академії наук України, місто Львів.

Рецензенти: Гарасим Петро Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Національного лісотехнічного університету України, місто Львів.

Гнаткович Оксана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри адміністративного забезпечення соціокультурної сфери ВП «Львівська філія Київського Національного Університету культури і мистецтв», місто Львів.

Дейнека Анатолій Михайлович, доктор економічних наук, професор, начальник Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства, місто Львів.

Кузьменко Ольга Віталіївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Сумського державного університету, місто Суми.

Соловій Ігор Павлович, доктор економічних наук, професор кафедри екологічної економіки Національного лісотехнічного університету України, місто Львів.

Зміст

<i>Передмова</i>	7
Розділ 1. Теоретико-методичні аспекти страхування	11
1.1. Історія становлення страхових відносин	13
1.2. Визначення понять «ризик», «страховий ризик» та «управління страховими ризиками»	15
1.3. Сутність, принципи та роль страхування	26
Розділ 2. Теоретичні та практичні засади екологічного страхування	33
2.1. Історія розвитку екологічного страхування	35
2.2. Методичні аспекти управління екологічними ризиками	42
2.3. Класифікаційні ознаки екологічного страхування	53
2.4. Застосування методів оцінювання еколого-економічних збитків в екологічному страхуванні	74
Розділ 3. Нормативно-правове регулювання та особливості розвитку ринку екологічного страхування в Україні	87
3.1. Нормативно-правове регулювання екологічного страхування	89
3.2. Особливості розвитку ринку екологічного страхування	99
3.3. Організаційні засади розвитку екологічного страхування лісів в Україні	123
3.4. Проблеми та перспективи розвитку ринку екологічного страхування	135

Розділ 4. Світовий досвід екологічного страхування	143
4.1. Нормативно-правова база екологічного страхування у розвинених державах	145
4.2. Ринок екологічного страхування у розвинених державах	151
4.3. Особливості страхування катастрофічних ризиків у державах ЄС	174
4.4. Сучасні альтернативи екологічному страхуванню	180
 Розділ 5. Рекомендації щодо вдосконалення ринку екологічного страхування	 189
5.1. Концепція ринку екологічного страхування щодо забезпечення сталого розвитку	191
5.2. Інструменти державної підтримки ринку екологічного страхування	208
5.3. Регулювання тарифної ставки на ринку екологічного страхування	216
5.4. Основи формування міжнародного екологічного страхування	225
 ВИСНОВКИ	230
ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ	233
ДОДАТКИ	253
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	281

Передмова

У сучасних умовах глобалізації економіки та світових змін клімату спостерігається тенденція до частого виникнення екстремальних погодних умов та пов'язаних з ними вторинних небезпек (посух та пожеж) та подій, що спричиняють вторинні наслідки (проливні дощі, повені та ін.). Це призводить до зростання збитків від цих природних явищ у різних регіонах світу, а відтак – до необхідності страхування життя, здоров'я та майна населення.

Статистичні дані про кількість стихійних явищ і антропогенних катастроф, а також про розмір завданих ними збитків свідчать про актуальність екологічного страхування в сучасних умовах. Наприклад, за даними однієї з найбільших страхових компаній у світі Munich RE, втрати, що їх спричинили стихійні лиха та антропогенні катастрофи світовій економіці в 2019 році, склали близько 150 млрд дол. США, а в 2018 р. – 186 млрд дол. США. Ці збитки приблизно збігаються із середнім показником за останні 30 років. Найбільші втрати зафіксовано в 2011 р. – 354 млрд дол. США¹ та 2017 р. – 314 млрд дол. США².

Із заподіяної шкоди внаслідок стихійних явищ та антропогенних катастроф компенсовано страховими компаніями близько 30%. У США страховики компенсували біля 70% збитків, в Азії – близько 20%, в Європі – біля 10%. У Південній Америці, Африці, Австралії та Океанії виплати склали приблизно 1%. У 2017 р. страховики відшкодували біля 50% збитків.

1 Стали відомі розміри збитку, нанесеного світовій економіці стихійними лихами в 2019 році [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/stihiy-ni-liha-pidrahovaniy-zbitok-svitovoji-ekonomiki-vid-stihiynih-lih-u-2019-roci-novini-svit-50063211.html>.

2 Стихійні лиха, які сколихнули світ у 2017 році [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://newsgra.com/ukrainian/world/414591-stixijni-lixa-yaki-skolixnuli-svit-u-2017-roci>.

Серед стихійних лих, що принесли людству значних збитків, – тайфуни, цунамі, урагани, землетруси, лісові пожежі та ін. Наприклад: у 2019 р. тайфун «Лекіма» завдав Китайській Народній Республіці збитків на 7,6 млрд дол. США¹; ураган «Флоренс» в США (2018) – близько 50 млрд дол. США²; лісові пожежі в Австралії – біля 3,5 млрд дол. США³.

З наведеного випливає, що необхідність розробки та впровадження системи екологічного страхування є об'єктивною закономірністю суспільно-економічного розвитку.

Екологічне страхування забезпечує не лише механізм матеріального відшкодування за настання події, але й створює умови для здійснення контролю за діяльністю небезпечних об'єктів.

Оскільки страхування є важливою складовою фінансового механізму, то саме ринок екологічного страхування має сприяти прискоренню руху коштів ресурсно-екологічного походження, а відтак – утворенню та зростанню доданої вартості до розмірів, здатних забезпечити відтворення екологічно якісного навколишнього природного середовища.

Ринок екологічного страхування є одним із важливих напрямів подолання негативних тенденцій, пов'язаних із погіршенням стану довкілля внаслідок стихійних лих, техногенних аварій та катастроф, яких, як відомо, супроводжують величезні матеріальні збитки.

Саме вказаній проблематиці присвячена дана монографія, яка складається з п'яти розділів. Досліджуються теоретико-методичні аспекти страхування, історія становлення страхових відносин, сутність, принципи та роль страхування. Обґрунтовуються визначення понять «ризик», «страховий ризик» та «методи управління страховими ризиками». Основна увага звертається на теоретичні та практичні засади екологічного страхування в Україні, правові аспекти його регулювання,

1 Тайфун Лекіма (2019) [Електронний ресурс]. – Доступний з: [https://uk.wikipedia.org/wiki/_\(2019\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/_(2019)).

2 Збитки від урагану «Флоренс» у США оцінили в 50 мільярдів доларів [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/09/22/640846>.

3 Збиток від пожеж в Австралії становитиме 3,5 мільярда доларів [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://cikavosti.com/zbitok-vid-pojej-v-avstralii-stanovitime-3-5-miliarda-dolariv>.

особливості розвитку вітчизняного ринку екологічного страхування, його проблеми та перспективи розвитку. У роботі також звернено увагу на світовий досвід екологічного страхування, а саме на його нормативно-правову базу та сучасний стан ринку екологічного страхування у високорозвинених країнах, розглянуто альтернативні інструменти екологічного страхування. Визначено основні рекомендації щодо вдосконалення ринку екологічного страхування, обґрунтовано інструменти його державної підтримки і можливості регулювання тарифної ставки та ін.

Умовні скорочення

- АЕС – атомна електростанція
- АЗС – Автозаправна станція
- АЕР – аналіз еквівалентних ресурсів
- ВВП – Валовий внутрішній продукт
- ЄС – Європейський Союз
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України
- НАН України – Національна академія наук України
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- ССВ – сертифіковані скорочення викидів
- США – Сполучені Штати Америки
- НЛТУ України – Національний лісотехнічний університет України
- НПС – навколишнє природне середовище
- ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

Розділ 1.

Теоретико-методичні аспекти страхування

1.1. Історія становлення страхування

1.2. Визначення понять ризик, страховий ризик та управління страховими ризиками

1.3. Сутність, принципи та роль страху- вання

1.1. Історія становлення страхових відносин

Страхування – категорія соціально-економічних відносин між людьми.

Вважається, що первинні форми страхування існували приблизно три тис. років до н.е. Найпростішою формою страхування була колективна взаємодопомога. Пізніше закони вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.) вимагали укладання між учасниками торговельного каравану угоди про спільне покриття збитків у разі настання несподіваної пригоди¹.

Приблизно у 970-931 рр. до н.е. єгипетські каменярі, які брали участь у спорудженні пірамід, заснували каси взаємодопомоги для підтримки своїх колег або їхніх родин від наслідків каліцтва працівників або їхньої загибелі від нещасного випадку.

У 916 р. до н.е. на острові Родос було прийнято документ – ордонас, в якому подано систему розподілу збитків у випадку загальної морської аварії.

На території сучасної Німеччини (900 р. до н.е.) виникли перші гільдії пожежників, які створили систему страхування від вогню.

У 1310 р. у м. Брюгге (Бельгія) засновано страхову палату, яка здійснювала операції щодо захисту майнових інтересів купецьких та ремісничих гільдій.

У Лондоні 18 липня 1583 р. укладено першу відому угоду про страхування життя. Упббонс був застрахований на суму 383 фунта².

1 История государства и права зарубежных стран: Учебник / под общ. ред. О.А. Жидкова, Н.А. Крашенинниковой. – М. : Норма, 2004. – Ч.1. – С. 49-50.

2 Страхування: теорія та практика: Навч.-метод. посіб. / Внукова Н.М., Успенко В.І., Временко Л.В. та ін.; За заг. ред. проф. Внукової Н.М. – Харків : Бурун Книга, 2004. – 376 с.

Початок XVII ст. характеризується виникненням перших акціонерних страхових компаній.

У 1650 р. французький математик, фізик і філософ Блез Паскаль сформулював закон великих чисел, який започаткував проведення статистичних розрахунків, зокрема, з метою страхування.

Англієць Едмунд Галлей у 1693 р. опублікував науково обґрунтовані таблиці смертності, які використовувалися у страхуванні життя.

Німецький математик Готфрід Вільгельм фон Лейбніц у 1697 р. видав свої роздуми про усі ймовірні види ризиків, які можна застрахувати.

У 1752 р. у США Франклін заснував перше товариство взаємного страхування на випадок пожежі¹.

Страхові товариства в галузі морського страхування виникли у Франції у 1686 р.

1 серпня 1778 р. було засновано «Гамбурзьке товариство притулку для пристарілих», яке існувало на принципах поширеного в наш час у багатьох країнах пенсійного страхування.

У XIX ст. на заході України з'явилися перші національні страхові організації. У 1891 р. у м. Львові було створено товариство взаємного страхування «Дністер», яке вже через рік почало здійснювати страхові операції. У 1911 р. у Чернівцях було створено страхову організацію «Карпатія» – так само товариство взаємного страхування, яке здійснювало страхування життя та пенсій.

Історія Держстраху СРСР почалася із Декрету Раднаркому від 28.11.1918 р. «Про організацію страхової справи в Російській Федерації». Усі приватні страхові компанії та товариства було ліквідовано, а здійснення страхування в усіх його видах і формах оголошувалося монополією держави.

Інституційно державні страхові організації створювалися після видання Декрету Раднаркому від 06.10.1921 р. «Про державне майнове страхування»².

1 Страхування: теорія та практика: Навч.-метод. посіб. / Внукова Н.М., Успенко В.І., Временко Л.В. та ін.; За заг. ред. проф. Внукової Н.М. – Харків : Бурун Книга, 2004. – 376 с.

2 Там само.

1.2. Визначення понять «ризик», «страховий ризик» та «управління страховими ризиками»

Важливою умовою здійснення страхування є виникнення страхового ризику. Для обґрунтування висунутого твердження, по-перше, необхідно критично проаналізувати існуючі підходи до визначення сутнісних ознак понять «ризик» і «страховий ризик», які за своєю природою не є тотожними. Варто зауважити, що вивченню сутності категорії ризику, а також виявленню методичних аспектів їх економічної оцінки та управління присвячено значну кількість наукових праць українських і зарубіжних учених, таких як А. Альгін, І. Балабанов, П. Верченко, В. Вітлінський, В. Гранатуров, М. Грачов, І. Івченко, С. Ілляшенко, Є. Коротков, В. Лук'янова, Н. Машина, Г. Моткін, С. Мочерний, Ю. Сенейко, П. Шутов та ін.

Більшість науковців розглядають ризик як імовірність виникнення несприятливої події. Зокрема, М. Грачов визначає його як можливість виникнення у процесі реалізації проєкту несприятливих ситуацій і наслідків¹. Інші науковці (Л. Донець, І. Івченко, П. Шутов) розуміють ризик як можливе значення збитку, втрат, пов'язаних зі специфікою тих чи тих явищ природи і видів антропогенної (господарської) діяльності. Л. Донець під ризиком розуміє ймовірність виникнення збитків чи недоодержання доходів порівняно з прогнозованим варіантом². Деякі науковці вважають, що ризик може мати і позитивний вплив на діяльність підприємства, а саме: можливість отримання доходів або ж нульовий результат від діяльності. Є. Коротков зазначає, що поняття ризику в економічному розумінні передбачає втрати і збиток, імовірність

1 Грачов В.І. Класифікація ризиків та управління ними / В.І. Грачов, Т.П. Коюда // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 56-60.

2 Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. / Л.І. Донець. – К. : ЦУЛ, 2006. – 312 с.

яких пов'язана з наявністю невизначеності (нестачі інформації, недостовірності), а також вигоду і прибуток, отримати які можливо лише при діях, обтяжених ризиком¹. Привертає увагу позиція науковців, які розглядають ризик як невизначеність та ситуацію неминучого вибору, або точніше, діяльність, пов'язану з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення очікуваного результату, невдачі й відхилення від цілі^{2, 3, 4}. З іншого боку, неможливо не погодитися з твердженням, що ризик – це двовимірна величина, яка включає ймовірність настання небажаної події і пов'язані з нею втрати⁵.

Розглядаючи категорію «страховий ризик», в наш час зустрічаємо різні підходи до його визначення:

- певна подія, на випадок якої здійснюють страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання⁶;
- об'єкт управління, якому властиві так звані критерії страхування (об'єктний характер, ймовірність і повторюваність настання, кількісна вимірюваність, легітимність), що в сукупності зумовлюють виникнення страхового інтересу⁷;
- подія, яка передбачає виникнення страхового інтересу, має ознаки ймовірності настання, можливості її кількісного оцінювання та законодавчо визначені етапи й результати проходження⁸;

1 Коротков Е.М. Антикризисное управление : учебник / Е. М. Коротков. – М. : Инфра-М, 2001. – 432 с.

2 Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 189 с.

3 Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В.М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 1999. – 112 с.

4 Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций / А.С. Шапкин. – М. : Дашков и Ко, 2003. – 544 с.

5 Моткин Г.А. Основы экологического страхования / Г.А. Моткин. – М. : Наука, 1996. – 192 с.

6 Закон України «Про страхування» № 85/96-ВР від 07.03.1996 р. (ст.8) [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr>.

7 Ротова Т.А. Страхування : навч. посіб. / Т.А. Ротова. – [2-ге вид. перероб. та доп.]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – С. 322.

8 Позднякова Л.О. Страхові процеси в умовах ринкової трансформації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Л.О. Позднякова. – Ірпінь : Нац. акад. Держ. податк. служби України, 2004. – 19 с.

– вид відповідальності страховика; розподіл між страховиком і страхувальником шкоди, заподіяної страховим випадком та ін.

Отже, важливо виявити спільні ознаки, притаманні як ризикам, так і страховим ризикам, а саме ймовірності ризику та величини збитку. Водночас слід враховувати той факт, що не всі ризики можуть бути застрахованими. Як відомо, для того, щоб застрахувати ризик, він повинен задовольняти кілька умов, а саме: ризик, який включається до обсягу відповідальності страховика, є можливим; ризик має випадковий характер і сторонам договору страхування заздалегідь невідома можлива величина збитків; випадковість прояву цього ризику слід співвідносити із подібними процесами, які дають змогу робити висновки про закономірність процесів; настання страхового випадку не повинно бути пов'язаним із зацікавленою особою; факт настання страхового випадку невідомий у часі й просторі; страхова подія не повинна мати розмір катастрофи, тобто спричиняти масові збитки; наслідки реалізації ризику можливо об'єктивно оцінити¹.

Відштовхуючись від методичного визначення класифікації ризиків як інструменту визначення відповідних аналогових моделей управління, здійснимо їх експрес-аналіз. Наразі існують різні підходи до класифікації ризиків, які мають свою цінність і значущість (дод. А). Наприклад, І. Івченко², Н. Хохлов³ та інші, за природою небезпеки, поділяють ризики на техногенні (спричинені господарською діяльністю людини), природні (не залежать від діяльності людини) та змішані (події природного характеру, спричинені господарською діяльністю людини). Найбільш поширена класифікація ризиків за сферою виникнення. За рівнем виникнення (сферою походження) виділяють мегаризик, макроризик, мезоризик і мікроризик⁴. Водночас інші вчені розглядають ризики за сферою виникнення відповідно до основних видів підприємницької ді-

1 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – С. 52.

2 Івченко І.Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : навч. посіб. / І.Ю. Івченко. – К. : Центр учбової л-ри, 2007. – 344 с.

3 Хохлов Н.В. Управление риском : учеб. пособ. для вузов / Н.В. Хохлов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 239 с.

4 Лук'янова В.В. Методологічні підходи до класифікації ризиків / В.В. Лук'янова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2007. – № 3, т. 2. – С. 130-137.

яльності (виробничої, комерційної, фінансової, посередницької, страхування) та поділяють їх на виробничі, комерційні, фінансові¹, ². Є також автори, які до ризиків за сферою виникнення ще додають правові (юридичні), організаційно управлінські, інвестиційні та страхові ризики³, ⁴. Ознаками особливої комплексності відрізняється підхід, за якого ризики спочатку поділяють за сферою виникнення на зовнішні та внутрішні, а вже в розрізі цих двох груп здійснюють поділ конкретних видів ризиків за відповідними чинниками. Його підтримують Б. Мільнер і Ф. Льюїс, Н. Подольчак та В. Лопатовський. Аналіз існуючих підходів до класифікацій ризиків свідчить, що екологічний ризик як окрема економічна категорія в них не виділяється, а належить до ризиків, класифікованих за природою збитку або джерелом виникнення (ризик, спричинені стихійними явищами і природними катастрофами; технічні ризики, що є наслідками дії технологічних систем або проблем їхнього функціонування)⁵.

З наведеного випливає, що в наш час існують різні підходи до визначення основних функцій, етапів та методів управління ризиками, зокрема страховими. Значний внесок у дослідження питань управління ризиками та методів їх мінімізації зробили відомі українські й зарубіжні науковці: А. Альгін, І. Балабанов, В. Вітлінський, В. Гранатуров, О. Устенко, М. Хохлов, Г. Чернова, А. Штефанич, а також В. Базилевич, О. Козьменко, С. Осадець, Т. Ротова та ін. Однак найбільш поширеним є визначення ризик-менеджменту як системи управління ризиком та економічними, точніше фінансовими відносинами, які виникають у процесі управління⁶. Управління ризиком – багатоетапний процес,

1 Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В.М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 1999. – 112 с.

2 Коротков Е.М. Антикризисное управление : учебник / Е. М. Коротков. – М. : Инфра-М, 2001. – 432 с.

3 Вітлінський В.В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч.-метод. посіб. / В.В. Вітлінський, П.І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.

4 Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В.М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 1999. – 112 с.

5 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – С. 43.

6 Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.

мета якого – зменшити чи компенсувати збитки для об'єкта в разі настання несприятливих подій¹. Як вважає О. Устенко, управління ризиком – це процес впливу на суб'єкт господарювання, за якого забезпечується максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків, їх обґрунтоване прийняття та зведення ступеня їх впливу до мінімальних меж, а також вироблення стратегії поведінки цього суб'єкта в разі реалізації конкретних видів ризику². Такий підхід є занадто широким і визначає перелік управлінських дій з ризик-менеджменту. На погляд В. Гранатурова, управління ризиком можна охарактеризувати як сукупність методів, прийомів, заходів, що дають змогу певною мірою прогнозувати настання ризикованих подій і вживати заходів щодо виключення або зниження негативних наслідків їх настання³. Д. Штефанич визначає управління підприємницьким ризиком як сукупність дій економічного, організаційного і технічного характеру, спрямованих на встановлення видів, факторів, джерел ризику, оцінювання величини, розроблення і реалізацію заходів щодо зменшення його рівня та запобігання можливим втратам⁴.

У наш час важливим є досвід, пов'язаний із визначенням категорії «управління ризиком» або «ризик-менеджмент» через функції управління, оскільки функція, як відомо, є основною категорією управління, що охоплює принципи, методи і власне зміст управлінської діяльності. Ризик-менеджмент виконує функції, притаманні будь-якій управлінській діяльності, але при цьому специфіка їх виконання визначається об'єктом управління. Це функції прогнозування (планування), організації, контролю, регулювання, координації та мотивації. Прогнозування ризику суттєво впливає на прийняття управлінських рішень, розроблення перспективних змін стану об'єкта загалом та окремих його частин. Прогнозування можна здійснювати за допо-

1 Базилевич В.Д. Страхова справа : [монографія] / В.Д. Базилевич. – [6-те вид.]. – К. : Знання, 2008. – С. 16.

2 Устенко О.Л. Теория экономического риска : [монография] / О.Л. Устенко. – К. : МАУП, 1997. – 164 с.

3 Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В.М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 1999. – С. 7.

4 Управління підприємницьким ризиком / [за заг. ред. д.е.н. Д.А. Штефанича]. – Т. : Екон. думка, 1999. – 224 с.

могою статистичних (шляхом екстраполяції) та експертних методів (на основі передбачення змін, використовуючи досвід та інтуїцію експертів). Функція організації в ризик-менеджменті полягає у формуванні та реалізації програми дій, спрямованої на зменшення ризику на основі визначених правил та процедур, які притаманні конкретному підприємству. Контроль у ризик-менеджменті – це перевірка організації робіт зі зменшення ступеня ризику, який потребує аналізу результативності заходів з метою оцінювання ефективності дій. Функція регулювання передбачає вплив на об'єкт управління з метою досягнення ним стану рівноваги у випадку відхилення від заданих параметрів. Координація забезпечує єдність об'єкта і суб'єкта управління та полягає в узгодженості дій усіх ланок системи управління ризиком, апарату управління та спеціалістів на підприємстві. Мотивація в ризик-менеджменті – це процес спонукання суб'єктів до зацікавленості в результатах своєї праці¹.

З огляду на наведені означення, управління ризиком визначаємо як процес планування, організації, мотивації та контролю, спрямований на попередження, запобігання, мінімізацію впливу ризиків на здоров'я населення і стан природних екосистем та відшкодування завданих збитків унаслідок настання несприятливих подій.

Оскільки будь-яке управління починається з оцінки ситуації, то й управління ризиком слід розпочинати з його оцінювання, тобто визначення ймовірності виникнення загроз безпеки системи та окремих її компонентів, а також можливого збитку. Оцінка ризику включає основні елементи процесу управління ризиком, які визначені в ISO 31010:2009 «Управління ризиками – Методи оцінки ризику», і містить такі елементи: обмін інформацією та консультування (результативність оцінювання ризику залежить від результативності обміну інформацією із зацікавленими особами); визначення вихідних положень (установлюють цілі оцінювання ризику, його критерії та програму оцінювання); оцінка ризику (включає його ідентифікацію, аналіз та оцінювання); опрацювання ризику (проводять після його оцінювання, включає вибір і узгодження одного чи декількох варіантів

1 Мостенська Т.Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства / Т.Л. Мостенська, Н.С. Скопенко // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 3 (7). – С. 72-79.

зміни ймовірності виникнення, впливу ризиків та реалізація цих варіантів. Після цього здійснюють повторне оцінювання нового рівня ризику з метою визначення його допустимості порівняно з раніше встановленими критеріями, для того, щоб прийняти рішення про необхідність подальшого опрацювання цього ризику); моніторинг і аналіз оцінювання ризику (повинен враховувати також інші чинники, припускаючи, що вони змінюються з часом і можуть вплинути на оцінювання ризику або зробити його недостовірним. Окрім того, необхідно здійснювати моніторинг ефективності заходів управління та його документацію)¹.

Оцінювання ризику можна виконувати з різним ступенем глибини і деталізації та із застосуванням одного або кількох методів - від простих до складних. Оцінювання ризику відіграє важливу роль у системі управління ризиком (рис. 1.2.1).

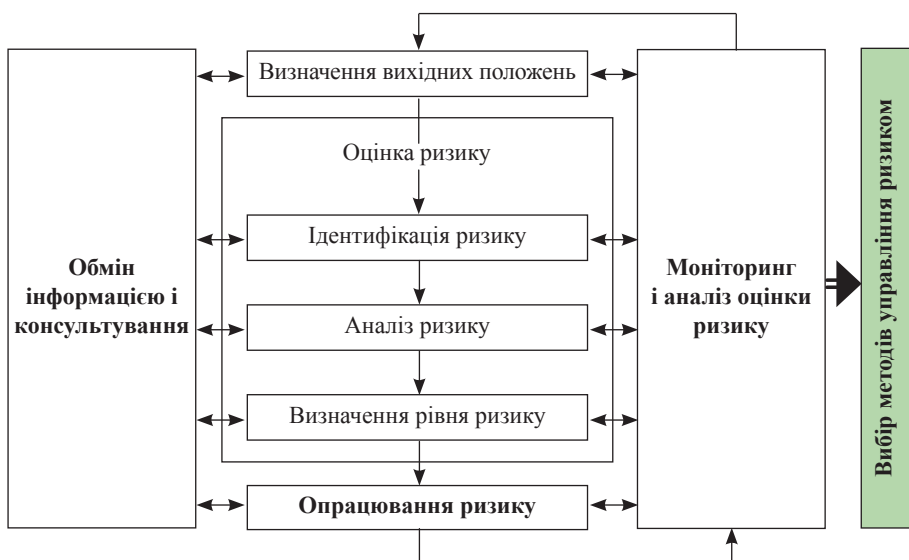

Рис. 1.2.1. Місце оцінювання ризику в процесі управління ризиком²

На основі критичного аналізу методів управління ризиками здійснено систематизацію та виокремлено найважливіші складові, які

1 International Standart 31010 «Risk management – Risk assessment techniques». – Switzerland, 2009. – № 11. – 90 p.

2 Там само.

включають: ухилення від ризику, його перейняття на себе, передача ризику, розподіл ризиків, об'єднання ризику, диверсифікація, лімітування, страхування, самострахування, хеджування, використання внутрішніх фінансових нормативів, інші методи мінімізації фінансового ризику. Визначено, що ухилення від ризику є найбільш простим і радикальним напрямом його нейтралізації. Це дає змогу повністю уникнути потенційних втрат, пов'язаних із ризиками, однак, з іншого боку, унеможливорює отримання прибутку, пов'язаного з ризикованою діяльністю. Окрім цього, ухилення від ризику може бути просто нереальним, ухилення від одного виду ризику може призвести до виникнення інших. Саме тому, зазвичай, цей спосіб застосовується лише стосовно незначних ризиків. Підприємству вдається ухилитися не від усіх видів ризиків, тому велику частину з них доводиться брати на себе. Окремі ризики приймають, тому що в них прихований потенціал можливого прибутку, інші – через їхню неминучість¹.

Перейняття ризику на себе – це залишення всього (або частини) ризику за компанією і покриття можливих втрат власними коштами. У разі перейняття ризику на себе основним завданням підприємства є дослідження джерел необхідних ресурсів для покриття можливих збитків. У цьому випадку збитки покриваються з будь-яких ресурсів, що залишилися після настання ризику і, як наслідок, понесення втрат. Якщо ресурсів, що залишилися, у підприємства недостатньо, це може призвести до скорочення обсягів бізнесу².

Наступним методом нейтралізації ризиків, що виникають у фінансовій діяльності підприємства, є передача або трансферт ризику партнерам стосовно окремих фінансових операцій шляхом укладення контрактів. При цьому господарським партнерам передається частина фінансових ризиків підприємства, щодо яких вони мають більше можливостей нейтралізації їх негативних наслідків і здебільшого мають у розпорядженні ефективніші способи внутрішнього страхового захисту. Загалом передача ризику відбувається, якщо в укладеному сторонами контракті існує положення про передачу конкретних (або всіх) фінансових ризиків контрагентові. Сторона, що

1 Ваганов П.А. Экологические риски / П.А. Ваганов, М.-С. Им. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2001. – 152 с.

2 Там само.

перейняла на себе ризик, зазвичай повторно передає його, уклавши договір страхування відповідальності. Найбільш небезпечні за своїми наслідками ризики підлягають нейтралізації шляхом страхування, що також є способом передачі ризику. Стороною, яка приймає ризики, у цьому випадку є страхова компанія¹.

Розподіл ризиків – механізм цього напряму мінімізації ризиків, заснований на частковому їх трансферті (передачі) партнерам щодо окремих операцій. Завдяки об'єднанню ризику підприємство має змогу зменшити рівень власного ризику, залучаючи до вирішення загальних проблем інші підприємства як партнерів і навіть фізичні особи, зацікавлені в успіху спільної справи. Для цього можуть створюватися акціонерні товариства, фінансово-промислові групи; підприємства можуть купувати або обмінюватися акціями один одного, вступати в консорціуми, асоціації, концерни. Отже, під об'єднанням ризику розуміємо метод його зниження, за якого ризик ділиться між кількома суб'єктами економіки. Об'єднуючи зусилля для вирішення проблеми, кілька підприємницьких фірм можуть розділити між собою як можливий прибуток, так і збитки від її реалізації. Зазвичай, пошуки партнерів проводять серед тих підприємств, які мають у своєму розпорядженні додаткові фінансові ресурси, а також інформацію про стан і особливості фінансового ринку².

Диверсифікація – це процес розподілу капіталу між різними об'єктами вкладення, які безпосередньо не пов'язані між собою. Вона є способом зниження ступеня ризику та дає змогу уникнути частини ризику під час розподілу капіталу між різноманітними видами діяльності. Наприклад, придбання інвестором акцій п'яти різних акціонерних товариств замість акцій одного товариства збільшує вірогідність отримання ним середнього доходу в п'ять разів і, відповідно, на стільки ж знижує ступінь ризику³. Механізм диверсифікації, заснований на розподілі ризиків, використовують передусім для нейтралізації негативних наслідків несистематичних (специ-

1 Ваганов П.А. Экологические риски / П.А. Ваганов, М.-С. Им. – СПб. : Санкт-Петербург. ун-та, 2001. – 152 с.

2 Там само.

3 Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика : учебник / Е.С. Стоянова. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Перспектива, 2003. – С. 477.

фічних) видів ризиків. Він ефективний у разі зниження таких видів фінансових ризиків, як кредитний, депозитний, інвестиційний і валютний. Характеризуючи механізм диверсифікації загалом, слід зазначити, що він вибірково впливає на зниження негативних наслідків окремих ризиків. Забезпечуючи безперечний ефект у нейтралізації комплексних, портфельних фінансових ризиків несистематичної (специфічної) групи, він неефективний для нейтралізації більшої частини систематичних ризиків – інфляційного, податкового та ін. Саме тому використання цього механізму має на підприємстві обмежений характер¹.

Лімітування – встановлення ліміту, тобто граничних сум витрат, продажів, кредиту та ін. Це важливий прийом зниження ступеня ризику, який застосовують банки під час видачі позик, укладення договору овердрафту (короткостроковий кредит (до 1 року) у межах встановленого ліміту, що дозволяє здійснювати розрахунки, коли коштів на поточному рахунку недостатньо) тощо. Лімітування використовують господарюючі суб'єкти у процесі продажу товарів у кредит, надання позик, визначення сум вкладення капіталу та ін.²

Одним із найбільш поширених способів зниження ступеня ризику є страхування³. *Страхування ризиків* передбачає обов'язки страховика щодо страхових виплат в обсязі повної або часткової компенсації втрат прибутків (додаткових витрат) особи, на користь якої укладений договір страхування, внаслідок виникнення страхових подій. Воно належить до страхування відповідальності, проте часто його умови включають у договір страхування майна. У такому разі страхова компанія відшкодовує страхувальникові не лише збиток, завданий застрахованому майну, але й не отриманий внаслідок зупинки виробництва (через страховий випадок) прибуток. *Самострахування* означає, що підприємець вважає за краще відшкодовувати свої втрати за рахунок резервних фондів, а не купувати страховий поліс у страховика. Тим

1 Алехин Е.И. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций : консп. лекц. / Е.И. Алехин. – Орел, 2006. – С. 19.

2 Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика : учебник / Е.С. Стоянова. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Перспектива, 2003. – С. 479.

3 Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.

самим він економить на витратах щодо сплати страхових внесків. Створення підприємцем відособленого фонду відшкодування можливих збитків у виробничо-торговельному процесі виражає суть самострахування. Основними формами цього напрямку нейтралізації ризиків є формування резервного (страхового) фонду підприємства, цільових резервних фондів, системи страхових запасів матеріальних і фінансових ресурсів щодо окремих елементів обігових активів підприємства, а також нерозподілений залишок прибутку, отриманий у звітному періоді¹.

Хеджування як метод зниження ризиків є страхуванням ризиків від несприятливих змін цін на будь-які товарно-матеріальні цінності відносно контрактів і комерційних операцій, що передбачають постачання (продажі) товарів у майбутніх періодах². Як відомо, виділяють два види операцій хеджування – на підвищення і пониження. Перше, або хеджування купівлею, є біржовою операцією щодо купівлі термінових контрактів або опціонів. Хедж на підвищення застосовують у тих випадках, коли необхідно застрахуватися від можливого підвищення цін (курсів) у майбутньому. Він дає змогу встановити купівельну ціну набагато раніше, ніж придбано реальний товар³. Хеджування на пониження, або продажем – це біржова операція з продажу термінового контракту. Хеджер, що здійснює хеджування на пониження, передбачає продаж товару в майбутньому, і тому, продаючи на біржі терміновий контракт або опціон, він страхує себе від можливого зниження цін у перспективі⁴.

1 Алехин Е.И. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций : консп. лекц. / Е.И. Алехин. – Орел, 2006. – С. 20.

2 Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика : учебник / Е.С. Стоянова. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Перспектива, 2003. – С. 471.

3 Там само, с. 482.

4 Там само, с. 482.

1.3. Сутність, принципи та роль страхування

Поняття «страхування» виникло досить давно, з появою і розвитком товарно-грошових відносин, суспільним розподілом праці. З цим поняттям асоціюється економічна потреба суспільства у формуванні коштів для усунення наслідків надзвичайних явищ та фактів, які виникали випадково чи під дією стихії. З часом зміст, методи та масштаби страхування вдосконалювалися і розвивалися.

Декілька найбільш розповсюджених визначень страхування, які використовуються у нормативно-правових актах, а також у спеціальній науково-практичній літературі:

- двосторонні економічні відносини, які полягають у тому, що страхувальник сплачуючи грошовий внесок, забезпечує собі (чи третій особі) у разі настання події, зумовленої договором або законом, суму виплати з боку страховика, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, вживає превентивні заходи, спрямовані на зменшення ризику, а при потребі перестраховує частину своєї відповідальності¹;

- особлива форма економічних відносин обмінно-перерозподільного характеру з приводу формування і використання колективних страхових фондів на засадах солідарної відповідальності з метою управління різними видами ризику²;

- один із інструментів забезпечення переходу людства до концепції сталого розвитку на основі створення системи інтеграції економіки з навколишнім природним середовищем, дія якого реалізується через проведення відповідної державної еколого-страхової політики

1 Страхові послуги / [С.С. Осадець, Т.М. Артюх, О.О. Гаманкова та ін.]; кер. автор. кол. й наук. ред. С.С. Осадець, Т.М. Артюх. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 400.

2 Навроцький Д.А. Формування страхового ринку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук. – К. : Ін-т екон. прогнозування НАНУ, 2005. – 16 с.

та перетворення екологічних нормативів у ринкові можливості страховиків і страхувальників¹.

Відповідно до Закону України «Про страхування» *страхування* – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), і доходів від розміщення коштів цих фондів².

Головна мета страхування – захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, який забезпечується на випадок конкретних подій, перелік яких зафіксовано в чинному законодавстві або страхових договорах.

Страхування – це економічні відносини, в яких беруть участь, як мінімум, дві сторони, два суб'єкти відносин: страхова організація, яка є страховиком, і страхувальник – юридична особа або дієздатний громадянин, який уклав зі страховиком договір страхування або є страхувальником відповідно до законодавства України.

Зміст страхування, як і інших категорій, розкривається в його функціях. Страхування виконує такі функції: ризикову, превентивну та заощаджувальну.

Сутність *ризикової функції* полягає в передаванні страховикові за певну плату матеріальної відповідальності за наслідок ризику, зумовленого подіями, передбаченими чинним законодавством або договором страхування.

Економічна сутність *превентивної функції* полягає в тому, що страхова компанія об'єктивно зацікавлена в більш тривалому використанні коштів страхового фонду. Страхова компанія намагається зменшити ймовірність виплат шляхом зменшення ймовірності страхового випадку. З цією метою страховик може застосувати фінансову та правову превенцію.

1 Козьменко О. В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – С. 12.

2 Закон України «Про страхування» № 85/96-ВР від 07.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.

Заощаджувальна функція пов'язана з тим, що договори довгострокового страхування життя мають накопичувальний характер. Сприяючи розвитку заощаджувальних видів страхування, держава дає змогу активно впливати на вирішення соціальних проблем, поживляючи грошовий обіг, підвищувати купівельну спроможність національної валюти, збільшувати інвестиційні можливості країни.

Знання принципів страхування необхідно для всіх учасників страхового процесу на всіх його стадіях.

Основні принципи страхування:

- страхувальник – юридична особа або дієздатний громадянин, який уклав зі страховиком договір страхування або є страхувальником відповідно до законодавства України. Зміст страхування, як і інших категорій, розкривається в його функціях.

- майновий економічний інтерес;
- найвищий ступінь довіри сторін;
- причинно-наслідковий зв'язок подій;
- виплата відшкодування в розмірі реального збитку;
- використана франшиза (сума в грошовому або в процентному еквіваленті, яка не виплачується страховою компанією при матеріальній шкоді. Купуючи поліс з франшизою, страхувальник погоджується зі страховиком відшкодовувати дрібні збитки самостійно);

- суброгація (передання страхувальником страховикові права на стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої суми);

- диверсифікація ризиків¹.

Фактично ці принципи відповідають основним етапам взаємодії страхувальника і страховика.

1. Переговори щодо укладання договору страхування.
2. Повідомлення всієї необхідної інформації для забезпечення ефективного страхового захисту.
3. З'ясування причини настання страхового випадку.
4. Розрахунок і виплата страхового відшкодування.

¹ Страхування: теорія та практика: навч.-метод. посіб. / Внукова Н. М., Успенко В. І., Временко Л. В. та ін. ; за заг. ред. проф. Внукової Н.М. – Харків : Бурун Книга, 2004. – С. 11.

Економічний інтерес майнового захисту пов'язаний із зацікавленістю юридичних і фізичних осіб у збереженні об'єктів власності та збереженні життя і здоров'я при настанні несприятливих подій або нещасних випадків.

Основні риси економічного інтересу:

- повинен піддаватися фінансово-економічній оцінці;
- повинен виникати на законних підставах;
- особа, яка порушила умови договору страхування, не може претендувати на страхові виплати.

Принцип довіри сторін полягає в тому, що на стадії укладення договору страхування, страховик може нічого не знати про об'єкт страхування, а клієнт – майбутній страхувальник – повинен розкрити суттєві обставини про останніх, зокрема, всі відомості, що дозволили б зробити висновки про ступінь ризику, інформацію про попередні збитки, наявність інших страхових полісів та ін.

Значення цього принципу полягає в тому, що, коли виникає збиток, починається розслідування обставин його виникнення. Якщо при цьому буде виявлено, що страхувальник не повідомив важливу інформацію про об'єкт страхування, дію договору може бути припинено, а збиток не відшкодовано.

Принцип причинно-наслідкового зв'язку виникнення збитку. Основою договору страхування є причина виникнення збитку. Причому, деякі причини ведуть до страхової виплати на користь страхувальника, а інші – ні. Важливим є визначення саме фактичної причини настання збитку.

У теорії страхування виділяють декілька класифікаційних ознак: **історичні**, при яких можна відслідкувати впродовж тривалого історичного періоду еволюцію страхування взагалі та його окремих видів, форм страхових організацій; **економічні**, на які впливають економічні умови здійснення страхування в конкретній країні та ступінь розвитку страхової справи; **юридичні**, що визначають умови та форми проведення страхування, спираючись на внутрішню законодавчу базу та міжнародні угоди, підписані державою.

За економічною ознакою страхування класифікують за спеціалізацією страховика, яка призводить до виділення двох сфер діяльності:

- 1) страхування життя;
- 2) загальні види страхування (ризикове страхування), що включають ті види страхування, які не підпадають під ознаки договорів страхування життя.

Договори загального страхування є короткостроковими та призначені лише для забезпечення компенсації збитків унаслідок страхових подій певного періоду.

За статусом страхувальника, або за орієнтацією страхових інтересів, страхові послуги поділяються на такі, що обслуговують інтереси:

- громадян, орієнтовані на соціальні та майнові потреби родини або окремої людини;
- юридичних осіб.

За статусом страховика виділяють:

- державне страхування (спеціалізовані державні страхові організації);
- комерційне страхування;
- взаємне страхування (товариства взаємного страхування).

За формою організації страхування:

- індивідуальне (договори укладаються з окремими фізичними особами в індивідуальному порядку; вони забезпечують урахування визначених потреб окремих осіб, виходячи із їхнього суспільного, майнового та сімейного стану);
- колективне (передбачає укладання договорів з адміністрацією підприємств, організацій, установ, які виступають у ролі страхувальника; застрахованими є особи, які працюють на цьому підприємстві, в установі, організації).

У колективі може бути створено декілька страхових груп, в основі критерію поділу яких виступає посада, вік тощо. Для кожної групи визначається однакова страхова сума, а для усіх її членів установлюється єдиний страховий тариф (страховий платіж).

Класифікація *за юридичними ознаками* передбачає декілька підходів:

- за вимогами міжнародних угод;
- відповідно до потреб внутрішнього законодавства країни.

Виділення певних класів страхування у відповідності з міжнародними нормами передбачає використання класифікації страхування за ди-

рективною ЄС 73/239/ЄС для всіх страхових компаній країн-членів цієї організації з 1 січня 1987 р. Вона має на меті сприяння формуванню єдиного страхового ринку країн, що є членами ЄС. Ця класифікація є впорядкованою системою, яка складається з 7 класів довгострокового страхування та 18 класів загального страхування.

Важливою є класифікація залежно від об'єкта страхування, на який спрямовано страховий захист. Закон України «Про страхування» передбачає виділення трьох галузей.

1. *Особистого страхування*, що пов'язане з життям, здоров'ям та працездатністю страхувальника або застрахованої особи.

Особисте страхування поділяється на три підгалузі:

1) страхування життя.

2) страхування від нещасних випадків.

3) медичне страхування.

2. *Майнового страхування*, пов'язаного з володінням, користуванням і розпорядженням майном страхувальника. Майнове страхування об'єднує різноманітні види страхування, які розподіляються на дві групи – страхування майна юридичних і фізичних осіб. Страхування майна юридичних осіб включає страхування будівель, споруд, обладнання; транспорту; вантажів і багажу; врожаю; худоби; технічних ризиків; фінансових ризиків та інших майнових ризиків. Страхування майна громадян включає страхування автомобілів; будівель; домашнього майна; майна в господарствах; домашніх тварин та інші види. Залежно від форм власності та категорій страхувальників у майновому страхуванні можна виділити такі групи страхування майна: державних підприємств; колективних господарств; орендарів; фермерів; громадських організацій тощо.

3. *Страхування відповідальності* пов'язано з відшкодуванням страхувальнику заподіяної йому шкоди або його майну.

Основними показниками страхування є такі:

– показник «*страхові премії*» характеризує розмір коштів, які отримав страховик за договорами страхування та перестрахування (система економічних відносин, функціонування якої полягає в тому, що кожна страхова компанія з метою створення збалансованого страхового портфеля власних страхувань, приймаючи на страхування

ризиках різної величини, частину своєї відповідальності по цим ризикам передає на узгоджених умовах іншим страховим компаніям). Розмір страхових премій відображає забезпечення страховиком майбутніх виплат страхового відшкодування (страхових сум);

– показник *«страхові виплати»* характеризує розмір коштів, які фактично виплачує страховик за страховими випадками. Виплату відшкодування здійснює страховик на основі договору страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і страхового акту (аварійного сертифікату), що його складає страховик або уповноважена ним особа (аварійний комісар) у формі, яку визначає страховик;

– показник *«страхові резерви»* характеризує забезпечення страховиком майбутніх виплат страхового відшкодування (страхових сум). Показник визначає ступінь розміщення коштів, за рахунок яких покриваються зобов'язання страхової компанії, в інвестиційних активах і коштах;

– *страхова сума* – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату з настанням страхового випадку, а також сума, що виплачується за особистим страхуванням;

– *страховий тариф* – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

Розділ 2.

Теоретичні та практичні засади екологічного страхування

**2.1. Історія розвитку екологічного
страхування**

**2.2. Методичні аспекти управління
екологічними ризиками**

**2.3. Класифікаційні ознаки
екологічного страхування**

**2.4. Застосування методів оцінювання
еколого-економічних збитків в
екологічному страхуванні**

2.1. Історія розвитку екологічного страхування

Проблема відшкодування збитку, заподіяного навколишньому природному середовищу, стала особливо актуальною в середині 50-х рр. ХХ ст. У цей час в європейських державах почалося формування законодавчих актів, які були покладені в основу регулювання інституту відповідальності за збиток, заподіяний довкіллю, і дозволили моделювати відповідне страхове покриття ризиків, пов'язаних із забрудненням навколишнього природного середовища¹.

Особлива увага до цього виду страхування та необхідність його розвитку були зумовлені різними чинниками, але, насамперед, величезний вплив на цей процес мали значні розміри екологічного збитку, які приблизно в 20-50 разів перевищували страхові виплати за збиток, заподіяний у результаті пожеж і стихійних лих. Наприклад, за різними оцінками, прямі витрати, пов'язані з техногенними аваріями та хронічними захворюваннями населення від забруднення навколишнього природного середовища, становлять в Україні 4-6% ВВП. На частку цих чинників припадає 15-25% випадків передчасної смертності. Щорічно спостерігається значна кількість аварійних забруднень. Негативні наслідки погіршення якості середовища проявляються, зокрема, у шкоді здоров'ю людини (передчасна смерть, фізичні та психічні розлади, що супроводжуються різними хворобами тощо), у збитку майна фізичних і юридичних осіб, а також у руйнуванні природних ресурсів.

Екологічне страхування вперше було зафіксовано в міжнародних правових нормах, а не в нормативних актах національних правових систем. Це пояснюється прогресивністю на той період міжнародно-

¹ Андреева Е. В. Страхование ответственности / Е. В. Андреева. – Иркутск : ИГЭА, 2001. – С. 52.

го правового регулювання, яке раніше, відповідно до законодавства багатьох держав, звернуло увагу на екологічні проблеми, зокрема, на проблему відшкодування збитків заподіяних внаслідок екологічного правопорушення.

Страхування відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища виникло в 1960-х роках у Німеччині, згодом у Японії, Франції, Нідерландах, Швеції, Великобританії й ряді інших країн, в основному у формі страхування майнової відповідальності власників потенційно небезпечних об'єктів. Винятком у цьому випадку є законодавство США, що закріпило в середині 50-х рр. минулого сторіччя страхування ядерних ризиків. Зокрема, в 1957 р. Конгрес прийняв зміни до статті 170 Закону Прайса-Андерсона, які вимагають наявності страхового поліса для здійснення діяльності у сфері використання ядерної енергетики. Ліміт відповідальності за договорами страхування встановлювала спеціальна комісія, що частково пояснюється високими позовними вимогами до операторів ядерних установок. Максимальний страховий позов становив 9,43 млрд дол. США¹.

Спочатку ризики відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та майну третіх осіб у результаті забруднення навколишнього природного середовища, спричиненого нещасним випадком (аварія, пожежа, стихійні лиха та ін.), включалися у звичайний договір страхування цивільної відповідальності. При цьому страхове відшкодування виплачувалося тільки у випадку раптового та непередбаченого забруднення навколишнього природного середовища й не поширювалося на збиток, нанесений у результаті постійних або повторюваних викидів. Тоді страхові поліси були спрямовані на забезпечення покриття аварійних і непередбачених ситуацій, обумовлених як «випадок, що включає тривалі або повторювані впливи на умови, які тягнуть особистий або майновий збиток і є несподіваними й ненавмисними з боку страхувальника».

Незабаром ситуація змінилася, що було зумовлено прийняттям спеціальних законодавчих актів про відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища (Закон про відповідальність

¹ The Price-Anderson Act – Crossing the Bridge to the Next Century: A Report to Congress, Prepared by ICF Incorporated for U.S. Nuclear Regulatory Commission, August 1998. – P. 35.

за забруднення навколишнього природного середовища в Німеччині, Закон про компенсацію й загальну відповідальність у США та ін.). У Великобританії, наприклад, на початку 60-х рр. XX століття страховики виключали з договорів страхування відповідальності ризики, пов'язані з негативними наслідками забруднення навколишнього природного середовища, викликаними діяльністю очисних споруд, а також викидами шкідливих речовин, диму, випарів та ін. Трохи пізніше договори страхування цього виду відповідальності містили лише один виняток, пов'язаний з різними видами забруднень, – забруднення радіоактивними речовинами. На початку 70-х рр. страховальники поступово почали включати до обсягу страхової відповідальності зобов'язання щодо страхових виплат у зв'язку зі збитками, пов'язаними із поступовим забрудненням навколишнього природного середовища.

Міжнародно-правове регулювання екологічного страхування, передбачене Конвенцією про збиток, заподіяний іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні (м. Рим, 7 жовтня 1952 р.)¹. Незважаючи на те, що в цьому акті не вказується й не виокремлюється навколишнє природне середовище як можливий об'єкт заподіяння шкоди, за змістом даного джерела вона поглинається узагальненою категорією майна, що належить громадянам, юридичним особам, державі або органам муніципальної влади.

Відповідно до Конвенції про збиток, заподіяний іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні (ст. 15), держави, які її ратифікували, можуть вимагати від організації, що використовує повітряне судно, страхування або гарантії щодо забезпечення відповідальності за збиток, заподіяний на її території.

Подібні норми міжнародного права з екологічного страхування передбачені в Міжнародній конвенції про цивільну відповідальність за збиток внаслідок забруднення нафтою від 9 березня 1969 р.² Від-

1 Об ущербе, причиненном иностранными воздушными судами третьим лицам на поверхности. Конвенция от 7 октября 1952 г. // Сборник международных договоров СССР. – М., 1984. – Вып. XXXVIII. – С. 164.

2 О гражданской ответственности за ущерб от загрязнения нефтью 1969 года. Конвенция от 9 марта 1969 г. // Сборник международных договоров СССР. – М., 1975. – Вып. XXIV. – С. 398.

повідно до цієї Конвенції (ст. 7) власник судна, зареєстрованого в Договірній державі, який транспортує понад дві тис. т нафти як вантаж, повинен для покриття своєї відповідальності за забруднення здійснити страхування або надати інше фінансове забезпечення, наприклад, гарантію банку або свідоцтво, видане міжнародним компенсаційним фондом, на суму, що дорівнює 133 Спеціальних прав запозичення Міжнародного валютного фонду за кожну тонну місткості судна, при цьому загальна сума не може перевищувати 14 мільйонів Спеціальних прав запозичення.

За наявності страхового поліса або іншого забезпечення власникові судна видається свідоцтво встановленого зразка, необхідне для державної реєстрації судна та можливості здійснення міжнародних перевезень і заходів до портів різних держав.

Екологічне страхування поряд з іншими видами фінансового забезпечення передбачається також Віденською Конвенцією про цивільну відповідальність за ядерний збиток від 21 травня 1963 р.¹

Починаючи з 60-х рр. у XX ст., Ллойдс надавав покриття компенсацій за позовами, що їх висунули треті особи за шкоду їхньому здоров'ю та нерухомому майну внаслідок забруднення, а також у разі порушення інших прав та погіршення умов життя, що захищаються законом. У страхове покриття включались і витрати на превентивне очищення².

З 1970-х рр. в Європі набув широкого поширення суспільний екологічний рух. Уряди європейських країн швидко відреагували на вимоги екологів. Зокрема, Європейський Союз прийняв у 1982 р. Директиву SEVESO, що заклала основи європейської політики попередження великих промислових аварій. Ця Директива класифікувала всі промислові об'єкти за ступенем небезпеки, залежно від якої виділяють підприємства, що вимагають спеціального дозволу на їхню експлуатацію, і підприємства, які експлуатуються на підставі простої заяви³.

1 Венская конвенция о гражданской ответственности за ядерный ущерб 1997 года. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_006.

2 Страхові послуги / [С.С. Осадець, Т.М. Артюх, О.О. Гаманкова та ін.]; кер. авт. кол. й наук. ред. С.С. Осадець, Т.М. Артюх. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 400.

3 Гульченко А. Из опыта экологического страхования Франции / А. Гульченко // Страхование ревью. – 2005. – № 6. – С. 23-28.

До середини 70-х рр. XX ст. під страховий випадок підпадало й постійне надходження шкідливих речовин у навколишнє середовище в ході штатної виробничої діяльності. Майнова відповідальність за збиток, заподіяний третім особам забрудненням навколишнього природного середовища, викликаним виробничими аваріями, у розвинених країнах передбачається нормами цивільного права. Ці норми визначені законодавством про кримінальну відповідальність за нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, що передбачає єдиний страховий ступінь захисту шляхом охоплення визначених законом або його додатками видів ризику для навколишнього природного середовища. Законодавством також визначаються перелік забруднюючих речовин, класифікація збитків (прямих і непрямих), порядок визначення їхніх розмірів і відшкодування та інші аспекти страхування.

У більшості європейських держав, де почало розвиватися екологічне страхування, в 70-80-х рр. налагоджується система укладення договорів страхування загальної цивільної відповідальності, в які включалися й умови цивільної відповідальності за екологічні правопорушення. Однак у цих договорах не передбачалось різниці між випадковим і поступовим забрудненням навколишнього природного середовища, у зв'язку з чим сплата страхових внесків за договором страхування загальної відповідальності була свого роду ліцензією на забруднення.

На думку Л. Мукіної¹, період 1980-1990 рр. вважається перехідним в історії розвитку екологічного страхування. За цей час у багатьох країнах з'являється ряд нормативних актів, що розмежовують страхування загальної цивільної відповідальності й екологічне страхування. Наприклад, у законі Німеччини «Про водні ресурси» від 1960 р. недостатньо чітко врегульовані питання екологічної відповідальності та страхування, ускладнюючи виділення договорів екологічного страхування із системи договорів страхування загальної цивільної відповідальності. І тільки із прийняттям в 1980 р. Закону про комплексне реагування на навколишнє природне середовище, компенсацію та відповідальність (CERCLA)² німецькі страхові ком-

1 Мукина Л. Экологическая ответственность в странах Европы / Л. Мукина // Страховое ревью. – 1999. – № 2. – С. 9.

2 Comprehensive environmental response, compensation and liability act (CERCLA) // Страховое дело. – 1996. – № 12. – С. 37.

панії почали здобувати досвід укладання договорів екологічного страхування.

Із цього часу почався новий етап у практиці укладання договорів екологічного страхування в США, однак функціонування цієї системи приносило більше проблем, ніж прибутку. Спостерігалася сильна конфронтація між страховими компаніями, що намагались уникнути компенсацій збитку від забруднення, і страхувальниками. Причина такої ситуації була у так званій кризі відповідальності. Справа в тому, що рішенням суду штату Нью-Джерсі в 1983 р. була надана компенсація жителям міста Джексон Тауншип у розмірі 16 млн дол. США. Неординарним у цьому випадку стало те, що заподіяння шкоди здоров'ю доведено не було, суд лише встановив небезпеку захворювання жителів міста в майбутньому. Крім вказаної вище суми на користь позивачів, було стягнуто 8,2 млн дол. США на ймовірне медичне обслуговування у зв'язку з можливим захворюванням, 5,4 млн дол. США на відновлення якості життя та 2 млн дол. США на компенсацію моральних страждань¹. Прийняття цього судового рішення сприяло широкому резонансу за межами США та вимагало прийняття ряду змін у законодавстві ряду держав, а також у міжнародно-правових актах. Зокрема, були прийняті спеціальні норми, що регламентують відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища. Наприклад, у 1990 р. був прийнятий закон ФРН «Про екологічну відповідальність (UmweltHG)», а у 1991 р. Асоціація страхувальників Великобританії видала акт, відповідно до якого страхові компанії стали виділяти страхування відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу з договорів страхування загальної цивільної відповідальності, за винятком випадкового забруднення. Подібне відокремлення відбулося ще раніше в Італії, де в 1970 р. страхові компанії ухвалили рішення щодо виділення екологічного страхування в окремий вид договорів і створили в 1980 р. пул екологічного страхування. Французькі страхові компанії в 1994 р. також перейшли до моделі окремого договору екологічного страхування.

1 Деньга В.С. Экологическое страхование в топливно-энергетическом комплексе / В.С. Деньга, Н.Ю. Котельникова, А.В. Полуторный. – М., 1998. – С. 27.

Надалі міжнародно-правові норми продовжують формуватися шляхом прийняття спеціалізованих нормативних актів, орієнтованих на певний об'єкт страхування. Наприклад, в 1990 р. в США був прийнятий Федеральний Закон «Про нафтове забруднення», де у статті 1016 передбачається необхідність підтвердження фінансового забезпечення власника судна на випадок забруднення навколишнього природного середовища. Як санкція передбачається відмова від митного огляду, відмова в заході судна, а також затримка судна. Аналогічні норми про підтвердження фінансового забезпечення викладені відносно берегових об'єктів і глибоководних портів. Межі відповідальності встановлені в межах від 1,2 тис. дол. США за реєстрову тонну для танкерів, до 350 млн дол. США для глибоководних портів. Зазначені суми можуть бути зменшені урядом, виходячи з об'єктивних причин, що впливають на рівень безпеки.

Для реалізації механізму екологічного страхування розробляються різні нормативні акти підзаконного характеру. Наприклад, 29 листопада 1995 р. Управління охорони навколишнього природного середовища США видало перший проект екологічних керівних принципів оцінки ризику ймовірності несприятливих екологічних катастроф¹.

1 Environment Reporter. – 1995. – Volume 26. – Number 31 December 8. – P. 1372.

2.2. Методичні аспекти управління екологічними ризиками

Проблема вдосконалення системи управління екологічним ризиком актуалізується у зв'язку з необхідністю адаптації стандартних моделей до реально диференційованих умов простору, який розглядається, у нашому випадку – до соціо-еколого-економічних особливостей розвитку країн. З теоретико-методичних позицій, формування ринку екологічного страхування потребує зосередження уваги на засадах забезпечення мінімізації екологічного ризику територіальних громад та максимізації відшкодування збитків коштом приватного капіталу. Ефективному функціонуванню ринку екологічного страхування наразі значною мірою перешкоджає чинник недостатнього розвитку методів незалежної оцінки екологічних ризиків. У зв'язку з цим у межах чинної системи екологічної відповідальності більшість страхових компаній не здатна повною мірою відшкодувати потенційні збитки. Враховуючи викладене, необхідно зосередити увагу на впорядкуванні співвідношення категорій *«екологічна безпека»* та *«екологічна небезпека»* з розгорненим диференційованим визначенням *екологічного ризику*. Загалом передбачається, що таке впорядкування значною мірою сприяє процесу обґрунтування ефективних методів мінімізації негативних наслідків. Оскільки означена проблема є дуже складною, важлива роль відводиться урядовим програмам управління екологічним ризиком, які здатні забезпечити використання комплексних методів управління, заснованих на поєднанні механізмів та інструментів багатовекторної орієнтації.

Результати аналізу та узагальнення теоретичних підходів до визначення екологічного ризику як економічної категорії підтвердили, що вони мають різні підходи щодо його трактування (дод. Б). Проте поширеним є трактування екологічного ризику через імовірність настання негативних наслідків у навколишньому природному сере-

довищі. Прихильниками такого підходу є Н. Деєва¹, А. Качинський², В. Лук'янова³, М. Мусієнко⁴, Б. Порфір'єв⁵, В. Семенов⁶ та ін. Зокрема, А. Качинський визначає цю категорію як ймовірність порушення стійкості системи довкілля через господарську чи іншу діяльність людини, тобто перевищення еколого-економічного потенціалу⁷. Окремі дослідники розглядають екологічний ризик у взаємозв'язку з екологічною небезпекою. Наприклад, Т. Трифонова вважає екологічний ризик мірою екологічної небезпеки, ступенем можливості порушення стійкості навколишнього природного середовища при будь-яких природних або антропогенних діях, що призводять до перевищення еколого-економічного потенціалу природно-територіального комплексу чи об'єкта⁸. Інша група науковців є прихильниками визначення екологічного ризику, що передбачає його кількісну характеристику. Зокрема, Т. Андреева визначає екологічний ризик як прогноз і оцінку економічного збитку навколишньому природному середовищу від планової діяльності, що впливає з екологічної оцінки несприятливих (або небезпечних) природних процесів і явищ, оптимізації використання природних ресурсів⁹.

1 Деєва Н.Е. Організаційно-економічний механізм управління екологічними ризиками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.Е. Деєва. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.

2 Качинський А. Системний аналіз визначення пріоритетів у екологічній безпеці України / А. Качинський. – К., 1995. – 46 с.

3 Лук'янова В.В. Економічний ризик / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач. – К. : Академвидав, 2007. – С. 454.

4 Мусієнко М.М. Екологія : тлумачний словник [Електронний ресурс] / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон. – Доступний з: http://eduknigi.com/ekol_view.php.

5 Порфирьев Б. Концепция риска новый поход к экологической политике / Б. Порфирьев // США: экономика, политика, идеология. – 1998. – № 11. – С. 98-105.

6 Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 516 с.

7 Качинський А. Системний аналіз визначення пріоритетів у екологічній безпеці України / А. Качинський. – К., 1995. – 46 с.

8 Трифонова Т.А. Прикладная экология : учеб. пособ. для вузов / Т.А. Трифонова, Н.В. Селиванова, Н.В. Мищенко – [3-е изд.]. – М. : Академпроект; Гаудеамус, 2007. – 384 с.

9 Андреева Т.В. Снижение уровня экологического риска как фактор обеспечения экологической безопасности / Т.В. Андреева. – М. : РГГУ, 1999. – 166 с.

Оскільки поняття екологічного ризику має не лише часову, а й просторову визначеність, його доцільно розглядати у зв'язку з екологічним ураженням території. Сприйняття масштабу прояву екологічного ризику й рівень його небезпеки значною мірою залежать від суб'єкта оцінювання. Визначення складників екологічного ризику відбувається через зіставлення небезпечних антропогенних явищ та процесів із соціально-економічним і природним фоном, що дає змогу оцінити вразливість або реакцію населення на небезпечні явища тощо. Тобто чітко розрізняються два головні складники екологічного ризику. Перший – це небезпечне явище й джерела його виникнення – техногенне навантаження; другий – уразливість живих організмів, передусім населення, а стосовно території – її витривалість до техногенного впливу. У такому разі ядром концепції екологічного ризику є визначення наслідкових зв'язків у системі «населення – навколишнє природне середовище»¹.

Із категорією «*екологічний ризик*» тісно пов'язані поняття «*екологічної безпеки*» та «*екологічної небезпеки*». Ці альтернативні категорії стосуються населення як реципієнта дії довкілля за його відповідно несприятливого чи сприятливого статусу. Щодо трактування категорії «*небезпеки*», доцільно назвати роботу О. Алімова і Н. Тарасової, в якій небезпека визначається як об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на суспільство, особистість, природне середовище, унаслідок якого їм може бути спричинено будь-яку шкоду, що погіршує стан, надає їх розвитку небажану динаміку чи параметри². Відповідно до Державного стандарту України, небезпека – це негативна властивість матерії, яка проявляється у здатності її завдавати шкоди певним елементам Всесвіту, потенційне джерело шкоди³. Якщо йдеться про небезпеку для людини, то це явища, процеси, об'єкти властивості, здатні за певних умов завдавати шкоди здоров'ю чи життю людини або

1 Лук'янихіна О.А. Формування механізму управління екологічним ризиком / О.А. Лук'янихіна, К.В. Таранюк // Вісник НУВГП. Серія: Економіка. – 2011. – № 3 (55). – С. 183-190.

2 Алымов В.Т. Техногенный риск. Анализ и оценка : учеб. пособ. для вузов / В.Т. Алымов, Н.П. Тарасова. – М. : Академкнига, 2004. – 118 с.

3 Надійність техніки. Терміни та визначення : ДСТУ 2860-94. – К. : Держстандарт України, 1995. – 91 с. – (Державний стандарт України).

системам, що забезпечують життєдіяльність людей. Різні тлумачення вказаної категорії спостерігаємо на рівні секторального вживання змістового терміна – екологічний, техногенний тощо.

Важливим є поділ екологічного ризику на смислові складники – потенційний і реальний ризик. Перший – це явище небезпеки порушення відносин живих організмів з навколишнім природним середовищем унаслідок дії природних чи антропогенних чинників. Реальний екологічний ризик утворюється потенційним з урахуванням імовірної частоти його реалізації. За характером прояву екологічний ризик може бути раптовим (техногенна аварія, землетрус тощо) і повільним (зсув, підтоплення, ерозія тощо)¹.

Серед специфічних особливостей екологічних ризиків слід зазначити ті, що відображають характер збитків, які їх супроводжують. Зокрема, виділяють такі, які пов'язані із: збитками не лише для господарюючого суб'єкта, але й населення, економіки держави загалом, а також рослинного і тваринного світу; економічним збитком від екологічно-несприятливих подій, який виявляється в майбутньому і його слід враховувати у поточному і стратегічному плануванні діяльності організації, регіону; втрати здоров'я населення, від джерел підвищеної екологічної небезпеки, до яких потрібно пред'являти особливо жорсткі вимоги; збитками, що утворюються техногенними і природними джерелами екологічної небезпеки, які перебувають у взаємозв'язку і спричиняють ланцюгові реакції, тощо. У цьому випадку оцінювання та управління екологічними ризиками повинно базуватися на міждисциплінарному підході і результатах досліджень багатьох суміжних наук².

У процесі вибору відповідних засобів управління екологічними ризиками суттєвого значення здобуває їх класифікація. Сьогодні виявлено багато ознак екологічних ризиків, але існують відповідні труднощі з розмежуванням їх видів і формуванням єдиної класи-

1 Шмандій В.М. Управління природоохоронною діяльністю : навч. посіб. / В.М. Шмандій, І.О. Солошич. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 296 с.

2 Баранов О.В. Методы оценки и управления эколого-экономическими рисками на предприятиях строительной индустрии : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика природопользования)» / О.В. Баранов. – М. : РЭА, 2006. – 24 с.

фікації. Слід окреслити підходи до вирішення зазначеної проблеми. Наприклад, Н. Деева систематизує екологічні ризики за такими класифікаційними ознаками: джерело виникнення, масштаб впливу, природа екологічного ризику, вплив екологічного стану та характеру діяльності, терміновість впливу, терміновість виникнення; імовірність збитку та вплив на людину. Класифікація В. Добровольського має кілька відмінностей від існуючих. Наприклад, поняття «*індивідуальний і груповий ризики*» стосуються всіх живих організмів, а не лише людей; ризик штучних споруд іменовано як господарський, що допускає можливість використання традиційного поняття «*техногенний*» у разі, коли ці самі споруди розглядають як суб'єкти ризику¹. Л. Волкова, Ю. Кушнірук виділяють медико-екологічний ризик, під яким розуміють рівень невизначеності, пов'язаний із зміною здоров'я у конкретних просторово-часових координатах унаслідок інтегрального впливу довкілля². Відмінною є класифікація С. Ілляшенка, яка систематизована за природою виникнення екологічних ризиків, до чого схиляється більшість науковців. Однак, деякі вчені притримуються більш розгорнутої класифікації, згідно з якою виокремлюють такі види ризиків: природні, пов'язані з проявом стихійних лих; техногенні, зумовлені діяльністю технічних об'єктів; екологічні, пов'язані із забрудненням навколишнього природного середовища³. При цьому до останніх вони відносять ризики впливу шкідливих речовин на здоров'я населення, екзогенні та ендогенні ризики смертності населення, ризики, пов'язані із впливом іонізуючого випромінювання, зокрема радіаційні, ризики токсичних ефектів та радіологічні ризики тощо. Зіставлення методів класифікації екологічних ризиків за різними ознаками наведено у табл. 2.2.1.

1 Добровольський В.В. Основи теорії екологічних систем : навч. посіб. / В.В. Добровольський. – К. : Професіонал, 2005. – 272 с.

2 Волкова Л.А. Шляхи управління екологічним ризиком для керування стану навколишнього середовища / Л.А. Волкова, Ю.С. Кушнірук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль, 2005. – № 1. – С. 233-240.

3 Лисиченко Г.В. Природний, техногенний та екологічний ризики: аналіз, оцінка, управління / Г.В. Лисиченко, Ю.Л. Забулонов, Г.А. Хміль. – К. : Наук. думка, 2008. – 543 с.

Таблиця 2.2.1

Класифікація екологічних ризиків

Автор, джерело	Класифікаційна ознака	Вид екологічного ризику
В. Добровольський	Об'єкт ризику	Екосистемний, груповий, індивідуальний, природно-абіотичний, господарський
Л. Волкова, Ю. Кушнірук	Об'єкт ризику	Медико-екологічний
Н. Деева	Джерело виникнення, масштаб впливу, природа екологічного ризику, вплив екологічного стану та характеру діяльності, термін впливу, термін виникнення, імовірність збитку, вплив на людину ¹	—
С. Ілляшенко	Природа виникнення	Природно-екологічний, техногенний, ризик катастроф, еколого-нормативний, соціально-екологічний, еколого-політичний, еколого-демографічний, еколого-економічний ²

У цьому аспекті, важливим дослідницьким етапом стає визначення основних чинників виникнення екологічних ризиків, до яких, як відомо, належать техногенні, природні, соціально-політичні, демографічні та соціально-економічні¹.

Техногенні чинники є наслідком господарської (антропогенної) діяльності. Діапазон, пов'язаних із ним ризиків, досить широкий. Зокрема, це ризики: аварій з викидом небезпечних хімічних речовин; аварій з розливанням паливно-мастильних матеріалів, ризики пожеж, вибухів на шахтах, аварій на нафтопроводах і газопроводах; аварій на залізничному, автомобільному та морському транспорті під час перевезення небезпечних вантажів; гірничодобувної діяльності; використання ядерної енергії; забруднення навколишнього середовища викидами небезпечних речовин в атмосферне повітря або скидами

¹ Екогеографія України : навч. посіб. / О.П. Гавриленко – К. : Знання, 2008. – 646 с.

відходів виробництва у водні та земельні об'єкти; забруднення земельних і водних об'єктів від накопичення та зберігання небезпечних промислових відходів, пестицидів і агрохімікатів; транскордонного забруднення атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів та ін.

Спектр ризиків природного походження також широкий. До них належать ризики, пов'язані з проявом стихійних лих природи: землетруси, виверження вулканів, тайфуни, урагани, смерчі, селі (паводки), повені, цунамі, підтоплення, зсуви, карсти, зливи, град, посухи, приморозки, епідемії, пожежі лісові, степові тощо. До соціально-політичних факторів, що спричиняють екологічні ризики, відносять аварії на об'єктах військового призначення, зокрема складах боєприпасів, викрадення вибухових речовин і боєприпасів, виявлення застарілих боєприпасів, а також тероризм, зокрема захоплення важливих об'єктів та встановлення вибухових пристроїв у багатолюдних місцях¹.

Звичайно, екологічний ризик збільшується через високу щільність населення, а також залежить від характеру сприйняття населенням подій, які відбуваються. Відомо, що катастрофічні наслідки аварій і стихійних природних явищ різко зростають у результаті психологічної неготовності населення до таких подій. Екологічний ризик пов'язаний із соціально-економічними чинниками, імовірністю виникнення несприятливих екологічних ситуацій у разі прийняття рішень про будівництво небезпечних об'єктів, зокрема АЕС, хімічних виробництв, транспортних систем тощо².

Отже, можна констатувати, що наявність підходів до класифікації екологічних ризиків, оцінювання збитків завданих екосистемі та населенню, підкреслює складність і багатогранність проблеми. Втім об'єктивно виникає необхідність пошуку методики оцінки екологічних ризиків у новій дослідницькій площині. Вона пов'язується із об'єктно-предметним підходом, який передбачає визначення методів оцінки для завдання проєктного фінансування та управління екологоорієнтовної діяльності в межах забезпечення сталого розвитку територій.

Щодо ефективного запобігання та мінімізації впливу екологічних ризиків на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, то необхідно формувати ефективну систему управління

1 Екогеографія України : навч. посіб. / О.П. Гавриленко – К. : Знання, 2008. – 646 с.

2 Там само.

екологічними ризиками, яка відображає специфіку умов децентралізованого управління простором. Окремі теоретичні, методичні та практичні аспекти управління екологічними ризиками розкриті у працях таких науковців, як Н. Десва¹, С. Ілляшенко², О. Козьменко³, О. Проценко⁴, М. Хвесик⁵ та ін. Загалом можна виділити два основних види поглядів на категорію «управління екологічним ризиком»: перший розглядає його як методи, що дають змогу виявляти рівень невизначеності, прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходи щодо запобігання або зменшення негативних наслідків їх реалізації з урахуванням соціально-економічних, екологічних та інших аспектів діяльності підприємства⁶; другий – акцентує увагу на такій властивості, як процес, що включає визначення небезпеки впливу і його наслідків для природних екосистем, людини та її життєдіяльності, а також обґрунтування критерію прийнятності ризику⁷. Отже, управління екологічними ризиками – це комплексний процес визна-

1 Десва Н.Е. Організаційно-економічний механізм управління екологічними ризиками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.Е. Десва. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.

2 Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій : [монографія] / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова ; за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2004. – 223 с.

3 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

4 Проценко О.Л. Підходи до управління ризиками екологічних небезпек / О.Л. Проценко. – Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2011. – № 3 (12). – С. 113-115.

5 Екологічна безпека транскордонних регіонів України в контексті євроінтеграції : [монографія] / [М.А. Хвесик, А.В. Степаненко, В.К. Симоненко та ін.]; за наук. ред. акад. НААН України М.А. Хвесика, чл.-кор. НАН України, В.К. Симоненка. – К. : Задруга, 2015. – 512 с.

6 Десва Н.Е. Організаційно-економічний механізм управління екологічними ризиками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.Е. Десва. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.

7 Коваленко Г.Д. Екологічний ризик погіршення стану навколишнього природного середовища України при збереженні існуючих тенденцій антропогенного навантаження / Г.Д. Коваленко, Г.В. Півень, О.В. Рибалова // Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. – Т. 1. – Х., 2009. – С. 52-56.

чення ймовірності виникнення загроз, оцінювання та вибору методів управління ризиками з метою мінімізації майбутніх можливих збитків.

Слід також зазначити, що оцінювання екологічних ризиків здійснюють з використанням як вітчизняних, так і зарубіжних документів, а саме: «Методики з оцінки екологічних ризиків при забрудненні навколишнього природного середовища», затвердженої засіданням вченої ради Мінприроди України від 28.12.2009 р.; Постанови Кабінету Міністрів України «Про ідентифікацію і декларацію безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» № 956 від 11.07.2002 р.; Наказу МОЗ України «Про затвердження методичних рекомендацій «Оцінка ризику для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря» № 184 від 13.04.2007 р.; «Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів», затвердженої наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи № 98 від 23.02.2006 р.; Керівних принципів для оцінки екологічних ризиків (Guidelines for Ecological Risk Assessment (U.S. Environmental Protection Agency).

Важливою складовою процесу управління екологічним ризиком є формування структурної комбінації методів, механізмів та інструментів щодо зниження ступеня ризику. Їх перелік досить великий, утім головним є творчий підхід до їх використання в конкретних умовах. Проте доцільно використати рекомендації В. Гранатурова, зокрема такі методи зниження фінансових ризиків, як страхування, включаючи майнову форму, хеджування, страхування відповідальності, співстрахування, перестрахування, самострахування, а також резервування коштів, диверсифікацію, лімітування¹. Водночас Г. Чернова пропонує такі методи зниження фінансових ризиків: відмови від ризику, зниження частоти збитку або запобігання збиткам, прийняття ризику на себе, зменшення обсягу збитків, розподілу ризику, запобігання збиткам, страхування, самострахування, передачі ризику².

Корисним для проведення досліджень є систематизація методів управління екологічними ризиками за економічними, адміністратив-

1 Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В.М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 1999. – 112 с.

2 Чернова Г.В. Управление рисками : учеб. пособ. / Г.В. Чернова, А.А. Кудрявцев. – М. : Велби, Проспект, 2003. – 160 с.

но-правовими та соціально-психологічними характеристиками¹. У системі методів управління, економічні методи відіграють провідну роль і мають два аспекти реалізацій – примусовий та заохочувальний. Економічні методи примусового характеру включають платежі, збори, штрафні санкції за забруднення навколишнього природного середовища та природних ресурсів. До економічних методів заохочувального характеру належать: пільгове кредитування, субсидування, податкові пільги, дотації на збільшення вигідності екологічно спрямованих видів діяльності, гранти (кошти, що мають безповоротний характер і надаються на конкурсній основі), екологічне страхування, торгівля дозволами на викиди забруднюючих речовин та ін. *Адміністративно-правові методи управління* – це сукупність засобів юридичного впливу на природоохоронну діяльність, які регламентуються чинною системою державних законів, нормативних актів господарського права. Вони можуть бути організаційного та розпорядничого впливу. Перші мають регламентуючий (установлення правил, обов’язкових для виконання) та нормативний (розроблення нормативів і норм, екологічне нормування) характер. До адміністративно-правових методів розпорядничого характеру належать ініціювання еколого-інноваційних проєктів, створення спеціальних державних дослідницьких інститутів, лабораторій, центрів та агентств. Соціально-психологічні методи управління реалізують закономірності функціонування та розвитку суспільної природоохоронної діяльності за допомогою таких інструментів: підготовка, перепідготовка фахівців, екологічне виховання населення, поширення екологічної освіти, пропаганда екологічно чистого виробництва для формування ринку екологічних робіт і послуг, розвитку екологічного підприємництва, екологічна реклама тощо². Крім того, за ставленням до підприємства шляхи зниження ризику можна розділити на дві групи – зовнішні та внутрішні. До першої належать такі методи, як страхування, диверсифікація, передача ризику, другої – отримання додаткової інформації, планування і прогнозування

1 Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій : [монографія] / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова ; за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2004. – 223 с.

2 Там само.

діяльності підприємства, складання бізнес-плану, ретельний підбір персоналу тощо¹.

З метою підвищення рівня ефективності процедури вибору та комбінування методів управління екологічними ризиками для вирішення завдань сталого розвитку територій та організації системи екологічного страхування наведено відповідну схему (рис. 2.2.1).

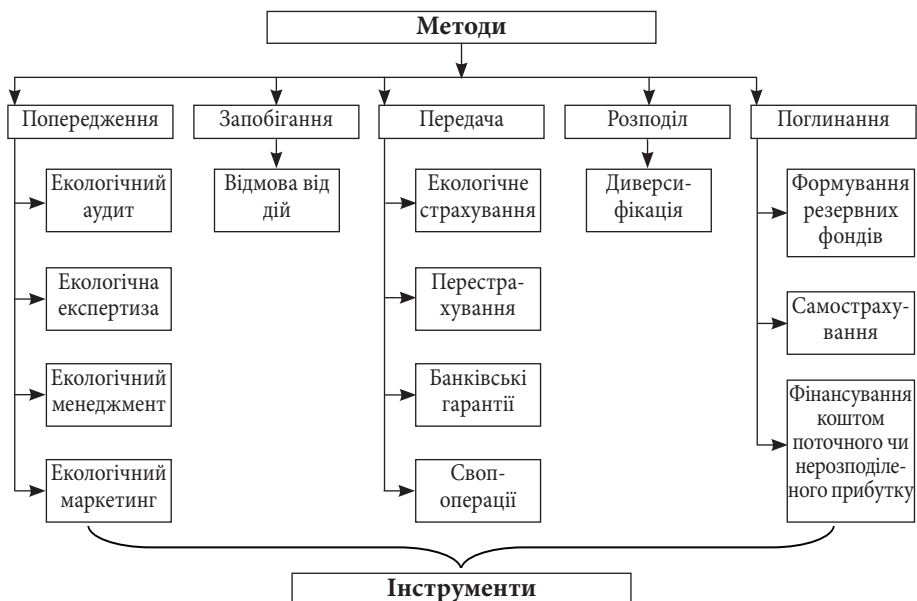

Рис. 2.2.1. Методи та інструменти управління екологічними ризиками^{2, 3, 4}

1 Какодей А.О. Методи маркетингового управління екологічними ризиками / А.О. Какодей // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка та право. – 2011. – №1. – С. 51-56.

2 Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій : [монографія] / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова ; за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2004. – 223 с.

3 Коваленко Г.Д. Екологічний ризик погіршення стану навколишнього природного середовища України при збереженні існуючих тенденцій антропогенного навантаження / Г.Д. Коваленко, Г.В. Півень, О.В. Рибалова // Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. Т. 1. – Х., 2009. – С. 52-56.

4 Заславский Б.Г. Управление экологическими системами / Б.Г. Заславский, Р.А. Полуэктов. – М. : Наука, 1988. – 294 с.

2.3. Класифікаційні ознаки екологічного страхування

Значна різноманітність негативних наслідків антропогенної діяльності людини, пов'язаних із техногенно-екологічними аваріями та катастрофами, спричиненими об'єктами підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища, зосереджують увагу на пошуку методів їх локалізації. Така ситуація спонукає державні органи влади посилювати еколого-правові вимоги до виробничої та іншої господарської діяльності, здійснювати економічне стимулювання природоохоронної діяльності та одночасно підвищувати відповідальність у разі порушення законодавства про охорону довкілля. У цьому аспекті актуалізується проблема визначення класифікаційних ознак екологічного страхування з позицій упорядкованих поглядів на структуру засобів зберігання та знешкодження екологічно небезпечних впливів господарської діяльності. Важливість цього методичного кроку пов'язана з необхідністю покращення процесу вибору відповідних засобів щодо забезпечення виконання екологічним страхуванням різнорідних функцій, включаючи превентивну, контрольну, соціальну, компенсаційну та інвестиційну. Передбачається, що використання саме класифікаційних угруповань ознак екологічного страхування сприяє процесу визначення шляхів скорочення бюджетних асигнувань на попередження і ліквідацію негативних наслідків господарської діяльності, а також зменшення ризиків виникнення надзвичайних ситуацій шляхом створення додаткових позабюджетних джерел фінансування превентивних заходів, орієнтованих на досягнення ефекту перерозподілу катастрофічних ризиків у просторі й часі.

Класифікаційні ознаки екологічного страхування доцільно систематизувати залежно від визначення сутності власне категорії. Як відомо, вона зумовлюється головним принципом існування цього виду діяльності, а саме сплачуючи страхові премії, величина яких відносно необтяжлива порівняно з розміром можливих збитків для страху-

вальника, останній перекладає гарантію відшкодування збитків третім особам – страховим компаніям. Причому збиток, який відшкодовується, може багаторазово перевищувати премії, сплачені страхувальниками. Паралельно з вигодами, які отримують страхувальники, страховики також підвищують власний рівень прибутковості, оскільки ймовірність настання екологічних аварій та катастроф надзвичайно низька і настання страхового випадку може взагалі не відбутись.

На цей час сутнісні ознаки екологічного страхування відображаються з позицій спрямованості ефекту, а саме – в соціальному, економічному, правовому аспектах. Соціальний аспект екологічного страхування виражається у забезпеченні конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції України)¹, а також екологічної та національної безпеки держави. Економічний аспект полягає в акумулюванні грошових коштів у страхових екологічних фондах і перерозподілі їх між страхувальниками для компенсації збитків у результаті настання страхових випадків. У правовому аспекті екологічне страхування забезпечує реалізацію важливої складової частини екологічної політики держави, а саме – захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб від негативного впливу забрудненого довкілля, створює додаткові фінансові можливості для здійснення превентивних заходів і збереження сприятливих умов навколишнього природного середовища. Саме комплексний підхід дає можливість сформулювати авторський погляд на екологічне страхування як добровільне й обов'язкове страхування життя і здоров'я громадян та їх майна від стихійних лих, а також страхування екологічної відповідальності, майна й доходів підприємств, установ та організацій від техногенних аварій, унаслідок яких перевищені допустимі норми забруднення довкілля та погіршення якості природних ресурсів. При цьому, на відміну від усталеного трактування, визначаються: самостійність екологічного страхування, сукупність видів страхування екологічних ризиків страхувальників і третіх осіб, основні цілі та переваги екологічного страхування тощо.

1 Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/>.

Визначено, що класифікаційні ознаки доцільно впорядковувати за кількома групами. **Перша** торкається питань визначення *інтегрального ефекту* від екологічного страхування, що включає економічну, екологічну, соціальну, медичну та культурно-естетичну складові. *Економічний ефект* визначає фінансову стабілізацію, зростання виробництва, заснованого на дотриманні норм екологічної безпеки, та інвестиційної привабливості, вирівнювання стартових позицій товаровиробників, стабілізацію якості чинників виробництва, зменшення соціальних державних виплат, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, зокрема за рахунок екологічності товарів і стимулювання до використання вторинних ресурсів. *Екологічний ефект* виражається у збереженні якості навколишнього природного середовища та природних ресурсів і досягається шляхом економічно обґрунтованої відмови від екологічно-небезпечних виробництв і технологій. *Соціальний ефект* від екологічного страхування полягає у зростанні зайнятості населення, а отже, їхнього фінансового забезпечення, а також гарантованому відшкодуванні збитків, які можуть бути завдані їхньому життю і здоров'ю внаслідок аварійного забруднення довкілля. *Медичний ефект* – це зниження рівня захворюваності та збільшення тривалості життя населення, пов'язаного з негативними екологічними наслідками. *Культурно-естетичний або рекреаційний ефект* полягає у збереженні пам'яток природи і культури, а також флори й фауни¹.

Друга класифікаційна група пов'язана із виділенням основних характеристик екологічного страхування. Аналіз науково-методичних підходів до їх визначення у систематизованому вигляді (дод. В.1) свідчить про існування багатьох вимірів цієї економічної категорії як у вітчизняній, так і зарубіжній економічній та правовій літературі. Більшість авторів, зокрема В. Базилевич², О. Віленчук³,

1 Страхование экологических рисков: принципы и экономический механизм : [монография] / [И.А. Сааджан, С.К. Харичков и др.]; Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед. НАН Украины. – Одеса, 2006. – С. 85-88.

2 Базилевич В.Д. Страхова справа / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – К. : Знання, 1997. – С. 180-185.

3 Віленчук О.М. Теоретико-методичні засади формування системи страхування екологічних ризиків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього природного середовища» / О.М. Віленчук. – К., 2004. – 21 с.

Т. Галушкіна¹, В. Костицький², С. Макар³, Н. Машина⁴, Г. Моткін⁵, В. Паламарчук⁶, Т. Ротова⁷, М. Хвесик⁸ визначають екологічне страхування як *різновид страхування цивільної відповідальності*. Разом з тим останнім часом з'явилася низка наукових робіт, де екологічне страхування розглядається як *сукупність видів страхування відповідальності та майнового страхування*^{9, 10, 11}. Інші автори – А. Бажайкін¹², Л. Мельник¹³, О. Проценко¹⁴, Л. Харнахоева¹⁵ – визначають

1 Галушкіна Т.П. Економіка природокористування / Т.П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2006. – С. 346-360.

2 Костицький В. Екологічне страхування / В. Костицький // Право України, 1998. – № 11. – С. 68-73.

3 Макар С.В. Основы экономики природопользования / С.В. Макар. – М. : Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 1998. – 192 с.

4 Машина Н.І. Міжнародне страхування / Н.І. Машина. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 504 с.

5 Моткин Г.А. Основы экологического страхования / Г.А. Моткин. – М. : Наука, 1996. – 192 с.

6 Паламарчук В. Екологічне страхування / В. Паламарчук, О. Савченко // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 9. – С. 36-38.

7 Ротова Т.А. Страхування : навч. посіб. / Т.А. Ротова. – [2-ге вид. перероб. та доп.]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – С. 322.

8 Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України : [монографія] / М.А. Хвесик. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. – 496 с.

9 Серов Г.П. Об актуальных вопросах совершенствования законодательства в сфере экологического страхования / Г.П. Серов // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 50-54.

10 Шутов П. Модель риска предпринимателя / П. Шутов // Управление риском. – 2004. – № 3. – С. 56-61.

11 Юлдашев Р.Т. Страховой бизнес : словарь-справочник / Р.Т. Юлдашев. – М. : Анкил, 2005. – С. 671.

12 Бажайкин А.Л. Сущность экологического страхования и его нормативная база / А.Л. Бажайкин // Экологическое право России : сбор. материалов науч.-практ. конф. 1995-1998 гг. / под ред. проф. А.К. Голиченкова. – Вып. 1. – М. : Зерцало, 1999. – С. 301.

13 Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник / Л.Г. Мельник. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Суми : Університетська книга, 2003. – 348 с.

14 Проценко О.Л. Екологічне страхування – спосіб управління ризиками забруднення навколишнього середовища / О.Л. Проценко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6, т. 3. – С. 122-125.

15 Харнахоева Л.А. Развитие страхования экологических рисков : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Л.А. Харнахоева. – Иркутск, 2009. – 24 с.

екологічне страхування як *сукупність економічних відносин*, підкреслюючи фінансову основу процесу страхування, під час якого відбувається перерозподіл фінансових ресурсів із приводу формування страхового фонду. В. Даугуль тлумачить екологічне страхування як *систему суспільних відносин*, пов'язаних із захистом екологічних (зокрема майнових) інтересів громадян, юридичних осіб, а в окремих випадках і самого суспільства в разі настання страхових подій¹. Деякі науковці, зокрема А. Атабієв², О. Козьменко³, І. Сиякевич⁴ розглядають *екологічне страхування* як інструмент механізму охорони навколишнього природного середовища та гарантування екологічної безпеки. Таким чином, класифікація досліджуваної категорії за акцентами спрямування ефекту дає змогу диференціювати механізми захисту майнових і соціальних інтересів юридичних та фізичних осіб, орієнтовані на попередження, подолання або зменшення негативного впливу екологічних ризиків.

Третя класифікаційна група формується за визначенням функціональної спрямованості. Виділяють основні та специфічні *функції екологічного страхування*. Систематизована схема функцій екологічного страхування сформована на основі критичного аналізу досліджень В. Базилевича⁵, В. Візінського⁶, О. Козьменко⁷, Л. Решетник⁸ та

1 Даугуль В. Поняття та особливості екологічного страхування в Україні / В. Даугуль // Право України. – 1999. – № 4. – С. 51-54.

2 Атабієв А.Х. Экологическое страхование в обеспечении экологической безопасности региона / А.Х. Атабієв. – М., 1998. – 33 с..

3 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

4 Сиякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Сиякевич. – Л. : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

5 Базилевич В.Д. Страхова справа : [монографія] / В.Д. Базилевич. – [6-те вид.]. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

6 Візінський В.В. Поняття екологічного страхування за законодавством України / В.В. Візінський // Вісник Одеського національного університету. Правознавство. – 2011. – Т. 16, вип. 15. – С. 280-285.

7 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

8 Решетник Л. Екологічне страхування як одна з форм відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я довкілля // Л. Решетник // Право України. – 2002. – № 6. – С. 78-81.

ін. (рис. 2.3.1). Однією з найважливіших в екологічному страхуванні визначено функцію забезпечення реалізації правових гарантій екологічного захисту фізичних і юридичних осіб за рахунок сформованих страхових фондів.

Рис. 2.3.1. Функції екологічного страхування ^{1, 2, 3, 4}

1 Базилевич В.Д. Страхова справа : [монографія] / В.Д. Базилевич. – [6-те вид.]. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

2 Візінський В.В. Поняття екологічного страхування за законодавством України / В.В. Візінський // Вісник Одеського національного університету. Правознавство. – 2011. – Т. 16, вип. 15. – С. 280–285.

3 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

4 Решетник Л. Екологічне страхування як одна з форм відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я довкілля / Л. Решетник // Право України. – 2002. – № 6. – С. 78–81.

Екологічне страхування, як і будь-який інший вид страхування, виконує *захисну* функцію, зокрема допомагає страхувальникам подолати ті фінансові труднощі, які можуть виникати після настання страхового випадку, тобто страхові організації беруть на себе зобов'язання з виплати страхового відшкодування потерпілим третім особам унаслідок аварійного забруднення страхувальником навколишнього природного середовища, знімаючи ці витрати із страхувальника. *Компенсаційна* функція полягає у забезпеченні компенсаційних гарантій постраждалим (третім особам і працівникам підприємств-страхувальника) незалежно від фінансового становища підприємства-винуватця аварійного забруднення довкілля¹.

Екологічне страхування виконує також функцію *контролю* за здійсненням страхувальниками природоохоронної діяльності. Такий контроль можна виконувати на різних стадіях реалізації договору страхування. Під час укладення договору страхування страховик аналізує діяльність страхувальника з погляду його екологічної безпеки і, відповідно, можливості вступу з таким страхувальником у страхові взаємовідносини, а також визначає, виходячи із ступеня страхового ризику, обсяг можливих страхових внесків за договором страхування. Це стимулює страхувальників до проведення відповідних природоохоронних заходів з метою отримати можливість укласти договір екологічного страхування та понизити витрати на сплату страхових внесків². Страхові організації, які здійснюють екологічне страхування, можуть брати участь у фінансуванні заходів, що гарантують екологічну безпеку, як із коштів резервів, що створюються коштом відрахувань із страхових внесків, які надходять, так і шляхом тимчасового використання страхових резервів для кредитування природоохоронних заходів щодо скорочення обсягів шкідливих викидів та зменшення їх наслідків (*інвестиційна функція*)³.

1 Базилевич В.Д. Страхова справа : [монографія] / В.Д. Базилевич. – [6-те вид.]. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

2 Решетник Л. Екологічне страхування як одна з форм відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я довкілля / Л. Решетник // Право України. – 2002. – № 6. – С. 81.

3 Корсун Т.В. Національна компанія страхування ризиків техногенних аварій як засіб акумуляції страхових інвестиційних ресурсів / Т.В. Корсун // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 32. – С. 121-126.

Стимулятивна функція виражається через стимулювання протиаварійних заходів шляхом диференціації страхових тарифів і грошових виплат підприємствами за безаварійну роботу. Функція запобігання страховому випадку і мінімізації збитку (*превентивна*) передбачає комплекс заходів щодо недопущення або зменшення негативних наслідків страхових подій¹. *Інформаційна* функція екологічного страхування реалізується на стадії підготовки укладення договору екологічного страхування, зокрема під час здійснення аудиту на предмет оцінки фінансово-економічної стійкості страхувальника, стану виробничої бази, кваліфікації кадрів, розміру можливої шкоди, яка може бути заподіяна третім особам шляхом забруднення навколишнього природного середовища в разі настання страхового випадку (екологічного ризику)². *Відновлювальна* функція полягає в забезпеченні стійкості фінансового становища підприємства в разі необхідності відшкодування збитку потерпілим від аварійного забруднення навколишнього природного середовища й витрат на відновлення власного виробництва³.

Четверта класифікаційна група утворена за формами та видами екологічного страхування. З огляду на складність відносин, які виникають між страховиком та страхувальником під час укладання договору страхування, існує значна кількість різних форм та видів екологічного страхування. Узагальнюючи підходи до їх визначення вітчизняних (В.Базилевич⁴, О.Віленчук⁵, Н.Деєва⁶,

1 Візінський В.В. Поняття екологічного страхування за законодавством України / В.В. Візінський // Вісник Одеського національного університету. Правознавство. – 2011. – Т. 16, вип. 15. – С. 280-285.

2 Там само.

3 Там само.

4 Базилевич В.Д. Страхова справа : [монографія] / В.Д. Базилевич. – [6-те вид.]. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

5 Віленчук О.М. Теоретико-методичні засади формування системи страхування екологічних ризиків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього природного середовища» / О.М. Віленчук. – К., 2004. – 21 с.

6 Деєва Н.Е. Організаційно-економічний механізм управління екологічними ризиками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.Е. Деєва. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.

О.Козьменко¹⁾) та закордонних науковців (Т.Гурьянова²⁾, В.Манкевич³⁾), можна зазначити, що здебільшого залежно від *форми організації* розрізняють добровільне й обов'язкове екологічне страхування. *Обов'язковому* страхуванню підлягає діяльність підприємств, установ та організацій, що є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища. Перелік таких видів діяльності та об'єктів, які підлягають обов'язковому екологічному страхуванню, затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища⁴⁾. *Добровільне* екологічне страхування здійснюється відповідно до чинного законодавства України. Перелік видів діяльності, що підлягають йому визначається договором екологічного страхування.

Серед *переваг* обов'язкового екологічного страхування можна виокремити такі: зменшення витрат державного бюджету за певними видами екологічних ризиків; привчання населення до страхування та підвищення його страхової культури; застерігання громадян від безтурботного ставлення до екологічних ризиків, які вони можуть недооцінювати і які можуть завдати серйозної шкоди третім особам; унеможливлення виключення окремих ризиків із системи добровільного страхування, підтримання рівноваги на ринку страхування загалом⁵⁾.

До *недоліків* обов'язкового екологічного страхування належать завищення мінімальних вимог до обов'язкового екологічного страху-

1 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

2 Гурьянова Т.О. Экологическое страхование как фактор устойчивого развития экономики региона : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т.О. Гурьянова. – Рн/Д, 2004. – 26 с.

3 Манкевич В.В. Правовое регулирование экологического страхования / В.В. Манкевич. – Мн. : ГИУСТ БГУ, 2010. – 145 с.

4 Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» № 554 від 27.07.1995 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554-95>.

5 Об'єктивна необхідність та суть обов'язкового страхування [Електронний ресурс] / Олександр Залетов [УНДІ “Права та економічних досліджень”] – Доступний з: <http://forinsurer.com/public/05/03/04/1764>.

вання, що ускладнює здійснення операцій перестрахування в інших країнах; вплив держави (протекція певних страховиків, установлення додаткових умов ліцензування тощо); правила обов'язкового екологічного страхування усувають або значно скорочують повноваження страховика щодо запобігання страхувальником заподіяння шкоди (у разі добровільного екологічного страхування страховик може вимагати вжиття превентивних заходів, зумовити обсяг страхового платежу, франшизи залежно від превентивних заходів, прийнятих страхувальником тощо); негнучкість обов'язкового екологічного страхування, що не сприяє реальному оцінюванню екологічного ризику; додаткові витрати на контроль за дотриманням виконання вимог обов'язкового страхування як з боку державних органів, так і страховиків (наприклад, останні повинні повідомити відповідний державний орган або установу про те, що договір страхування припинено, чи надати докази його поновлення); послаблення почуття персональної відповідальності, що сприяє шахрайству; ефективність тільки в тому випадку, коли контроль за застрахованими ризиками здійснюється з такою же старанністю, як і за добровільним; спричиняє прийняття несприятливих рішень судами щодо ступеня відповідальності застрахованої особи, оскільки страхове відшкодування все-одно буде виплачено страховиком¹.

Отже, обов'язкове екологічне страхування має не тільки позитивні аспекти. Його відсутність є негативним для суспільства, але не краще і його не виправдане поширення. Стає очевидним, що розгляд цього питання потребує збалансованого підходу. Це дає змогу зробити такі висновки про те, що обов'язкове екологічне страхування доцільно обмежити тими сферами діяльності, де це дійсно необхідно, а також вводити його тільки там, де можливий контроль за ним при помірних витратах².

П'ята класифікаційна група поділяється за часом виникнення. Розрізняють ретроспективне, поточне і перспективне страхування екологічних ризиків. До *ретроспективного* належить страхування

1 Об'єктивна необхідність та суть обов'язкового страхування [Електронний ресурс] / Олександр Залетов [УНДІ "Права та економічних досліджень"] – Доступний з: <http://forinsurer.com/public/05/03/04/1764>.

2 Там само.

відповідальності за екологічні ризики, які виникли в минулому, але не були локалізовані й зараз становлять потенційну екологічну загрозу. Наприклад, у світі здійснюється страхування відповідальності власників (користувачів) раніше забруднених територій і природних об'єктів, що становлять потенційну екологічну загрозу життю та здоров'ю фізичних осіб. Під *поточним* екологічним страхуванням розуміють страхування відповідальності за екологічні ризики, які можуть виникнути в найближчому часі, наприклад, страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час їх транспортування. *Перспективним* вважають страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру, тощо.

Шоста класифікаційна група поділяється за *об'єктами страхового захисту*. Виокремлюють такі види екологічного страхування: страхування відповідальності власників джерел підвищеної екологічної небезпеки на випадок забруднення навколишнього природного середовища, нанесення шкоди життю і здоров'ю фізичних осіб; майнове страхування, зокрема природних об'єктів (водних, земельних, лісових та ін.), на випадок настання надзвичайних екологічних ситуацій, спричинених стихійними лихами (страхування від пожеж і ризиків стихійних явищ; життя і здоров'я фізичних осіб на випадок настання надзвичайних екологічних ситуацій, до яких призвели стихійні лиха і техногенні аварії).

На основі аналізу визначених груп класифікаційних ознак екологічного страхування сформована відповідна схема з метою сприяння вибору комбінаторики видів екологічного страхування для забезпечення умов вирішення проблем сталого розвитку територій (рис. 2.3.2).

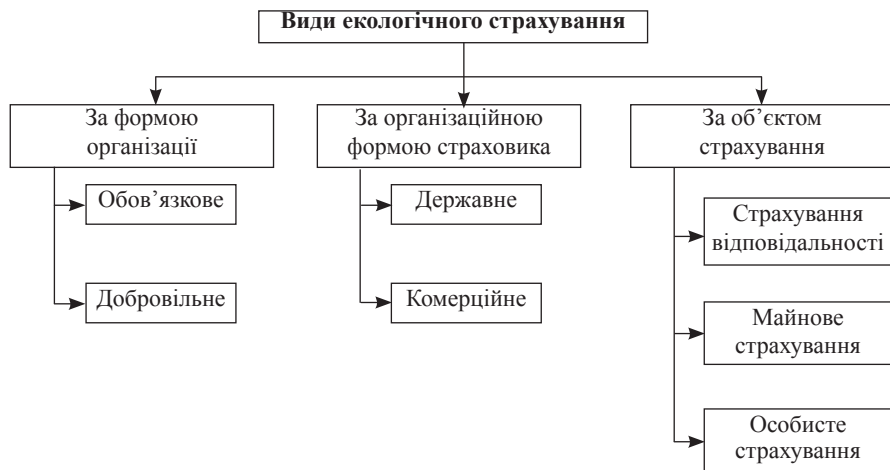

Рис. 2.3.2. Класифікація видів екологічного страхування

Дослідження сутності, класифікаційних ознак та значущості екологічного страхування дало змогу сформулювати його основну мету: забезпечення страхового захисту матеріальних інтересів фізичних та юридичних осіб, а в окремих випадках і суспільства у вигляді повної або часткової компенсації збитків, заподіяних аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, спричинених діяльністю страхувальників, так і причинами, що не залежать від них (стихійні та природні явища). Екологічне страхування покриває ризик аварійного забруднення навколишнього природного середовища, зумовлений як діяльністю підприємства, установи, організації – джерела підвищеної небезпеки для довкілля та незалежними від нього причинами, що також створює умови та забезпечує економічне стимулювання запобігання аварійному забрудненню навколишнього природного середовища¹.

Звісно, що впорядкування екологічного страхування потребує чіткого визначення його об'єкта. Це питання є досить складним, тому що зазначена категорія не є однозначною. Втім, виходячи з того, що така ситуація є природною, постає завдання, з методичного погляду,

¹ Галушкіна Т.П. Економіка природокористування / Т.П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2006. – С. 346-360.

вибору того чи того визначення, яке б відповідало умовам вирішення конкретних проблем. Зосередимо увагу на аналізі існуючих поглядів на визначення об'єкта екологічного страхування.

Наприклад, В. Петров стверджує що об'єктом екологічного страхування є *ризик майнової відповідальності*, який виражається у пред'явленні страхувальнику майнових претензій щодо відшкодування збитків за забруднення земель, вод, атмосферного повітря внаслідок настання страхових випадків¹. Однак більшість науковців (Базилевич В.Д.², Галушкіна Т.П.³ та ін.) вважають, що таким об'єктом є *майнові інтереси*, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, життю, здоров'ю або майну третіх осіб. Позиція В. Пашневої полягає у тому, що об'єктом екологічного страхування має бути весь *комплекс інтересів*, які були порушені в результаті забруднення довкілля у процесі здійснення господарської діяльності⁴. Таким об'єктом, як зазначає Г. Серов, є *ризик цивільної відповідальності*, що виявляється у пред'явленні страхувальнику майнових претензій з боку фізичних та юридичних осіб згідно з нормами цивільного законодавства про відшкодування збитків⁵.

Різноманіття теоретичних підходів до категорії «об'єкт страхування» простежується також у вітчизняному законодавстві. Наприклад, у ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»⁶ наведено перелік об'єктів, які можуть бути об'єктами

1 Петров В.В. Экологическое право России : учеб. пособ. / В.В. Петров. – М. : БЕК, 1996. – С. 237.

2 Базилевич В.Д. Страхова справа : [монографія] / В.Д. Базилевич. – [6-те вид.]. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

3 Галушкіна Т.П. Економіка природокористування / Т.П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2006. – С. 346-360.

4 Пашнева В.А. Об'єкт екологічних страхових правовідносин / В.А. Пашнева // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 741-745.

5 Серов Г.П. Об актуальных вопросах совершенствования законодательства в сфере экологического страхования / Г.П. Серов // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 50-54.

6 Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

екологічного страхування майнового інтересу. Насамперед, це земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ, ландшафти та інші природні комплекси. Наприклад, добровільне страхування від лісових пожеж здійснюється в Данії, Німеччині, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Португалії, Фінляндії, Швеції та інших країнах, при цьому страхувальниками виступають виключно приватні власники. Державні ліси в цих країнах не страхують. Найбільш привабливим є твердження В. Даугуля¹, який об'єкт екологічного страхування розглядає не лише з позиції майнових, а й екологічних інтересів страхувальників, застрахованих або третіх осіб.

Неменш складним є визначення суб'єктів екологічного страхування. Їх доцільно поділяти на три групи: страховиків, страхувальників та третіх осіб. *Страховиками* в екологічному страхуванні є страхові організації будь-якої форми власності, що отримали в установленому законодавством України порядку ліцензію на здійснення операцій з екологічного страхування. Страховик надає страховий захист майнових інтересів підприємств, установ та організацій-джерел підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища в разі пред'явлення їм третіми особами відповідно до законодавства України претензій у зв'язку з аварійним забрудненням довкілля. З метою збільшення розмірів страхових фондів можуть створюватися об'єднання (пули) страховиків, що здійснюють операції екологічного страхування. *Страхувальниками* в екологічному страхуванні є підприємства, установи та організації, діяльність яких є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища, та які, відповідно до договорів екологічного страхування, сплачують страхові внески і вступають у конкретні страхові відносини зі страховиками. Страхувальниками можуть також бути фізичні особи, що використовують, чи на замовлення яких здійснюється експлуатація об'єктів, які є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього природного середовища. Для захисту від надзвичайних ситуацій, що призводять до забруднення довкілля, страхувальниками можуть бути також місцеві органи виконавчої влади. За ступенем ризику

¹ Даугуль В. Поняття та особливості екологічного страхування в Україні / В. Даугуль // Право України. – 1999. – № 4. – С. 51-54.

забруднення навколишнього природного середовища страхувальники поділяються за категоріями небезпечності на особливо небезпечні, небезпечні та малонебезпечні підприємства. Віднесення страховиків згідно з видом їх діяльності до категорій екологічної небезпечності здійснюється на основі висновків екологічного аудиту. До *третіх осіб екологічного страхування* належать фізичні та юридичні особи, а в окремих випадках і держава, майновим інтересам яких може бути завдано шкоди внаслідок аварійного забруднення довкілля¹. Сьогодні першочерговими суб'єктами екологічного страхування є галузі промислової діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, а саме: металургійна, переробна, хімічна, газова, вугледобувна, а також об'єкти трубопровідного і залізничного транспорту².

Важливим фактом, що значною мірою впливає на формування системи екологічного страхування, є інтереси задіяних суб'єктів господарювання. Перш за все слід ідентифікувати інтереси держави як найбільш зацікавленої сторони у запровадженні та розвитку екологічного страхування. Інтерес у такій ситуації зумовлюється тим, що резерви держави перестають бути єдиним джерелом покриття збитків, пов'язаних із техногенними аваріями та катастрофами, за шкоду, завдану життю та здоров'ю громадян, майну юридичних і фізичних осіб, стану довкілля тощо. Запровадивши системи страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання на об'єктах підвищеної небезпеки, держава зменшує тиск на державний і місцевий бюджети, посилює відповідальність господарюючих суб'єктів на цих об'єктах за можливі негативні наслідки їх діяльності. Водночас підприємства зацікавлені в цьому виді страхування тому, що у випадку настання техногенних аварій, виробництва, які є об'єктами підвищеної небезпеки, не в змозі фінансово забезпечити своє власне виживання і відшкодувати збитки потерпілим. Громадяни, будучи застрахованими, отримують гарантії захисту власного майна, а за умови настання страхової події – забезпечення відновлення своїх

1 Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник / Л.Г. Мельник. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Суми : Університетська книга, 2003. – 348 с.

2 Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» № 554 від 27.07.1995 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554-95>.

прав. Інтерес населення полягає у збереженні умов життєдіяльності та здоров'я людей, страховика – у здатності організувати страхування екологічних ризиків таким чином, щоб затрати на запобігання настання страхових подій та виплати, пов'язані з ними, не перевищували страхових премій за цим видом страхування й інвестиційний дохід, отриманий від розміщення сформованих страхових резервів¹.

Суттєвий вплив на формування сучасного ринку екологічного страхування має організаційний чинник. Відомо, що він має широкий спектр, але важливим є його інтерпретація в контексті ланцюга: класифікаційні ознаки → об'єкт і суб'єкт → організаційні засади. Саме в такому зв'язку створюються конкурентні переваги для учасників ринку екологічного страхування. Тут доцільно зупинитися на характеристиках ключових категорій, на основі яких, по-суті, формується організаційна структура екологічного страхування.

Першочерговим вважається *договір обов'язкового екологічного страхування*, який відображає відповідальність страховика з дати укладання договору, але не раніше сплати страхувальником страхового внеску. *Договір обов'язкового екологічного страхування* – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою останній бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку відшкодувати завдану шкоду в межах страхової суми третім особам, а страхувальник – здійснювати страхові платежі у визначені договором терміни та виконувати інші умови договору². Договір обов'язкового екологічного страхування укладають терміном на один рік. Факт його укладання може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування. Згідно із Законом України «Про страхування», договори добровільного страхування укладають відповідно до правил страхування, що встановлюються страховиками самостійно. У договорі екологічного страхування обов'язково мають бути зазначені такі умови: найменування сторін, об'єкт страхування, страховий випадок, обсяг страхової суми, розмір

1 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

2 Проект Закону України «Про екологічне страхування» № 1046-1 від 03.12.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=13685.

страхових внесків, права та обов'язки страховика і страхувальника, порядок здійснення страхових виплат, випадки відмови у виплаті страхового відшкодування, строк дії договору, юридична відповідальність сторін тощо¹. У межах цього договору *страховий випадок (подія)* інтерпретується як несподіване (ненавмисне) заподіяння шкоди (збитків) навколишньому природному середовищу, що відбулось, і в результаті якого нанесені збитки інтересам громадян, юридичних осіб, а в окремих випадках – і суспільству (державі). Також існують певні особливості трактування категорії «*школа (збитки)*». У традиційному страхуванні диференціюються прямі та непрямі збитки. В екологічному страхуванні, коли йдеться про шкоду, заподіяну забрудненням довкілля, природним об'єктам (атмосферне повітря, водні об'єкти, земля, надра, тваринний і рослинний світ) і громадянам, юридичним особам, усі збитки розглядають як прямі й рівнозначні. У багатьох випадках екологічна шкода може бути виявлена лише через місяці або навіть роки через тривалість латентного періоду забруднення довкілля екологічно небезпечними джерелами².

Особливу увагу в контролі за поведінкою страхувальника приділяють *тарифним ставкам* з екологічного страхування. Вони не можуть бути встановлені єдиними не тільки, наприклад, щодо галузей виробництва страхувальників, але навіть окремих підприємств. Аналогічне стосується й лімітів відповідальності за прийнятими страховиком ризиками забруднення довкілля. Обчислення страхового внеску здійснюється страховиком за максимальними страховими тарифами або методикою їх розрахунку на основі мінімальних розмірів страхових сум, затверджених Кабінетом Міністрів України. Порядок, терміни та умови сплати страхового внеску встановлюють договором екологічного страхування³.

За специфікою екологічного страхування сумарний (інтегральний) обсяг *страхової суми* складається з двох частин. Перша – це витрати на запобігання аварійному забрудненню навколишнього природного

1 Закон України «Про страхування» № 85/96-ВР від 07.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.

2 Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 516 с.

3 Там само.

середовища. Для страхувальника вони становлять додаткові й невинуватдані (у разі відсутності екологічної аварії) витрати. Страхувальник традиційно вважає, що дохід від впровадження природоохоронних заходів менший, ніж за умови їх нереалізації. Для суспільства й третіх осіб, на чію користь укладається договір страхування відповідальності за аварійне забруднення середовища, ці витрати є складовою частиною потенційних збитків. Усвідомлюючи це та оцінюючи можливе страхове відшкодування, страховик або сам виділяє кошти на запобігання аварій, або економічно стимулює страховика здійснити природоохоронні заходи. Вони можуть бути здійснені чи враховані в страховій сумі (і, отже, страховій ставці). Друга частина – це збитки, які виникають унаслідок впливу забрудненого середовища на реципієнта. На відміну від першого виду збитків, вони безпосередньо проявляються і у третіх осіб¹.

Отже, *страховою сумою* визначається грошова сума, що встановлюється у договорі екологічного страхування на основі оцінювання шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок аварійного забруднення довкілля, у межах якої страховик зобов'язаний здійснити виплату в разі настання страхового випадку. Для обов'язкового екологічного страхування мінімальні обсяги страхових сум затверджуються Кабінетом Міністрів України^{2, 3, 4}.

1 Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 516 с.

2 Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів у випадку настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів» № 733 від 01.06.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/733-2002-п>.

3 Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і Правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, що може бути заподіяна пожежами й аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежонебезпечні об'єкти й об'єкти, господарська діяльність яких може привести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» № 1788 від 16.11.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1788-2002-п>.

4 Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів» № 1219 від 19.08.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1219-2002-п>.

Для визначення розміру страхової суми та оцінювання шкоди, яка може бути завдана аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, страховик зобов'язаний провести *екологічний аудит* суб'єкта господарювання, тобто джерел ризику аварійного забруднення до укладання договору обов'язкового екологічного страхування. Порядок проведення екологічного аудиту, визначення компетентних органів для цього та умов їхньої сертифікації визначає Кабінет Міністрів України. Відповідно до чинного законодавства, *екологічний аудит* розглядається як документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання та об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту. Він визначає вірогідність екологічної аварії на конкретному об'єкті, що включений до системи екологічного страхування, а також величину збитків, які можуть бути спричинені реципієнтам унаслідок екологічної аварії, тощо. Стосовно екологічного страхування об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, здійснюється *обов'язковий екологічний аудит* на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування¹.

Особливу роль у функціонуванні ринку екологічного страхування відведено *аварійним комісарам* з екологічних ризиків. Вони відіграють роль експертів для визначення рівня екологічного ризику підприємств, що уклали договори страхування. Служба аварійних комісарів фіксує факти аварійного забруднення навколишнього природного середовища, з'ясовує причини настання страхового випадку та визначає величину екологічних збитків².

Аналіз існуючих організаційних форм реалізації екологічного страхування в контексті вирішення природоохоронних завдань, від-

1 Закон України «Про екологічний аудит» № 1862-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>.

2 Страхування : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. С.С. Осадець. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.

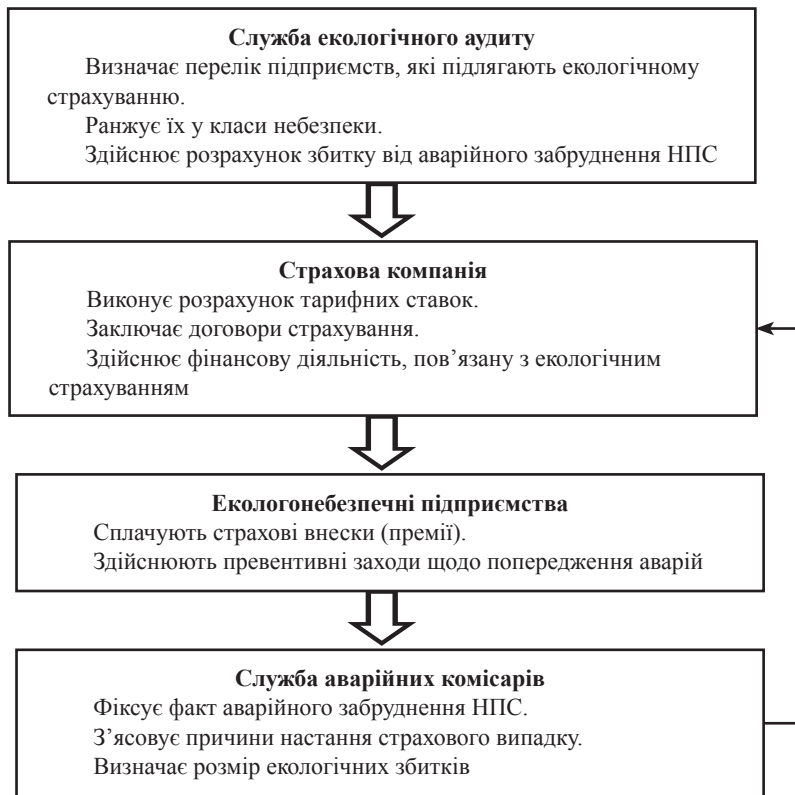
новлення довкілля та компенсації заподіяної шкоди вказує на доцільність створення ефективної системи взаємодії бюджетних та позабюджетних екологічних фондів. Так, до системи екологічного страхування рекомендується включати такі структурні утворення, як: страхові фонди підприємств, що є джерелами підвищеного техногенного та екологічного ризику (у випадку самострахування); фонди взаємного страхування, що створюються галузевими чи регіональними об'єднаннями таких підприємств (у випадку взаємного страхування); централізовані страхові (резервні) фонди, утворені завдяки бюджетним та іншим державним коштам (у випадку державного страхування); фонд страхування екологічного ризику, який забезпечує страховий захист інтересів третіх осіб у разі заподіяння їм шкоди аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, а також компенсацію збитків страхувальника (у випадку комерційного страхування)¹.

Слід наголосити, що для покриття екологічних збитків від аварійного забруднення довкілля надзвичайно великих масштабів не кожна окрема страхова компанія може страхувати відповідальність за забруднення через недостатність фінансових ресурсів страхового фонду. Для вирішення цієї проблеми необхідно створювати *страховий пул* – об'єднання страхових фондів кількох страховиків для спільного страхування визначених ризиків (наприклад, ядерних, екологічних та ін.)².

Отже, розширений розгляд класифікаційних ознак екологічного страхування дає можливість сформулювати теоретико-методичні заходи відшкодування збитків унаслідок як техногенних, так і природних ризиків з використанням загальної схеми впорядкування організації процесних функцій (рис. 2.3.3).

1 Макара С.В. Основы экономики природопользования / С.В. Макара. – М. : Институт междунар. права и экономики им. А.С. Грибоедова, 1998. – 192 с.

2 Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник / Л.Г. Мельник. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Суми : Університетська книга, 2003. – 348 с.

Рис. 2.3.3. Схема організації екологічного страхування¹

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок, що створення ефективного ринку екологічного страхування та відповідного механізму економічного стимулювання стосовно попередження екологічно небезпечних явищ значною мірою сприятимуть забезпеченню сталого розвитку території.

¹ Гурьянова Т.О. Экологическое страхование как фактор устойчивого развития экономики региона : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т.О. Гурьянова. – Рн/Д, 2004. – 26 с.

2.4. Застосування методів оцінювання еколого-економічних збитків в екологічному страхуванні

Екологічне страхування сьогодні потребує суттєвого удосконалення методів оцінювання еколого-економічних збитків щодо визначення як розміру, так і структури еколого-економічних збитків. Слід зазначити, що значний внесок у їх дослідженні, саме з методичних позицій, зробили такі вчені, як Т. Галушкіна¹, Л. Гринів², Л. Мельник³, Г. Моткін⁴, Ю. Туниця⁵, Є. Хлобистов⁶ та ін. Оцінюванням збитків у екологічному страхуванні займалися науковці Є. Бридун⁷, О. Віленчук⁸, О. Козьменко⁹ та ін.

Ключовим у цьому напрямі є питання визначення саме того, які витрати можна віднести до еколого-економічних збитків. У різних

1 Галушкіна Т.П. Економіка природокористування / Т.П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2006. – С. 346-360.

2 Гринів Л.С. Екологічна економіка : навч. посіб. / Л.С. Гринів. – Л. : Магнолія 2006, 2010. – 358 с.

3 Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник / Л.Г. Мельник. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Суми : Університетська книга, 2003. – 348 с.

4 Моткин Г.А. Основы экологического страхования / Г.А. Моткин. – М. : Наука, 1996. – 192 с.

5 Туниця Ю.Ю. Екоєкономіка і ринок: подолання суперечностей / Ю.Ю. Туниця. – К. : Знання, 2006. – 314 с.

6 Хлобистов Є.В. Методичні підходи до оцінки наслідків надзвичайних ситуацій: порівняльний аналіз української та міжнародної практик / Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова, С.М. Волошин // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 4. – С. 24-33.

7 Бридун Є.В. Моделювання страхового механізму компенсації еколого-економічних збитків / Є.В. Бридун. – Х. : Форт, 2004. – 256 с.

8 Віленчук О.М. Концептуальні засади розвитку екологічного страхування в лісовому господарстві / О.М. Віленчук // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 105-113.

9 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

наукових джерелах категорія «еколого-економічний збиток» трактується по-своєму. Зокрема, як: вартісна форма фактичних і можливих втрат, заподіяних економічним суб'єктам унаслідок екодеструктивного впливу, а також додаткові витрати на компенсацію цих збитків, враховуючи параметри втраченого і недовиробленого продукту, компенсаційні витрати¹; грошова оцінка негативних змін у природному довкіллі, які проявляються через погіршення здоров'я людей у результаті споживання забрудненої води і повітря, зниження врожайності сільськогосподарських культур на забруднених промисловими викидами землях, зменшення терміну експлуатації обладнання тощо²; грошове вираження негативних змін навколишнього природного середовища через забруднення природних ресурсів, а також наслідків таких змін; фактичні й можливі збитки в кількісному та якісному вираженні, включаючи додаткові витрати на ліквідацію несприятливих наслідків для життєдіяльності людей, тварин, рослин та інших живих організмів, спричинені порушенням нормативів якості довкілля в результаті негативних дій господарської чи іншої діяльності, техногенних аварій або катастроф³. Найбільш прийнятним для вирішення завдань наукового дослідження є останній підхід, оскільки він враховує несприятливі наслідки для навколишнього природного середовища, які можуть бути визначені на основі системи якісних критеріїв.

Сьогодні є усталеною практика оцінювання еколого-економічних збитків за прямими та непрямими розрахунками. У першому випадку, як правило, є лише інструментом для створення інформаційної бази при розробленні непрямих методів визначення збитку. До методів непрямого розрахунку належить оцінювання пофакторних та пореципієнтних збитків. Зокрема, *пофакторні* відображають збитки від забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод,

1 Мельник Л.Г. Економічний механізм раціонального природокористування / Л.Г. Мельник // Основи стійкого розвитку. – Суми, 2005. – С. 163.

2 Бридун Є.В. Моделювання страхового механізму компенсації еколого-економічних збитків / Є.В. Бридун. – Х. : Форт, 2004. – 256 с.

3 Опанасюк Ю.А. Розвиток науково-методичних підходів до розрахунку еколого-економічного збитку від техногенних катастроф / Ю.А. Опанасюк // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – № 1. – С. 40-45.

поверхні землі та ін. *Пореципієнтні* збитки складаються із: втрат життя і здоров'я населення; ушкоджень і руйнацій основних виробничих засобів, майна та споруд; вилучення або порушення сільськогосподарських угідь; втрат у рибному господарстві; втрат деревини та інших лісових ресурсів; знищення і погіршення якості рекреаційних зон, а також збиток, завданий природно-заповідному фонду. Непряме оцінювання еколого-економічних збитків припускає використання системи нормативних показників, що фіксують залежність негативних наслідків порушення від основних чинників, які є причиною збитку. Характерною ознакою методів непрямого оцінювання є те, що економічний збиток визначається не загальною для населеного пункту або регіону, як при прямому розрахунку, а для конкретного досліджуваного підприємства чи іншого об'єкта¹. Сьогодні підхід, який ґрунтується на застосуванні непрямих методів визначення збитку, затверджений постановою КМУ², вважається нормативним.

Обґрунтованою є градація підходів до методів оцінювання еколого-економічних збитків в Україні, виконана професором Є.В. Хлобистовим. На його думку, перший розраховується на основі екологічних платежів і зборів та фіксується державною статистикою; другий – ґрунтується на визначенні питомих збитків від впливу на навколишнє природне середовище з врахуванням масштабів екодеструктивної діяльності; третій – використовує гіпотетичні показники і визначає повні обсяги екологічного впливу, включаючи ті, що не відображаються державним моніторингом та статистичною звітністю; четвертий – зосереджений на визначенні втрачених вигод і базується на їх вартісному вимірі щодо отримання додаткового прибутку³.

1 Хлобистов Є.В. Методичні підходи до оцінки наслідків надзвичайних ситуацій: порівняльний аналіз української та міжнародної практик / Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова, С.М. Волошин // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 4. – С. 24-33.

2 Постанова Кабінету Міністрів України «Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» № 17537 від 15.02.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-p>.

3 Хлобистов Є.В. Методичні підходи до оцінки наслідків надзвичайних ситуацій: порівняльний аналіз української та міжнародної практик / Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова, С.М. Волошин // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 4. – С. 25.

Слід зазначити, що сьогодні в Україні діють кілька методик розрахунків величини відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства в окремих природних сферах. Основними серед них є: методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 639 від 10.12.2008 р.¹; методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 37 від 18.05.1995 р.²; методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України №171 від 27.10.1997 р.³; методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 175 від 15.02.2002 р.⁴ та ін.

1 Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища «Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря» № 639 від 10.12.2008 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0048-09>.

2 Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» № 37 від 18.05.1995 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0162-95>.

3 Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства» № 171 від 27.10.1997 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98>.

4 Постанова Кабінету Міністрів України «Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» № 17537 від 15.02.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-п>.

Відповідно до методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру еколого-економічні збитки (3) розраховуються за формулою¹:

$$Z = H_p + M_p + M_n + P_{c/z} + M_{та} + P_{л/z} + P_{р/z} + P_{рек} + P_{нзф} + A_{\phi} + B_{\phi} + Z_{\phi}, \quad (2.1)$$

де H_p – втрати життя та здоров'я населення;

M_p – руйнування та пошкодження основних засобів, знищення майна та продукції;

M_n – невироблення продукції внаслідок припинення виробництва;

$P_{c/z}$ – вилучення або порушення сільськогосподарських угідь;

$M_{та}$ – втрати тваринництва;

$P_{л/z}$ – втрати деревини та інших лісових ресурсів;

$P_{р/z}$ – втрати рибного господарства;

$P_{ре}$ – знищення або погіршення якості рекреаційних зон;

A_{ϕ} – забруднення атмосферного повітря;

B_{ϕ} – забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря;

Z_{ϕ} – забруднення земель несільськогосподарського призначення;

$P_{нзф}$ – збитки, заподіяні природно-заповідному фонду.

Для порівняння: у розвинених західноєвропейських країнах економічну оцінку екологічного збитку розраховують за такими складовими: втрата життя або здоров'я, включаючи втрачену вигоду; втрата або пошкодження майна, включаючи втрачену вигоду; вартість превентивних заходів, будь-які втрати і збитки, заподіяні превентивними заходами; збиток природним ресурсам і природному середовищу, включаючи екосистемні послуги; витрати на відновлення, заміщення порушених природних ресурсів (первинна реабілітація, відновна вартість); компенсація екологічних функцій природних ресурсів за період їх відновлення (вартість екосистемних послуг); витрати на оцінювання збитку.

1 Постанова Кабінету Міністрів України «Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» № 17537 від 15.02.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-p>.

Основна відмінність вітчизняної методики еколого-економічного оцінювання збитків від західноєвропейських підходів полягає у врахуванні останніми витрат на заміщення втраченої вигоди та передбачає витрати на відновлення до аварійного стану довкілля. Водночас вітчизняна методика не враховує довгострокові наслідки катастроф, такі як зниження якості (пошкодження) інших видів природних ресурсів, погіршення умов довкілля (забруднення, наводнень, ерозії ґрунту тощо), негативний вплив на здоров'я людини, що суперечить концепції сталого розвитку. Тому зараз, як ніколи, потрібно вдосконалити теоретико-методичну основу комплексного оцінювання еколого-економічних збитків.

Деякі науковці пропонують удосконалити існуючі підходи до визначення збитків від надзвичайних ситуацій, які застосовуються в Методиці оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 р. №175), додатковим врахуванням можливих негативних наслідків зміни клімату (табл. 2.4.1)¹.

Збитки від надзвичайних ситуацій (З, грн), пропонується визначати додатково враховуючи негативні наслідки зміни клімату, за формулою²:

$$З = H_p + M_p + M_{\pi} + P_{c/\Gamma} + M_{\tau\beta} + P_{л/\Gamma} + P_{p/\Gamma} + P_{рек} + P_{пзф} + A_{\phi} + B_{\phi} + Z_{\phi} + B_{пг} + \Pi_{л} + B_{зф} + B_{вбу} + Y_{в} + B_{дс} + A_{ку}$$

1 Винярска М.Г. Організаційно-економічні засади реалізації екологічної політики України в контексті глобальної зміни клімату : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / Винярска Мар'яна Григорівна ; М-во освіти і науки, Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне, 2019.

2 Там само.

Таблиця 2.4.1

Збитки від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру із врахуванням особливостей зміни клімату

Наслідки, передбачені в чинному законодавстві для визначення збитків від надзвичайних ситуацій	Наслідки, які пропонується враховувати для визначення збитків від надзвичайних ситуацій у контексті зміну клімату
• H_p – втрати життя та здоров'я населення, грн; • M_p – втрати від руйнування та пошкодження основних фондів, знищення майна та продукції, грн • M_n – збитки від невироблення продукції внаслідок припинення виробництва, грн; • $P_{с/г}$ – вилучення або порушення сільськогосподарських угідь, грн; • $M_{тв}$ – втрати тваринництва, грн; • $P_{л/г}$ – втрати деревини та інших лісових ресурсів, грн; • $P_{р/г}$ – втрати рибного господарства, грн; • $P_{рек}$ – збитки від знищення або погіршення якості рекреаційних зон, грн; • $A_{ф}$ – забруднення атмосферного повітря, грн; • $B_{ф}$ – збитки від забруднення поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря, грн; • $Z_{ф}$ – збитки від забруднення земель несільськогосподарського призначення, грн; • $P_{пзф}$ – збитки, заподіяні природно-заповідному фонду, грн.	• $B_{пг}$ – збитки від збільшення викидів парникових газів у атмосферне повітря, грн; • $P_{л}$ – витрати на переміщення людей з територій, які стають непридатними для проживання та поява кліматичних біженців, грн; • $B_{зф}$ – втрата земельного фонду (рекреаційні землі, землі в приморській зоні тощо), берегова ерозія, проникненням соленої води у ґрунти та підземні води, грн; • $B_{воу}$ – втрата водно-болотних угідь, грн; • Y_v – упущена вигода, грн; • $B_{дс}$ – вартість відновлення до аварійного стану, грн; • $A_{ку}$ – вартість адаптації до нових кліматичних умов, грн.

Подальший розвиток оцінювання еколого-економічних збитків доцільно розвивати шляхом використання інновацій, зокрема через врахування *економічної вартості природних ресурсів*. Структура загальної економічної вартості загальноприйнята і включає два елементи – вартість використання та існування. Перша відображає корисність або вигоду, отриману від фізичного використання або доступу до ресурсів

чи послуг довкілля, друга – корисність або вигоди, отримані від ресурсів чи послуг довкілля через те, що вони впродовж тривалого часу є благами останнього¹. Викликає зацікавленість визначення економічної вартості природних ресурсів та їх функцій в економічно розвинених країнах, зокрема *метод гедонічного ціноутворення*. Його застосовують для розрахунку економічної вартості екосистеми, яка безпосередньо впливає на ринкові ціни, найчастіше – для визначення зміни цін на житло, що відображає місцеві екологічні умови. Наприклад, за рівності всіх інших чинників будинок біля забрудненого об'єкта коштує менше, ніж на певній відстані від нього, тому різниця вартості житла є оцінкою її зниження, спричиненого забрудненням². *Метод витрат на подорож*, за яким розраховують економічну вартість екосистеми або об'єкта, що використовують у рекреаційних цілях, виходячи із припущення про те, що вартість об'єкта відображена в тому, скільки люди готові платити за дорогу, щоб відвідати цей об'єкт. Готовність людей платити за відвідування об'єкта можна розрахувати на основі кількості здійснених ними поїздок різної вартості³. *Методи умовного оцінювання*, що орієнтують на оцінку неринкових ресурсів, за яких складають анкети, для того щоб визначити готовність респондентів платити за безпосереднє надання чи збереження цього природного активу, або їх готовність взяти компенсацію за втрату природного активу⁴. *Методи еквівалентних ресурсів* дають змогу порівняти обсяг або грошове вираження екологічного збитку до обсягу чи грошового вираження позитивного ефекту для навколишнього природного середовища, який створюється проектами його відновлення⁵.

Для розвитку українського ринку екологічного страхування корисним є використання методів *аналізу еквівалентних ресурсів (АЕР)*. Відповідно до нормативно-правових актів США про визначення розміру шкоди природним ресурсам і Директиви ЄС (щодо поточного і майбутнього збитку) передбачається визначення виду й обсягу

1 Загвойська Л.Д. Економічний аналіз інвестиційних проєктів : навч. посіб. / Загвойська Л.Д., Маселко Т.Є., Якуба М.М. – Л. : Афіша, 2006. – 317 с.

2 Там само.

3 Там само.

4 Там само.

5 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

відновлювальних заходів, необхідних для відшкодування минулих, поточних та очікуваних збитків суспільству і довкіллю, пов'язаних з інцидентом. Згідно з АЕР для оцінювання належних відновлювальних заходів передбачається використання кількох методів. По-перше, *метод «ресурси за ресурси»* стосується відновлювальних заходів, за допомогою яких робиться спроба відшкодувати фактично втрачені ресурси новими. Щоб цей метод працював, потрібно розпізнати, які об'єкти біологічних видів втрачені внаслідок конкретного впливу на навколишнє природне середовище і які створені завдяки відновлювальним заходам. Приріст і втрати можна також зіставляти на основі обсягу втраченого життєвого середовища (наприклад, гектарів) – методом «аналізу еквівалентного середовища існування». По-друге, *метод «послуги за послуги»*, за якою основну увагу приділяють природним послугам – функціям, що виконують природні об'єкти для блага екосистеми (таким, як очищення води або збереження біорізноманіття) чи населення (наприклад, протипаводковий захист або рекреаційні можливості, такі як рибальство, піші прогулянки, спостереження за птахами чи просто можливість насолоджуватися природним середовищем). Оскільки обсяг послуг на одиницю ресурсу не обов'язково однаковий на всій відновлюваній території, обсяг відновлювальних заходів може бути більшим або меншим від величини збитків. По-третє, *методи «вартість за вартість»* і *«вартість за витрати»*, що застосовуються в ситуаціях, коли неможливе використання методів еквівалентних ресурсів за ресурси або послуг за послуги. Це трапляється, наприклад, якщо запропоновані відновлювальні заходи створюють інші природні ресурси, середовище проживання чи послуги, або якщо неможливо точно виміряти ресурси чи послуги в конкретному випадку заподіяння/відновлення збитку. У методі «вартість за витрати» оцінюють вартість екологічного збитку і вибираються варіанти відновлювальних заходів, еквівалентні його розміру¹. АЕР виконується в три етапи: перший – кількісне оцінювання екологічного збитку з огляду на ступінь втрати ресурсів або послуг та їх обсягу; другий – визначення та оцінювання варіантів відновних заходів з огляду на обсяг та якість послуг або ресурсів, які очікується відновити; третій – коригування ступеня і

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

термінів відновлення для компенсації втрачених ресурсів або послуг у часі. Значний досвід у використанні *АЕР* мають такі країни Європи, як Німеччина, Швеція та Іспанія¹. Важливою складовою *АЕР* є встановлення екологічної відповідальності суб'єкта. Згідно з Директивою екологічної відповідальності ЄС², обсяг відновлення природного навколишнього середовища може бути закріплений законодавчо або залишений на розсуд компетентного державного органу. Наприклад, забруднені землі слід відновити в такій мірі, щоб вони більше не становили серйозного ризику для здоров'я людини. У випадку заподіяння шкоди диким тваринам, середовищу їх проживання або водним ресурсам рішення про ступінь відновних заходів, які має здійснити відповідальний оператор, приймає компетентний орган. Визначення обсягу відновлювальних заходів процедурно відбувається шляхом зіставлення кількох альтернатив, кожна з яких представляється кількома заходами, які потенційно можуть відновити, оздоровити або замінити природні ресурси чи функції екосистеми, рівноцінні втраченим. Після цього вибирається краща альтернатива виходячи з набору критеріїв (технічної здійсненності, дієвості, прийнятності для громадськості та ефективності витрат) і готується її повна характеристика, включаючи такі аспекти, як терміни отримання та обсяг очікуваної вигоди і витрати на реалізацію (зокрема, капітальні та експлуатаційні, на технічне обслуговування і моніторинг). Директивою Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» № 2004/35/ЄС від 21.04.2004 р. встановлено критерії відбору доцільних заходів щодо усунення збитку, а саме: вплив кожного варіанта на здоров'я та безпеку населення; вартість його реалізації; імовірність успіху; ступінь можливості внаслідок його реалізації запобігти збитку надалі й уникнути побічної шкоди; ступінь урахування в кожному варіанті відповідних соціальних, економічних та культур-

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>. Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

2 Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» № 2004/35/ЄС від 21.04.2004 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994965>.

них інтересів й іншої місцевої специфіки; період часу, необхідний для того, щоб усунення екологічної шкоди виявилось дієвим. Останнім етапом *АЕР* є оцінювання потреб у відновних заходах. У межах цього етапу визначається масштаб реалізованого проєкту заходів, для того, щоб з часом приведена вартість ресурсів або послуг, отриманих унаслідок проєкту, дорівнювала вартості ресурсів чи послуг, втрачених у результаті екологічного збитку, спричиненого забрудненням¹.

Зіставлення вітчизняного досвіду оцінювання еколого-економічних збитків із зарубіжними методами (табл. 2.4.2), дає можливість визначити перспективи їх удосконалення для умов України. Зокрема, очевидно є необхідність, по-перше, орієнтації режиму екологічної відповідальності на усунення шкоди, обмеження її наслідків і запобігання подальших збитків, а не тільки на оцінювання екологічних збитків у цілях їх грошового відшкодування; по-друге, визначення розміру збитків компетентними органами за методиками сучасного європейського типу; по-третє, проведення оцінювання еколого-економічних збитків на засадах об'єктивного інформаційного супроводження, яке б не занижувало параметри екологічних втрат; по-четверте, розширення методичного забезпечення оцінювання збитків завдяки підвищенню рівня комплексності, доповнюючи покомпонентні та нормативні методичні підходи інноваційними елементами.

Отже, методи оцінювання вартості природних ресурсів та визначення на цій основі збитків, яких завдають у результаті деструктивних процесів, в основному застосовують до тих ресурсів, що перебувають на відповідних ринках, тобто там, де формується реальна їх ціна. Варто зауважити, що непрямі методи оцінювання збитків часто стикаються з проблемами визнання їх результатів у судах через труднощі підтвердження достовірності одержаних висновків. Неринкові методи оцінювання найчастіше призводять до суперечностей стосовно розуміння істотних теоретичних положень їх формування між експертами-економістами, експертами-екологами позивачів і відповідачів. Проте досвід судової практики в США свідчить, що для розгляду більшості позовів унаслідок заподіяння шкоди природним ресурсам метод із застосуванням відновного підходу є більш прийнятним, ніж інших методик оцінювання.

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

Методи оцінювання економічної вартості природних ресурсів*

Таблиця 2.4.2

Характеристика методу	Метод			еквівалентних ресурсів
	гедонічного ціноутворення	витрат на подорож	умовного оцінювання	
Значення	Встановлює залежність між якістю послуг довкілля (наприклад, рівнем шумових забруднень, чистоти повітря, мальовничості околиць) і цінами ринкових благ (наприклад, на житло)	Використовують для визначення вартості рекреаційних вигод	Передбачає визначення готовності респондентів платити за блага або їхньої згоди прийняти компенсацію за відсутність цього блага	Полягає у спробі прирівняти розмір екологічного збитку до розміру позитивного ефекту для навколишнього природного середовища, який створюється проектами його відновлення
Переваги	Визначає імпліцитну, тобто нечітко виражену ціну блага (якості довкілля) на основі ринкових цін на товари та послуги	Використовує транспортні витрати для розрахунку вартості неочіненого ринком екологічного блага. Визначає тільки рекреаційні чи отримані від об'єкта блага, або дає оцінку природним ресурсам загалом	Може використовуватись як до цінностей довкілля, якими користуються (якості води), так й оцінювання вартостей існування (цінність збереження життєздатної екосистеми для майбутніх поколінь). Використовують у випадках, коли не існує ринків для екологічних товарів і послуг, або ж вони недостатньо розвинуті, товари-замінники та неможливо оцінити вартість довкілля за ринковими методами	Є одним із критеріїв визначення того, як найбільш доцільно й реалістично відновлювати навколишнє природне середовище. Результати АЕР можуть бути виражені в обсязі й виді необхідних відновлювальних заходів або вартості їх реалізації. Загальні витрати включають капітальні, адміністративні та експлуатаційні витрати, а також витрати на моніторинг, необхідний для контролю за тим, щоб проєкт приніс вигоду, закладену в еквівалентний аналіз
Недоліки	Не враховує зміни якості елементів довкілля, які відображаються неринковими цінами. Застосування обмежене проблемами, що виникають у регресійному аналізі. Оцінює тільки ті екологічні блага, які вже існують	Приданий лише для оцінювання вартості використання. Не оцінює вартості, не пов'язані зі споживанням. Отриману вартість розглядають як знижену вартість аналізованого ресурсу. Оцінює тільки ті екологічні блага, які вже існують	Аналізує гіпотетичний ринок, тому у відповідах респондентів можуть бути відхилення щодо визначення вартості. Базується на думках людей, а не їх ринковий поведінці. Респонденти повинні бути достатньо інформованими про якість природних ресурсів	Не враховує цінність втрачених і невідновлених природних ресурсів і послуг (види та екосистеми, що перебувають під загрозою знищення). Труднощі у визначенні одиниці виміру екологічних збитків, в яких будуть виражені втрати в часі й відповідна вигода відновлення навколишнього природного середовища в часі. Складно оцінити ступінь втрат, пов'язаних з екологічними збитками, а також вигоди від відновлювальних заходів

Розділ 3.

Нормативно-правове регулювання та особливості розвитку ринку екологічного страхування в Україні

**3.1. Нормативно-правове регулювання
екологічного страхування**

**3.2. Особливості розвитку ринку
екологічного страхування**

**3.3. Організаційні засади розвитку
екологічного страхування лісів
в Україні**

**3.4. Проблеми та перспективи розвитку
ринку екологічного страхування**

3.1. Нормативно-правове регулювання екологічного страхування

Першим нормативним актом в Україні у сфері формування екологічного страхування став Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 р. У статті 49 цього закону передбачено, що в Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ та організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

Іншим важливим нормативним актом слід вважати Закон України «Про страхування» №85/96-ВР від 07.03.1996 р. У статті 7 цього закону визначено види обов'язкового страхування, які можна вважати екологічним.

Поряд з наведеними вище законами, в Україні екологічне страхування регулюють такі нормативно-правові акти: Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. (ст. 50); Цивільний Кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. (ст. 999 і 1187); закони: «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-XII від 16.06.1992 р. (ст. 50); «Про пожежну безпеку» № 3745-XII від 17.12.1993 р.; «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» № 39/95-ВР від 08.02.1995 р. (ст. 15 і ст. 17); «Про пестициди та агрохімікати» № 86/95-ВР від 02.03.1995 р. (ст. 9 і ст. 11); «Про відходи» № 187/98-ВР від 05.03.1998 р. (ст. 14 і ст. 38); «Про угоди про розподіл продукції» № 1039-XIV від 14.09.1999 р. (ст. 30); «Про перевезення небезпечних вантажів» № 1644-III від 06.04.2000 р. (ст. 5, 7, 8, 22); «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення

довкілля Азовського і Чорного морів» № 2333-III від 22.03.2001 р. (розділ 5, п. 1.7); «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» № 2893-III від 13.12.2001 р. (ст. 7, 8); «Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення» № 2288-IV від 23.12.2004 р. (ст. 15); постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів у випадку настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів» № 733 від 01.06.2002 р.; «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, що може бути заподіяна пожежами й аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежонебезпечні об'єкти й об'єкти, господарська діяльність яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» № 1788 від 16.11.2002 р.; «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів» № 1219 від 19.08.2002 р.; «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду» № 953 від 23.06.2003 р. Також слід назвати Постанову Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05.03.1998 р. (ст. 25 і ст. 34); проекти законів України: «Про екологічне страхування» № 1046 від 21.05.2002 р. та № 1046-1 від 03.12.2002 р.; «Про внесення змін до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (щодо обов'язкового екологічного страхування діяльності фізичних і юридичних осіб, пов'язаної з використанням об'єктів підвищеної небезпеки) № 3304 від 20.10.2008 р.; «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання відносин у сфері екологічного страхування» від 23.07.2012 р., запропоновані Міністерством екології та природних ресурсів.

Нормативно-правове регулювання обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами й аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру, здійснюється у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 р. № 1788, яка розроблена відповідно до вимог Законів України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» та «Про страхування» з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну третіх осіб, зокрема, довіллю (природним ресурсам, територіям та об'єктам природно-заповідного фонду), внаслідок пожеж та/або аварій на об'єктах підвищеної небезпеки.

До суб'єктів обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, є страхувальники, страховики й треті особи, яким внаслідок пожеж та/або аварій на об'єктах підвищеної небезпеки заподіяна пряма шкода.

Страхувальники – суб'єкти господарювання, яким належать об'єкти підвищеної небезпеки на праві власності, повного господарського відання чи оперативного управління, які користуються або володіють об'єктами підвищеної небезпеки.

Страховики – юридичні особи – резиденти України, які отримали в установленому порядку ліцензію на проведення обов'язкового страхування.

Треті особи – фізичні та юридичні особи, яким може бути заподіяна шкода внаслідок пожежі та/або аварії на об'єкті підвищеної небезпеки, крім осіб, які були у трудових відносинах із страхувальником, а також тих, які несанкціоновано перебували на об'єкті підвищеної небезпеки.

Об'єктом страхування є майнові інтереси страхувальника, що не суперечать законодавству, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди третім особам внаслідок пожежі та/або аварії на об'єкті підвищеної небезпеки.

З методологічної точки зору, важливим є трактування понять, які використовуються під час проведення екологічного страхування.

Пожежовибухонебезпечним об'єктом є той, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна чи кілька пожежовибухонебезпечних чи пожежонебезпечних речовин та матеріалів у кількості, що є підставою для віднесення його будівлі, споруди та приміщення до відповідних категорій, встановлених нормативними актами.

Аварія на об'єкті підвищеної небезпеки – небезпечна подія техногенного характеру (наднормативний викид небезпечних речовин, пожежа, вибух тощо), яка виникла під час експлуатації об'єкта підвищеної небезпеки й призвела до некерованих змін його стану, загибелі людей або тимчасової, або незворотної втрати працездатності, або здоров'я людини та заподіяння шкоди довкіллю.

Аварія санітарно-епідеміологічного характеру – аварія, внаслідок якої стався неконтрольований викид чи скид у середовище життєдіяльності людини хімічних, біологічних (бактеріологічних) сполук, що спричинило загибель людей або призвело чи може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людини, а також до проведення лікувально-профілактичних та реабілітаційних заходів серед населення чи до негативних наслідків для середовища життєдіяльності людини.

Одним із ключових питань у взаємовідносинах між страхувальником, страховиком та третіми особами є поняття страхового випадку. Страховим випадком вважається заподіяння прямої шкоди третім особам внаслідок пожежі та/або аварії на об'єкті підвищеної небезпеки під час дії договору обов'язкового страхування, у результаті чого виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування.

Базовими параметрами договору екологічного страхування виступають страхова сума, страхові відшкодування, страховий тариф.

Страхова сума визначається за кожним конкретним об'єктом підвищеної небезпеки відповідно до категорії небезпеки й становить:

- для групи об'єктів 1 категорії небезпеки – 11 560 000 грн;
- для груп об'єктів 2 категорії небезпеки – 4 046 000 грн;
- для груп об'єктів 3 категорії небезпеки – 2 601 000 грн.

Страхові виплати проводяться у розмірах:

1) на відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю третіх осіб внаслідок настання страхового випадку – 50% страхової суми, у т.ч. на одну особу страхова виплата встановлюється:

– у разі виплати страхового відшкодування спадкоємцям третьої особи, яка загинула (померла) – 500 000 грн;

– у разі встановлення третій особі I, II і III групи інвалідності – відповідно 450 000, 375 000 і 250 000 грн;

– за кожний день непрацездатності третьої особи – у розмірі 1/15 мінімальної заробітної плати, встановленої на початок календарного року, але не більш як 100 000 грн. за весь час втрати працездатності;

2) на відшкодування шкоди, заподіяної природним ресурсам, територіям та об'єктам природно-заповідного фонду – 30% страхової суми;

3) на відшкодування шкоди, заподіяної майну третіх осіб – 20% страхової суми.

Розмір максимального страхового тарифу у відсотках від страхової суми на 12 місяців визначається у залежності від категорії небезпеки об'єкта підвищеної небезпеки й становить:

– для груп об'єктів 1 категорії небезпеки – 0,44%;

– для груп об'єктів 2 категорії небезпеки – 0,18%;

– для груп об'єктів 3 категорії небезпеки – 0,12%.

У разі настання страхового випадку під час дії договору страхування страхувальник повинен упродовж двох робочих днів з дати його настання письмово повідомити страховика про настання страхового випадку, його характер, попередньо встановлені причини, розмір шкоди та вжиті заходи для зменшення збитків.

Запровадження в обов'язковому порядку даного виду страхування безумовно сприятиме підвищенню матеріальної відповідальності забруднювачів довкілля, дозволить використовувати страхування як додатковий фінансовий інструмент на природоохоронні потреби підприємств, тим самим забезпечуючи необхідний рівень екологізації технологічних процесів.

Нормативно-правове регулювання обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію

(видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів, спрямоване на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу внаслідок виникнення страхових випадків.

Правові засади розвитку даного виду страхування регулюються Постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 р. № 1219, вимогами Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням (1989 р.), законами України «Про страхування» та «Про відходи».

Страхувальниками з цього виду страхування виступають експортери небезпечних відходів та особи, які відповідають за їхню утилізацію (видалення).

Об'єктом страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди життю, здоров'ю фізичних осіб, навколишньому природному середовищу, майну фізичних та юридичних осіб під час перевезення небезпечних відходів у порядку, визначеному законодавством.

Під час укладання договору обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, принциповими питаннями є визначення переліку страхових ризиків, страхового випадку, страхової суми та страхового тарифу.

Страховими ризиками, на випадок яких проводиться обов'язкове страхування, є шкода, заподіяна здоров'ю фізичних осіб, власності будь-яких суб'єктів, навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів.

Страховий випадок – це подія, що сталася під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів, внаслідок якої заподіяно шкоду здоров'ю фізичних осіб, власності будь-яких суб'єктів, навколишньому природному середовищу й виникла

цивільно-правова відповідальність страхувальника стосовно відшкодування ним цієї шкоди.

Страховою сумою є грошова сума, у межах якої страховик відповідно до умов договору обов'язкового страхування зобов'язаний у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або за його дорученням третім особам.

У разі здійснення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, важливим є визначення розміру страхової суми, яка залежить від ваги небезпечних відходів, що транспортуються.

Страхова сума встановлюється у такому розмірі:

а) для експортера небезпечних відходів за перевезення небезпечних відходів вагою:

- до 1 тонни включно – 200 тис. грн;
- від 1 до 5 тонн включно – 1 млн грн;
- від 5 до 25 тонн включно – 2 млн грн;
- від 25 до 50 тонн включно – 4 млн грн;
- від 50 до 1000 тонн включно – 6 млн грн;
- від 1000 до 10000 тонн включно – 10 млн грн, а також додатково

500 грн за 1 тонну в разі перевезення таких відходів вагою понад 10000 тонн, але не більше, ніж 30 млн грн;

б) для особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів – 2 млн грн.

У разі заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, на її відшкодування повинно бути спрямовано не менше, ніж 55 % страхової суми. Зазначені кошти спрямовуються до державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства.

Максимальний розмір страхових тарифів встановлюється:

- а) для експортера небезпечних відходів – 0,25 % страхової суми;
- б) для особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, – 0,2% страхової суми.

В умовах всезростаючої інтеграції та глобалізації національних економік впровадження обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) не-

безпечних відходів, є необхідною умовою, оскільки використання зазначеного фінансового інструменту забезпечить реальний вклад у запобігання еколого-економічних збитків через їх використання та/або розміщення, що у разі їх виникнення надасть можливість для здійснення ефективних заходів щодо їх локалізації.

Незважаючи на значну кількість законодавчих актів, водночас можна стверджувати, що зазначені правові норми створюють лише передумови для запровадження ринку екологічного страхування. Сьогодні в Україні ще не визначені чіткі механізми страхування ризиків виникнення небезпечних техногенно-екологічних, ядерних інцидентів та ін. Можна акцентувати на тому, що застосування екологічного страхування не передбачено, наприклад, Законом України «Про страхування» та Цивільним кодексом України. Сьогодні вкрай необхідним є Закон України «Про екологічне страхування». Утім слід відзначити позитивні кроки в цьому напрямі, зокрема, на розгляд Верховної Ради України виносилося два проєкти законів «Про обов'язкове екологічне страхування». На стадії розроблення перебуває проєкт Закону України «Про екологічне страхування» № 1046-1 від 03.03.2003 р., який визначає єдині умови та порядок проведення екологічного страхування в Україні в обов'язковій формі, регулює відносини у зазначеній сфері та спрямовується на відшкодування збитків, заподіяних майновим інтересам юридичних та фізичних осіб, унаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища. Проте в проєкті не визначено види діяльності, що підлягають обов'язковому екологічному страхуванню, органи контролю за впровадженням та подальшим ефективним застосуванням екологічного страхування та дотриманням законодавства у цій сфері, не передбачено податкові пільги для добровільних і обов'язкових страхувальників, створення системи страхового захисту об'єктів навколишнього природного середовища і професійного об'єднання страховиків (пулів)¹.

Загалом можна констатувати, що в Україні на цей час система нормативно-правового забезпечення, яка б відповідала умовам пов-

1 Проєкт Закону України «Про екологічне страхування» № 1046-1 від 03.12.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=13685.

ноцінного функціонування ринку екологічного страхування, потребує суттєвого вдосконалення. Проблемними питаннями у цьому аспекті слід вважати наступні:

- більшість нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів господарської діяльності, що здійснюють негативний вплив на навколишнє природне середовище, не передбачають надання гарантій на випадок заподіяння йому шкоди;

- окрім нормативно-правові акти містять положення про використання страхування для відшкодування збитків довкіллю, але механізми його реалізації не розроблені;

- чинне законодавство фрагментарно розкриває питання формування ринку екологічного страхування, частіше прописаного так, що не може здійснювати ефективний вплив на вирішення проблем, або взагалі є неієднаним;

- нормотворчою діяльністю щодо питань екологічного страхування займаються різні державні структури і відомства, провідні фахівці, які часто неінформовані про існуючі напрацювання в цій сфері;

- жоден чинний нормативно-правовий акт не здійснює правового регулювання в обсязі, достатньому для практичного впровадження ринку екологічного страхування.

З метою підвищення відповідальності господарюючих суб'єктів у сфері гарантування екологічної безпеки і формування єдиних підходів до відшкодування збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу, як уже зазначалося, необхідно прийняти Закон України «Про екологічне страхування», який би забезпечив побудову єдиної системи попередження, ліквідації шкоди та відновлення довкілля.

Отже, на основі визначених проблем можливо сформулювати основні напрями розвитку правової системи екологічного страхування в Україні, зокрема:

- розробити і прийняти пакет законів у сфері екологічного страхування, а саме: «Про екологічне страхування», «Про обов'язкове екологічне страхування», «Про обов'язкове страхування від повеней», «Про обов'язкове страхування від метеорологічних небезпечних явищ», «Про обов'язкове екологічне страхування лісів»

та інші, а також нормативні документи щодо оцінювання екологічних збитків та екологічних ризиків;

- внести зміни до основних нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього природного середовища відповідно до перспективного Закону України «Про екологічне страхування»;

- розробити механізм законодавчого забезпечення надання фінансових гарантій компенсації шкоди довкіллю;

- забезпечити нормативний супровід контролю за впровадженням та ефективним застосуванням екологічного страхування, а також дотримання законодавства у цій сфері;

- удосконалити методи правового регулювання екологічного аудиту і прогнозування, інформаційного екологічного забезпечення, екологічного контролю тощо.

Результати аналізу стану нормативного забезпечення функціонування ринку екологічного страхування дають підстави для висновку про те, що він перебуває на етапі формування і становлення, який стримується низкою проблем правового характеру. Особливо гостро постають правові питання щодо забезпечення ефективного регулювання діяльності учасників ринку в частині надання якісних страхових послуг, підвищення рівня їх капіталізації та інфраструктурного середовища. Подальший розвиток страхування екологічних ризиків в Україні пов'язується з формуванням оновленого правового поля діяльності суб'єктів екологічного страхування. Нормативно-правові акти, які мають регламентувати страхову діяльність, повинні орієнтуватися на забезпечення консолідації спільних зусиль державних органів і організацій, що підтримують процеси саморегуляції ринку та його активізацію. Гарантування виконання нормативно встановлених вимог до здійснення страхової діяльності повинно здійснюватись державними органами, які не тільки контролюватимуть страхові операції, але і запобігатимуть настанню кризових ситуацій у цій сфері.

3.2. Особливості розвитку ринку екологічного страхування

Напрями розвитку ринку екологічного страхування в Україні зумовлюють проблеми гарантування екологічної безпеки держави. Аналізу процесу становлення ринку страхування з визначенням перспектив його розвитку присвячено роботи таких українських учених, як О. Віленчук¹, О. Гнаткович², Г. Ільницька-Гикавчук³, О. Козьменко⁴, М. Мних⁵, О. Пашенцев⁶, О. Уніятова⁷ та ін. Однак недостатньо визначеним залишається організаційний контекст адаптації теоретичних та методичних положень страхування екологічних ризиків для практичного застосування. У зв'язку з цим акцентовано увагу на більш детальному розгляді сучасного стану означених проблем і перспектив розвитку екологічного страхування в Україні

1 Віленчук О.М. Концептуальні засади розвитку екологічного страхування в лісовому господарстві / О.М. Віленчук // *Фінанси України*. – 2007. – № 5. – С. 105-113.

2 Гнаткович О.Д. Теоретико-методологічні та практичні засади екологічного страхування сільськогосподарських земель в Україні / О.Д. Гнаткович // *Глобальні та національні проблеми* : електрон. наук. фах. вид. – Миколаїв : Нац. ун-т ім. В.О. Сухомлинського, 2015. – Вип. 8. – С. 148-150.

3 Ільницька-Гикавчук Г.Я. Перспективи запровадження екологічного страхування в лісовому господарстві / Г.Я. Ільницька-Гикавчук // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2011. – Вип. 21.4. – С. 111-114.

4 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

5 Мних М.В. Екологічне страхування в Україні та інших країнах світу / М.В. Мних, А.М. Мних // *Економіка, фінанси, право*. – 2003. – № 5. – С. 15-19.

6 Пашенцев О.І. Теоретичні підходи до формування нетто-ставки екологічного страхування [Електронний ресурс] / О.І. Пашенцев. – Доступний з: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfbi/2010_2/0210st1.pdf.

7 Уніятова О.А. Современное состояние рынка экологического страхования в Украине / О.А. Униятова, А.И. Пашенцев // *Экономика и управление*. – 2011. – № 4. – С. 46-53.

за такими напрямками: об'єкти і суб'єкти ринку екологічного страхування в Україні; показники, які характеризують цей ринок; правове регулювання ринку; проблеми та перспективи його розвитку; готовність громадян страхувати життя, здоров'я та майно від стихійних лих, техногенних аварій та катастроф.

Стосовно об'єктів і суб'єктів екологічного страхування слід наголосити, що характер їх співвідношення, по суті, визначають особливості страхового ринку. Вибір об'єктів екологічного страхування доцільно здійснювати відповідно до Закону України «Про страхування», в якому зазначені види обов'язкового страхування, які можна ідентифікувати як екологічні, зокрема страхування:

- цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні та ті, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру;
- цивільної відповідальності інвестора, зокрема за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;
- майнових ризиків за угодою про розподіл продукції у випадках, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції»;
- майнових ризиків під час промислової розробки родовищ нафти і газу у випадках, передбачених Законом України «Про нафту і газ»;
- відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації небезпечних відходів;
- відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при їх транспортуванні,
- ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та протиправних дій третіх осіб;

- цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів;
- майнових ризиків користувача надр під час дослідно-промислового і промислового видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ¹.

Крім того, серед добровільних видів страхування до екологічно спрямованих можна віднести страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ.

Міністерством екології та природних ресурсів запропоновано додати до наведених такі види екологічного страхування:

- цивільної відповідальності за завдання шкоди територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, відповідно до статті 50 Закону України «Про природно-заповідний фонд»;
- відповідальності юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців за шкоду, заподіяну внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів у результаті здійснення ними видів діяльності, що становлять підвищену екологічну небезпеку, або володіння об'єктами з підвищеною екологічною небезпекою згідно з переліком видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, установленим Кабінетом Міністрів України²;
- ризиків заподіяння екологічної шкоди, пов'язаної з транспортуванням, зберіганням та використанням екологічно небезпечних речовин в акваторіях Азовського і Чорного морів та їх прибережних смугах, відповідно до Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів»³ тощо.

1 Закон України «Про страхування» № 85/96-ВР від 07.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.

2 Проект закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання відносин у сфері екологічного страхування» від 23.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.menr.gov.ua/content/article/48>.

3 Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» № 2333-III від 22.03.2001 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2333-14>.

Ринок страхування екологічних ризиків представлений переважно страхуванням відповідальності. Сьогодні страхові компанії в Україні пропонують тільки чотири види обов'язкового страхування (для порівняння: у Франції – 19, Німеччині – 23, Нідерландах – 16), пов'язаного з заподіянням екологічного збитку:

- цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яку може бути заподіяно внаслідок ядерного інциденту;
- цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні та такі, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного й санітарно-епідеміологічного характеру;
- відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації небезпечних відходів;
- відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при їх транспортуванні.

Однак, як зазначають страховики, обов'язковість цих видів можна назвати формальною, адже застосовувані ними тарифи та існуючі ліміти страхових виплат є дуже низькими. Наприклад, максимальна відповідальність за перевезення 1 т небезпечних вантажів становить 1,7 тис. грн. Унаслідок залізничної аварії під час перевезення жовтого фосфору у Львівській області страховики виплатили лише 80 тис. грн, хоча сума завданих збитків навколишньому природному середовищу сягала 1,5 млн, а держава витратила на ліквідацію аварії близько 25 млн гривень¹.

Незважаючи на досить великий перелік видів страхування екологічних ризиків, слід звернути увагу на те, що в Україні не існує окремих страхових послуг стосовно шкоди природним ресурсам. Цей збиток відшкодовується у межах страхування цивільної відповідаль-

¹ Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.mns.gov.ua/content/national_lecture.html.

ності суб'єктів господарювання та об'єктів підвищеної небезпеки внаслідок раптового, аварійного забруднення довкілля.

Суб'єктами ринку екологічного страхування є страховики – юридичні особи (страхові компанії). В Україні до них належать ті, які відповідають вимогам Закону України «Про страхування» та отримали в установленому порядку ліцензію на здійснення екологічного страхування та страховий пул. Суб'єктами цього ринку є також страхувальники – юридичні та фізичні особи, які здійснюють екологонебезпечну діяльність. Треті особи – держава, юридичні та фізичні особи, яким заподіяна шкода погіршенням стану навколишнього природного середовища внаслідок техногенних аварій чи катастроф, що постраждали через дії страхувальників у зв'язку з порушенням ними вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, теж є суб'єктами ринку екологічного страхування¹.

Структурною ознакою суб'єктів ринку страхування України є те, що в основному вони представлені страховими компаніями. Загальна їх кількість станом на 2014 р. дорівнює майже 400, з яких 57 – зі страхування життя та 325 здійснювали інше страхування². На вітчизняному ринку страхування екологічних ризиків працює понад 30 компаній, зокрема ПрАТ «Страхова компанія «Уніка» (м. Київ), «Українська пожежно-страхова компанія» (м. Київ), «Українська акціонерна страхова компанія АСКА» (м. Донецьк), «Страхова компанія «Брокбізнес» (м. Київ), «Страхова компанія «Українська страхова група» (м. Київ), «Страхова компанія «АРМА» (м. Київ), «Страхове товариство «Іллічівське» (м. Київ), ПАТ «Страхова компанія «Універсальна» (м. Київ) і «Страхова компанія «Поїнт» (м. Київ) та ін. При цьому простежується загальна тенденція зростання кількості страхових компаній. Із аналізу розміщення страхових компаній на території України випливає, що страхові компанії нерівномірно розміщені у регіональному розрізі. Зазвичай, компанії, що здійснюють

1 Проект Закону України «Про екологічне страхування» № 1046-1 від 03.12.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=13685.

2 Підсумки діяльності страхових компаній за 2014 р. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: http://nfp.gov.ua/files/sektor/sk_%202014.pdf.

страхування екологічних ризиків, сконцентровані у великих містах країни: Києві – 41 %, Донецьку – 24, Дніпропетровську – 19, Запоріжжі – 6, інших – 10%. Аналогічне стосується страхових платежів, які також зосереджені у великих містах та областях, зокрема: м. Києві – 67 %, Київській області – 7, Донецькій – 5,7, Запорізькій – 5,6, Одеській – 4,9 % та інших (табл. 3.2.1). Крім того слід зазначити, що страхові продукти носять моноструктурний характер, орієнтований в основному на підприємства регіону. Це призвело до формування одноманітного і досить вузького переліку наданих послуг. Така ситуація не сприяє розвитку конкурентоспроможності на ринку екологічного страхування, оскільки можливі випадки змови щодо тарифної політики.

Загалом місткість вітчизняного ринку екологічного страхування наразі недостатня для забезпечення страхового захисту від екологічних аварій та катастроф, тому важливою умовою стає перестраховування екологічних ризиків. Для надання більш розширеного покриття та забезпечення високих лімітів, достатніх для компенсації збитків, було створено спеціальний страховий пул. У перестраховуванні екологічних ризиків в Україні важливу роль відіграє Ядерний страховий пул та Екологічний страховий пул.

Таблиця 3.2.1

Основні показники екологічного страхування в розрізі регіонів України, 2010 р.¹

Регіон, область	Валові надходження страхових платежів		Страхові виплати	Кількість договорів страхування	
	тис. грн	%		одиниць	%
Дніпропетровська	2 963,2	1,79	-	7 120	4,65
Донецька	9 431,2	5,71	-	6 307	4,12
Житомирська	-	-	-	-	-
Запорізька	9 241,2	5,60	20,3	460	0,30

¹ Показники діяльності страхових компаній, що діють на страховому ринку України (у розрізі регіонів) за 2010 р. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

Регіон, область	Валові надходження страхових платежів		Страхові виплати	Кількість договорів страхування	
	тис. грн	%		одиниць	%
Івано-Франківська	10,2	0,01	-	1	0,001
Київська	11 706,8	7,09	-	2 083	1,36
Луганська	13,6	0,01	-	558	0,36
Львівська	260,2	0,16	-	5 817	3,80
м. Київ	110 681,6	67,04	268,0	83 300	54,39
Миколаївська	23,1	0,01	-	22	0,01
Одеська	8 052,5	4,88	-	14 368	9,38
Полтавська	3 675,3	2,23	-	24 521	16,01
Рівненська	-	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-	-
Тернопільська	-	-	-	-	-
Харківська	6 832,4	4,14	0,2	6 350	4,15
Черкаська	-	-	-	-	-
Чернігівська	21,5	0,01	-	117	0,08
Всього в Україні	165 097,0	100,0	288,5	153 160	100

У 1996 р. Україна приєдналась до Віденської конвенції щодо цивільної відповідальності за ядерну шкоду. У 2003 р. прийнято низку нормативно-правових актів, які закріпили порядок та правила проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності операторів ядерних установок за ядерну шкоду, умови ліцензування цього виду страхування, а також положення стосовно Ядерного страхового пулу та порядок розрахунку тарифів. Саме внаслідок цих дій у вересні 2003 р. створено Ядерний страховий пул в Україні 17-ма страховими компаніями: «Алькона», Українська акціонерна страхова компанія «АСКА», «Велта», «Даско», «Диско», «Європейський страховий альянс», «Київ-Енерго-Поліс», «Кредо-Класік», «Лемма», На-

ціональна акціонерна страхова компанія «Оранта», «Оріана», «Остра-Київ», «Скайд-Вест», страхова група «ТАС», «Українська пожежно-страхова компанія», «Укрінмедстрах», українська транспортна страхова компанія «Ютіко». Сьогодні до його складу входять 29 провідних українських страховиків, зокрема впродовж останніх років членами пулу стали такі страхові компанії «Нова» (2006 р.), «Брокбізнес» (2007 р.), «ВУСО» та страхове об'єднання «Іллічівське» (2008 р.), «Еталон» (2010 р.) та ін. До членів страхового пулу пред'являють високі вимоги стосовно резервів, статутного капіталу (не менше ніж 1 млн євро), ліквідності активів. Крім того, існують певні обмеження щодо використання отриманих премій: страхова компанія може використати тільки 20% страхових премій, а інші 80% надходять до резерву майбутніх виплат. Це обмеження розраховано на те, щоб через кілька десятків років вітчизняні компанії, які займаються ядерним страхуванням, мали можливість акумулювати значні суми резервів для ймовірних виплат, та допоможе збільшити утримання ризиків українських компаній у перспективі¹. Мінімальне утримання ризику кожної страхової компанії становить 2 млн грн. У 2007 р. місткість ринку страхування ядерних ризиків в Україні сягала близько 30 млн дол. США, 2008 р. цей показник зріс у 1,5 разу – майже до 45 млн дол. США, при цьому перестраховано 2007 року ядерні ризики семи країн². Така динаміка свідчить про зростання авторитету вітчизняного страхового ринку у світі, визнання його фінансової стабільності, а також перспективність розвитку та значний потенціал. Ядерний страховий пул України за свою недовгу історію став відігравати визначальну роль на ринку страхування та перестраховування екологічних ризиків, зокрема цивільної відповідальності операторів ядерної установки.

Перша спроба організації Екологічного страхового пулу відбулася 2010 р. Тоді страхові компанії «Аска», «Брокбізнес», «Просто-страхування», «Українська пожежно-страхова компанія», «Уніка», стра-

1 Ратная В. Страховка мирного атома [Електронний ресурс] / В. Ратная. – Доступен с : <http://archive.kontrakty.ua/gc/2004/18/4-strakhovka-mirnogo-atoma.html>.

2 Емкость украинского рынка страхования ядерных рисков в 2008 г. вырастет в 1,5 раза – до \$ 45 млн [Електронний ресурс]. – Доступен с : <http://forinsurer.com/news/07/12/25/14112>.

хове товариство «Іллічівське» провели установчі збори Екологічного страхового пулу і затвердили його статут, але більше жодних дій у цьому напрямі не зроблено аж до 2012 року¹. У 2012 р. Міністерством екології та природних ресурсів України запропоновано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання відносин у сфері екологічного страхування», в якому зазначено, що страхові компанії не зможуть займатися обов'язковим страхуванням ризиків нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, якщо вони не будуть членами Екологічного страхового пулу. Як зазначають страховики, метою цього об'єднання повинно стати не лише перестрахування ризиків, пов'язаних із можливістю заподіяння шкоди довкіллю, але й удосконалення нормативної бази зі страхування екологічних ризиків. Зокрема, йдеться про розроблення нових підходів до обов'язкового й добровільного страхування ризиків, що можуть завдати шкоду навколишньому природному середовищу. Передбачається, що згодом члени новоствореного пулу запропонують на розгляд ринку нові методики оцінювання збитків, пов'язаних з цими видами страхування, визначення страхових тарифів та лімітів відповідальності².

Для забезпечення виконання зобов'язань перед страхувальниками пул створює страховий фонд покриття катастрофічних ризиків. Джерелом формування фонду є відрахування членів пулу від отриманих страхових премій з цього виду страхування обсягом, визначеним Координаційною радою пулу, але не більше ніж 5 %. Кошти фонду використовують у разі настання катастрофічних ризиків за рішенням ради. Крім цього, страховики перераховують 30 % страхової премії, отриманої за договорами екологічного страхування, до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища³. Те, що страховики повинні будуть віддавати державі і пулу 35 % премій, цілком логічно, оскільки щодо обов'язкового екологічного страхування виплати невеликі.

1 В Украине создан Экологический страховой пул [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://forinsurer.com/news/10/05/11/22027>.

2 Проєкт закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання відносин у сфері екологічного страхування» від 23.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.menr.gov.ua/content/article/48>.

3 Там само.

Передбачається, що налагоджування функціонування Екологічного страхового пулу повинно привести до позитивних змін у розвитку екологічного страхування в Україні, насамперед ідеться про співпрацю держави з приватними страховими компаніями.

Сьогодні місткість українського ринку екологічного страхування оцінюється у 0,9-1,1 млрд дол. США, що поступається показникам Франції у 56-61 рази, Німеччини – 41-46, Нідерландів – 31-33 рази. При цьому охоплено економічною діяльністю тільки 30-37 % його потенційної місткості¹.

Забезпечення репрезентативності оцінки стану вітчизняного ринку екологічного страхування потребує, крім статистичних параметрів, обов'язкового визначення динаміки показників, які його характеризують. Оцінюючи стан ринку екологічного страхування 2018 року, зазначимо, що у структурі страхових премій (рис. 3.2.1) за видами страхування найбільша частка премій з екологічного страхування у загальних страхових преміях на ринку належить страхуванню від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ – 9,1 %, а найменша – страхуванню відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації небезпечних відходів, яка практично є нульовою. При цьому частка страхових премій з обов'язкового екологічного страхування на вітчизняному ринку становить 0,5 %, що свідчить про необхідність формування цього ринку.

Про незначну частку обов'язкового екологічного страхування на страховому ринку свідчить і той факт, що не всі суб'єкти підвищеної небезпеки мають відповідні договори страхування, у зв'язку з чим збитки навряд чи будуть ними відшкодовані. Наприклад, згідно з опублікованою інформацією, підприємство нафтобази «БРСМ-Нафта» у смт Глеваха Васильківського району Київської області, на якій виникла пожежа 8 червня 2015 р., не має чинного договору обов'язкового страхування відповідальності за шкоду, яку може бути запо-

1 Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

діяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки¹. Тому державні органи влади повинні здійснювати контроль за всіма суб'єктами господарської діяльності, які становлять підвищену небезпеку для довкілля і громадян, а також встановити штрафи за відсутність відповідного договору страхування значно більші, ніж вартість страхового полісу, або не давати дозволу на здійснення діяльності без наявності страхового договору. Вважаємо, що також необхідно зобов'язати такі підприємства здійснювати щорічно екологічний аудит.

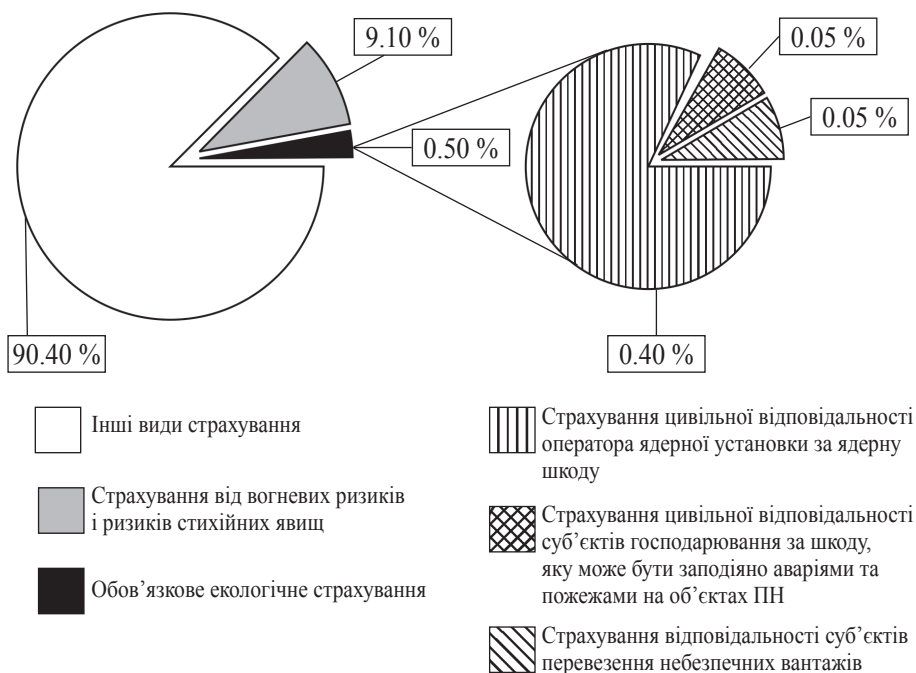

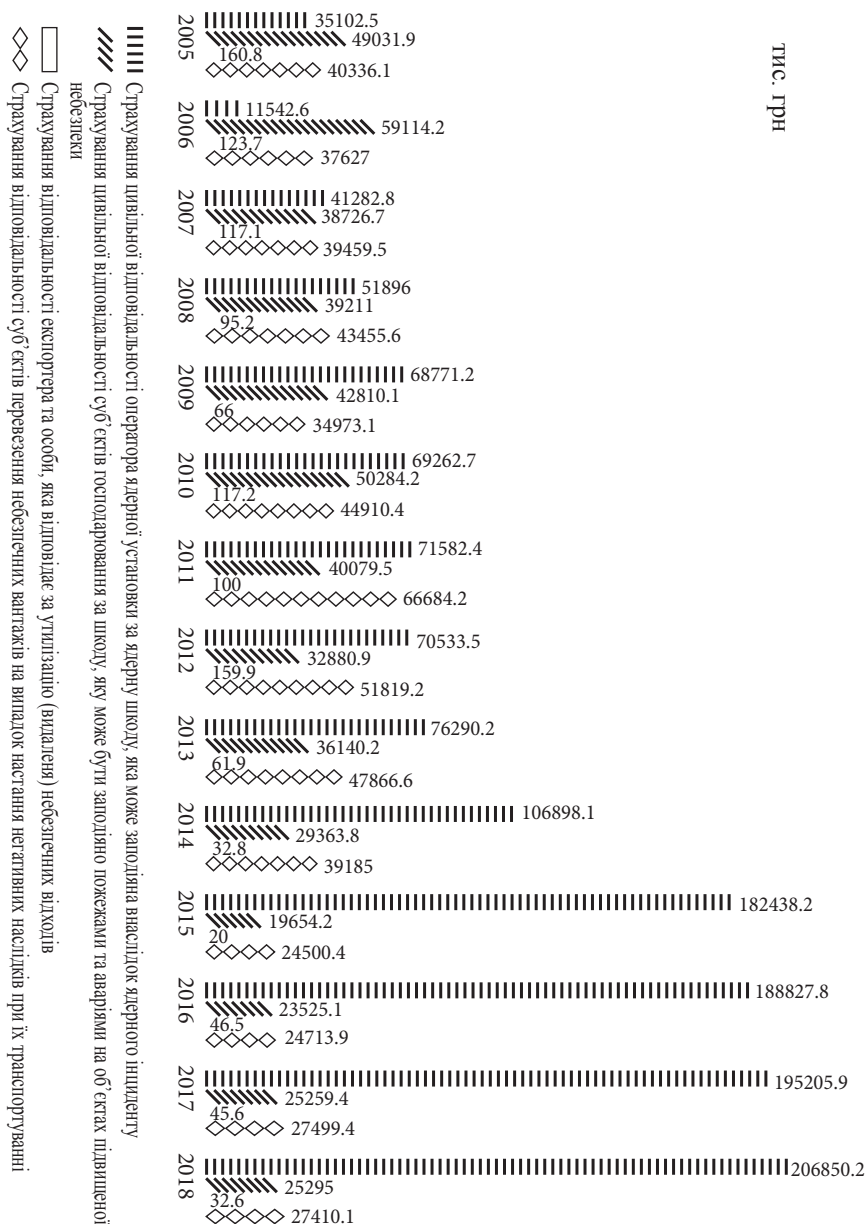
Рис. 3.2.1. Частка страхових премій з екологічного страхування на ринку, 2018 р.²

¹ В Україні необхідно підвищити ліміти страхових виплат при аваріях на об'єктах підвищеної опастності [Електронний ресурс]. – Доступен с : <http://forinsurer.com/news/15/06/11/32580>.

² Консолідовані звітні дані за 2008-2018 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

Приріст страхових премій 2018 року порівняно з 2005-м становить 100 %, що свідчить про наближення до стабільної діяльності страховиків у сфері екологічного страхування з аналізу динаміки обсягів, структури і темпів нарощення страхових премій за видами страхування впродовж 2005-2018 рр. Спостерігаємо, що найбільший приріст премій 2018 року порівняно з 2005-м відбувся із обов'язкового страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту – у три рази. Одночасно він зменшився зі страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування збитків, які може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів – на 80 %. Щодо страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні та ті, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру, приріст страхових премій зменшився на 40,1 %, зі страхування цивільної відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при їх транспортуванні – на 2,9 % (рис. 3.2.2).

тис. грн

Рис. 3.2.2. Обсяг страхових премій з обов'язкового екологічного страхування, 2005-2018 рр., тис. грн¹

1 Консолідовані звітні дані за 2008-2018 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

У гривневому еквіваленті обсяг страхових виплат 2014 року становив 3 251 тис., тобто збільшився порівняно з 2005 р. у 12,8 разу і така тенденція зберігалася до 2016 р. Цей факт розглядається як позитивна ознака розвитку ринку екологічного страхування. Із аналізу структури страхових виплат за видами страхування випливає, що такий приріст забезпечений переважно збільшенням страхових виплат зі страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду. При цьому на 90 % скоротилися страхові виплати зі страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, на 82 % – страхові виплати зі страхування цивільної відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при їх транспортуванні. Проте у 2018 р. обсяг страхових виплат з обов'язкового екологічного страхування знизився до рівня 2006 р. і становив 46,2 тис. грн (рис. 3.2.3).

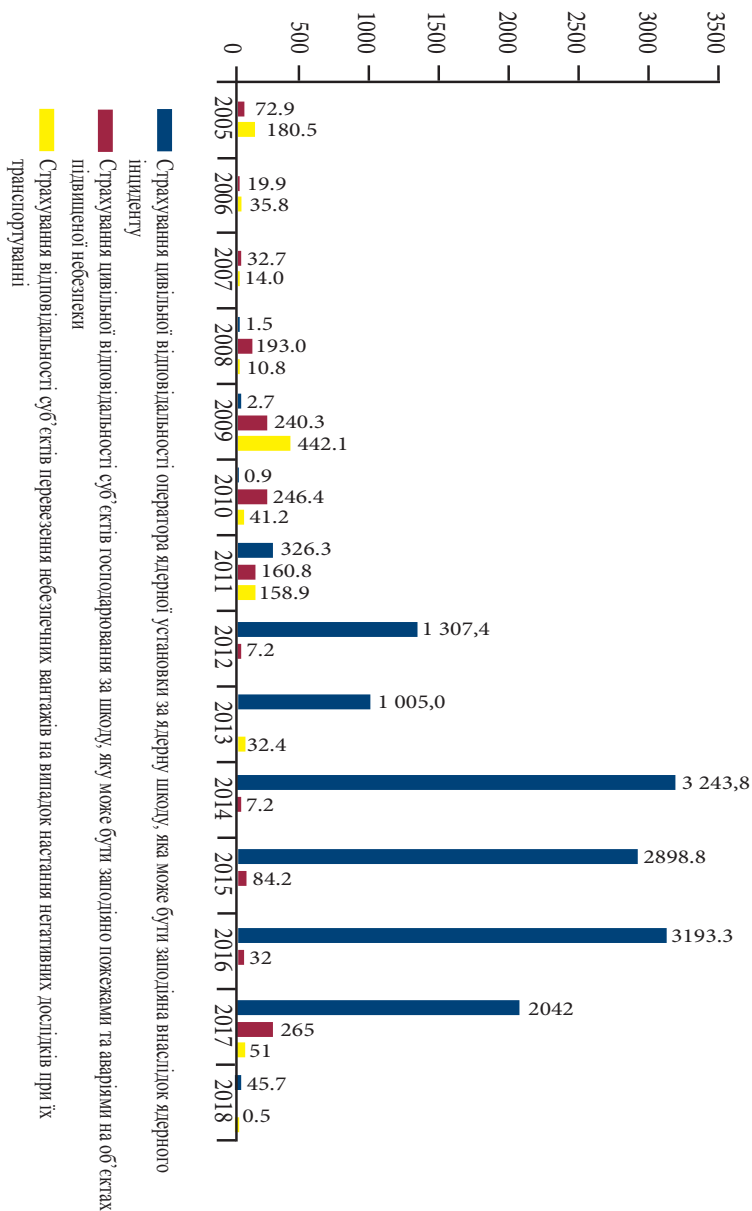

Рис. 3.2.3. Обсяг страхових виплат з обов'язкового екологічного страхування, 2005-2018 рр., тис. грн¹

1 Консолідовані звітні дані за 2008-2018 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

Сьогодні на ринку екологічного страхування суми страхових премій перевищують суми страхових платежів у 55 разів. Це доводить, що страхові компанії у процесі діяльності з екологічного страхування проводять політику акумуляції грошових коштів та вирішення безпосередньо завдань підвищення своєї фінансової стійкості. Крім цього, вони застосовують систему понижуючих коефіцієнтів, що в кінцевому підсумку мінімізує страхові компенсації, які не влаштовують підприємства-забруднювачі. Вони нижчі, ніж реально необхідні, що, у свою чергу призводить до зменшення кількості укладених договорів страхування екологічних ризиків.

Важливим індикатором розвитку страхового ринку є співвідношення страхових виплат до страхових премій, виражений у відсотках (рис. 3.2.4). Так, рівень страхових виплат в Україні є дуже низьким і впродовж 2005-2013 рр. становив менше ніж 1 %, а впродовж 2014-2017 рр. – більше 1 %. Це свідчить про низьку платоспроможність страхових компаній та незначні обсяги відшкодувань унаслідок страхових подій.

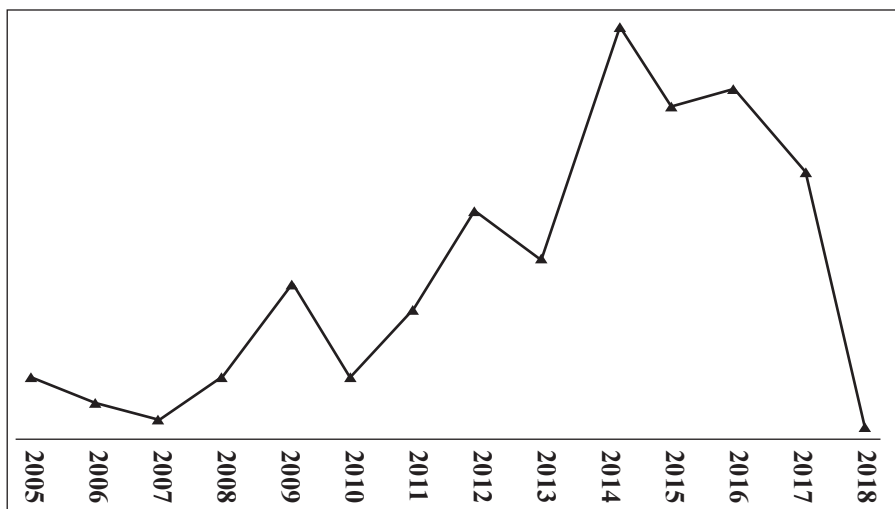

Рис. 3.2.4. Динаміка рівня страхових виплат з обов'язкового екологічного страхування в Україні, 2005-2018 рр.¹

1 Консолідовані звітні дані за 2008-2018 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

Загалом сьогодні рівень страхових виплат у разі природної катастрофи в нашій державі не перевищує 2 %, техногенної аварії – 3 % від завданих збитків, у країнах ЄС – відповідно 70 і 85 %¹.

Найбільш поширеним і стабільним видом добровільного страхування від природних катастроф є страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ. Страхові премії і виплати з цього виду страхування 2018 року порівняно з 2005-м, збільшились у 1,6 і 11,6 разів відповідно (рис. 3.2.5). Це свідчить, що ринок добровільного екологічного страхування формується швидкими темпами.

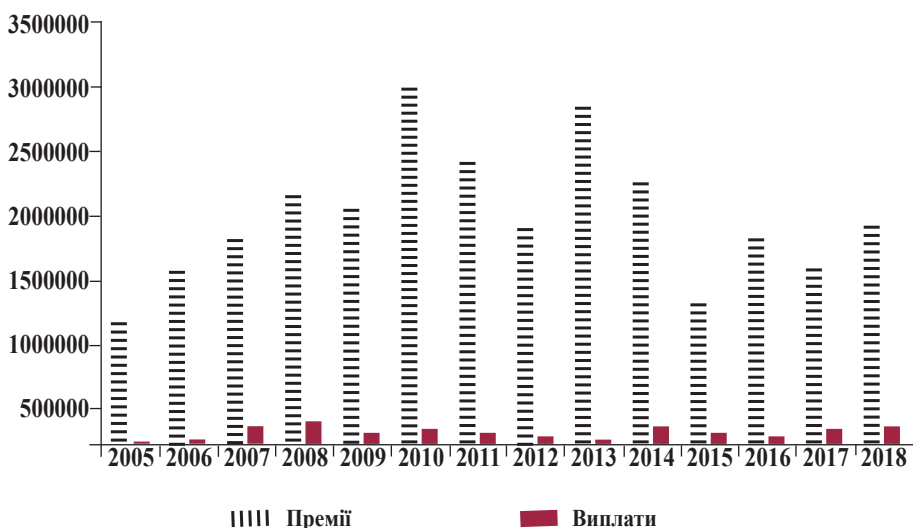

Рис. 3.2.5. Динаміка страхових премій і виплат з добровільного страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ, 2005-2018 рр., тис. грн²

1 Українці не застраховані ані від природних, ані від техногенних катастроф [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://ua.prostobank.ua/finansoviy_gid/strahuvannya/novini/ukrayintsi_ne_zastrahovani_ani_vid_prirodnih_ani_vid_tehnogennih_katastrof.

2 Консолідовані звітні дані за 2008-2018 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

Рівень страхових виплат зі страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ у 2005-2018 рр. (рис. 3.2.6) був найвищим 2008 року – 14,8%, що пов’язано з масштабними повеннями в західних областях у цей період, а потім мав тенденцію до спадання, досягнувши 13 % у 2018 р. Отже, незважаючи на дуже високу ризикованість страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, він є одним з найрентабельніших для страхових компаній в Україні.

Таким чином, екологічне страхування в Україні сьогодні представлено переважно обов’язковими видами страхування. Однак така обов’язковість є формальною, тому що застосовувані страховиками тарифи та існуючі ліміти страхових виплат є низькими і не перевищують встановлених нормативними документами мінімальних розмірів. Суб’єкти підвищеної небезпеки не зацікавлені у страхуванні відповідальності від екологічних ризиків, а страхові виплати не є достатніми для відшкодування завданих збитків. Тому потрібно збільшити ліміти страхових виплат у випадку аварій на об’єктах підвищеної небезпеки. Крім того, не відпрацьований механізм оцінювання економічного збитку і низька ймовірність страхової події дають змогу страховикам застосовувати істотні знижки під час страхування, які досягають 80-90 %. На ринку екологічного страхування також спостерігається ситуація, коли компанії-лідери зі збору страхових премій мають найнижчі показники страхових виплат, тобто фактично займаються формуванням страхових резервів.

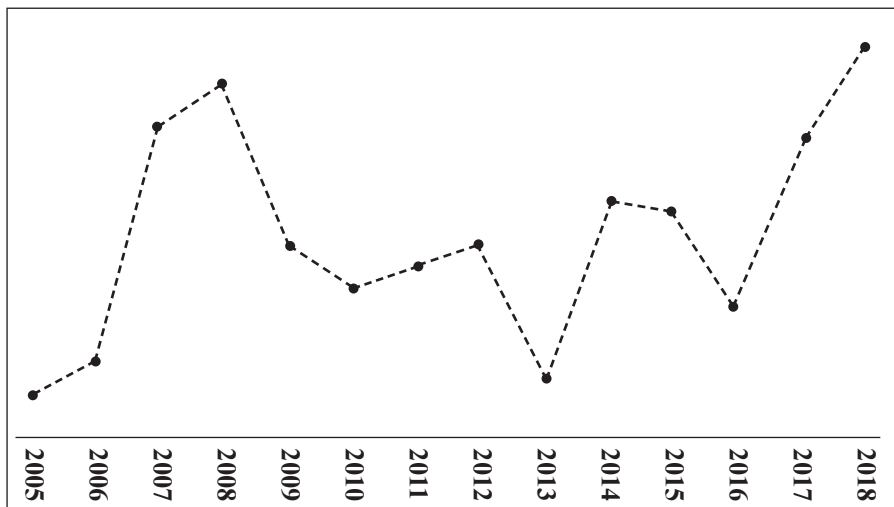

Рис. 3.2.6. Рівень страхових виплат з добровільного страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ, 2005-2018 рр., %¹

Для об'єктивного оцінювання ринку екологічного страхування в Україні через визначення готовності населення страхувати життя, здоров'я та майно від стихійних лих, техногенних аварій і катастроф виконано відповідне соціологічне опитування (дод. 3). Зокрема, ним охоплено населення, яке проживає на території західного (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька та Закарпатська області), північного (Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська), південного (Запорізька, Херсонська, Одеська, Миколаївська області), східного (Харківська, Донецька та Луганська), центрального (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська та Черкаська області) регіонів України.

Із проведеного соціально-економічного дослідження випливає, що більша частина опитаних громадян України (215 респондентів віком від 18 до 70 років, зокрема 65 % жінок та 35 – чоловіків), готові страхувати життя, здоров'я і майно від екологічних ризиків. У кількісному відношенні в західному регіоні опитано 80 респондентів (37 %), пів-

¹ Консолідовані звітні дані за 2008-2018 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

нічному – 35 (16), південному – 50 (23), східному – 25 (12), центральному – 25 респондентів (12 %). У віковому розрізі в опитуванні взяли участь респонденти: 18-25 років – 36 %, 26-35 – 29%, 36-45 – 15%, 46-59 – 15%, 60-70 років – 5 %.

Серед опитаних громадян найбільшу частку (47%) за рівнем доходів становили респонденти, в яких середньомісячний сімейний дохід на одну людину був у межах (за станом на червень 2018 р.) від 3 000 до 4 000 грн (102 респонденти), у 12 % опитаних – менше 3 000, 23 % від 4 000 до 5 000, у решти (18 %) – понад 5 000 гривень.

За місцем проживання найбільше респондентів – це міське населення – 172 чол. (80 %), 33 (15 %) – сільське і 10 чол. (5 %) – мешканці селищ міського типу.

Найбільшу частку (51 %, або 109 чол.) опитаних становлять респонденти із вищою освітою, 21 % (46) – незакінченою вищою, 20 (42) – середньо-спеціальною і 8 % (18 чол.) – із середньою освітою. Найбільше респондентів, готових страхувати життя, здоров'я та майно, – це громадяни із незакінченою вищою і середньою освітою, а найменше – із вищою (рис. 3.2.7). Отже, чим вищий рівень освіти населення, тим менша готовність громадян страхувати життя, здоров'я та майно від екологічних ризиків.

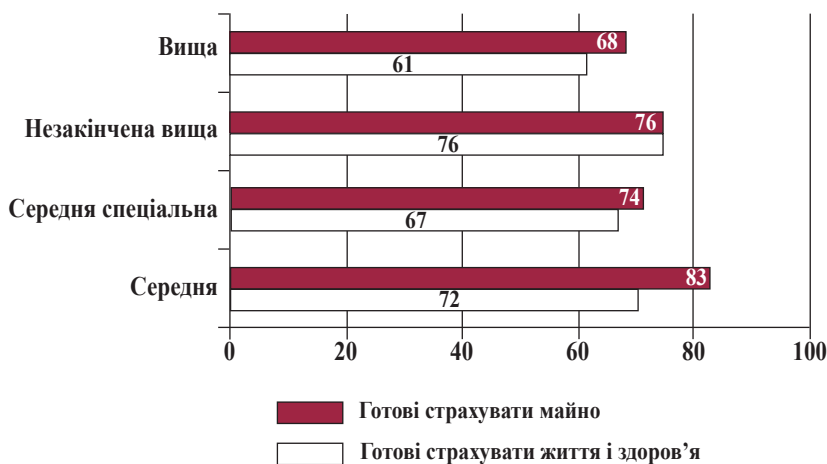

Рис. 3.2.7. Готовність громадян України страхувати життя, здоров'я та майно залежно від рівня освіти, %

Найбільше респондентів (67 %) готові страхувати життя і здоров'я від екологічних ризиків на сході та заході України (рис. 3.2.8).

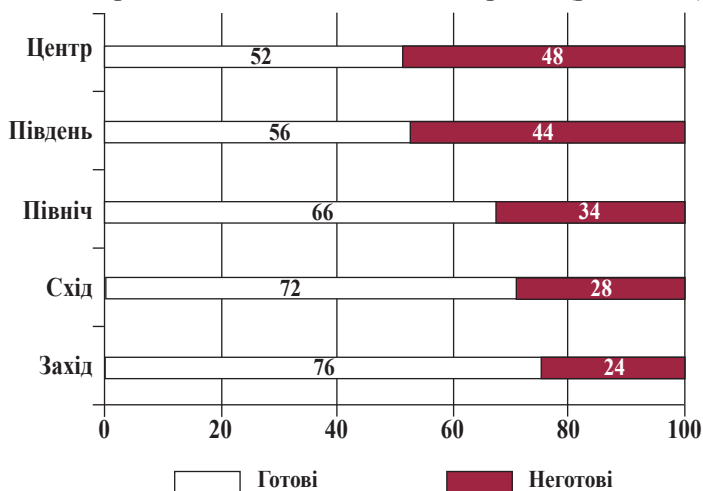

Рис. 3.2.8. Готовність громадян України страхувати життя і здоров'я від екологічних ризиків, %

Готові страхувати життя і здоров'я від екологічних ризиків у межах 1 % від страхової суми більшість респондентів (41, тобто 19 %), 0,5 % – 13% опитаних, 1,5 % – відповідно 9; 2 % – 7; 2,5 % – 18 % респондентів. Не готові страхувати життя і здоров'я від екологічних ризиків 34 % респондентів (рис. 3.2.9).

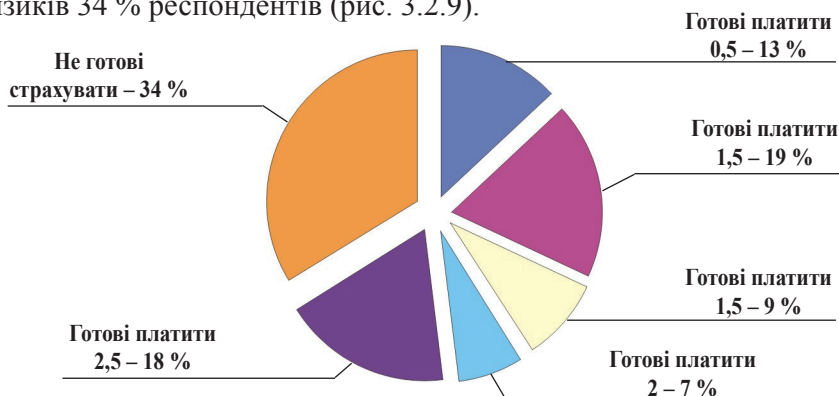

Рис. 3.2.9. Готовність громадян України страхувати життя і здоров'я від екологічних ризиків

Стосовно страхування життя і здоров'я громадян на випадок настання аварійного забруднення довкілля або стихійного лиха, то 135 респондентів (63%) надають перевагу добровільному страхуванню життя і здоров'я від екологічних ризиків.

З нашого дослідження випливає, що 65 % опитаних готові страхувати своє майно від ризиків стихійних явищ, а 35 % – не готові. Найменша частина громадян, які готові страхувати майно – у східному регіоні України, а найбільша – на заході і півдні. На наш погляд, причиною останнього є ризики стихійних лих у цих регіонах. У центрі та на півночі кількість респондентів, готових страхувати життя, здоров'я та майно, практично однакова (рис. 3.2.10).

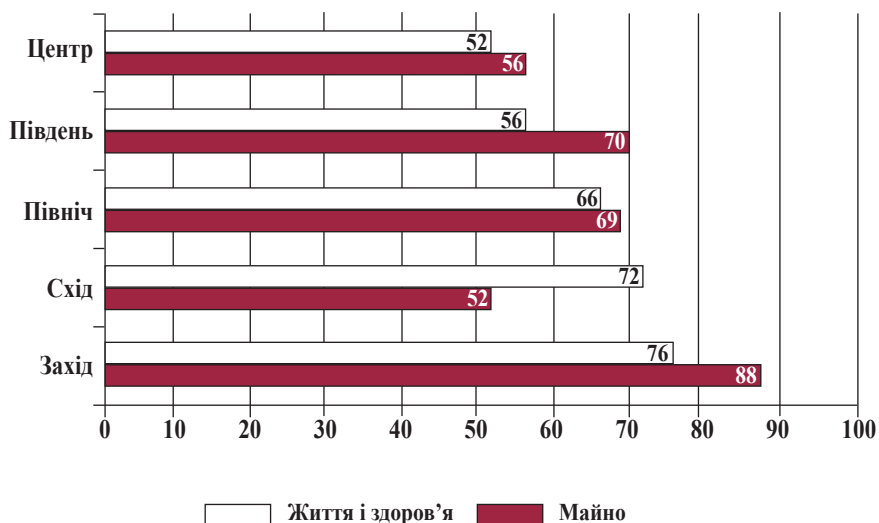

Рис. 3.2.10. Готовність громадян України страхувати життя, здоров'я та майно від екологічних ризиків, %

Більшість респондентів (37 чол., або 17 %) готові страхувати майно від екологічних ризиків у межах 1 % від страхової суми, 15 % – відповідно 0,5; 11 % – 1,5; 7 % – 2; 15 % респондентів – 2,5 %. Не готові страхувати майно від екологічних ризиків 35 % респондентів (рис. 3.2.11).

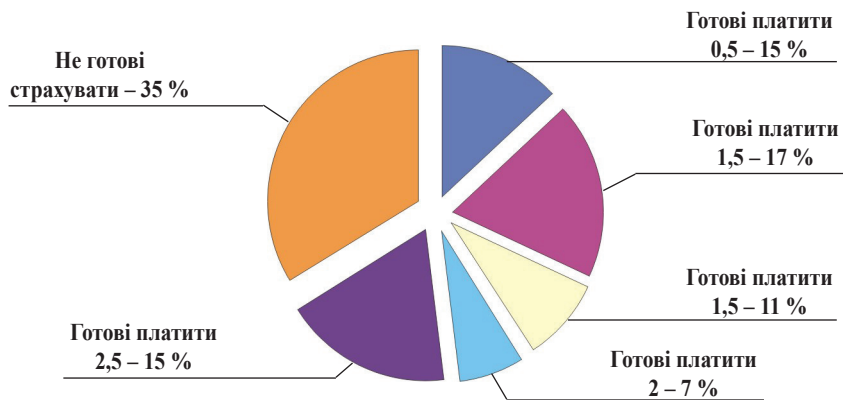

Рис. 3.2.11. Готовність громадян України страхувати майно від екологічних ризиків

Стосовно визначення форми здійснення страхування майна від стихійних явищ, 158 респондентів (73 %) вважають, що в Україні воно має бути добровільним. На думку більшості респондентів (195 осіб, або 91 %), підприємства, які своєю діяльністю можуть завдати шкоду громадянам та довкіллю, повинні страхуватись від екологічних ризиків.

Із опитаних 105 респондентів або 49 %, вважають, що оптимальний обсяг страхового тарифу для підприємств, які своєю діяльністю можуть завдати шкоду довкіллю та населенню, має бути 2,5 % від страхової суми. При цьому більшість респондентів (126 осіб, або 59 %) переконані в обов'язковому страхуванні відповідальності на випадок аварійного забруднення навколишнього природного середовища. З визначення довіри респондентів до форми власності страхової компанії впливає, що 73 % довіряють державній страховій компанії, а 27 % – приватній. При цьому в усіх регіонах України респонденти надали перевагу державній страховій компанії. Спостерігається зростання довіри до державного страхування на заході, сході та в центрі країни (рис. 3.2.12). Ці результати підтверджують доцільність зосередження уваги на створенні державної екологічної страхової компанії в Україні.

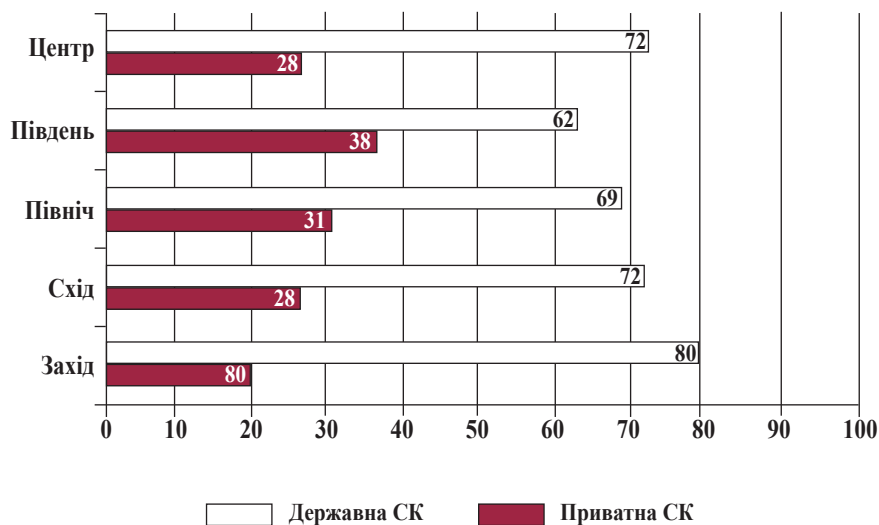

Рис. 3.2.12. Відповіді респондентів (громадян України)
щодо організаційної форми страхової компанії в розрізі регіонів, %

Серед опитаних 28 % громадян вважають, що стимулювання попиту на екологічне страхування в Україні можливе на основі збільшення страхових виплат при настанні страхового випадку. На думку 27 % респондентів, попит на екологічне страхування можна стимулювати через надання пільг, преференцій та фінансової допомоги з боку держави населенню, страховим компаніям чи суб'єктам господарювання. Цікавими є результати, за якими 19 % респондентів вважають доцільним для стимулювання процесу введення обов'язкового екологічного страхування; 14 – якщо страховиком буде державна страхова компанія; 9 – шляхом зниження тарифної ставки на величину доходу від інвестування страхових резервів; 3 % – необхідно підвищити довіру до діяльності страхових компаній в Україні, поширювати інформацію про екологічне страхування, запровадити єдиний страховий поліс та внести зміни до чинного законодавства.

3.3. Організаційні засади розвитку екологічного страхування лісів в Україні

У наш час значної шкоди завдають стихійні лиха, спричинені лісовими пожежами, повенями, буревіями та іншими явищами. Наприклад, лише за перше півріччя 2020 р. збитки від лісових пожеж в Україні становлять понад 1,5 млрд грн. Зокрема, збитки від пожежі в Чорнобильській зоні попередньо оцінені в десятки млн грн, приблизний розмір пройденої вогнем території становить 3,5 тис. га¹. Масштабні лісові пожежі в Житомирській області навесні 2020 р. завдали шкоди на загальну суму понад 1 млрд грн., площа лісових пожеж – 43,2 тис. га². У липні 2020 р. пожежі лісів та сухостою на Луганщині знищили 5 тис. га лісових насаджень на суму збитків понад 450 млн грн³. Збитки від повені на Західній Україні у червні 2020 р. оцінили на суму 3-4 млрд грн⁴. Причинами повені у Карпатах вважають сильні зливи, надмірну вирубку гірських лісів та порушення екосистеми. Якщо є природний незайманий ліс, то масштаби змиву, водної ерозії, на порядок нижчі⁵.

1 Збитки від пожежі в Чорнобильській зоні попередньо оцінюються в десятки млн грн [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://mind.ua/news/20209845-zbitki-vid-pozhezhi-v-chornobilskij-zoni-poperedno-ocinyuyutsya-v-desyatki-mln-grn>.

2 У Житомирській області порахували збитки від лісових пожеж [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://www.slovoidilo.ua/2020/07/10/novyna/suspilstvo/zhytomyrskij-oblasti-poraxuvaly-zbytky-lisovykh-pozhezh>.

3 На Луганщині назвали суму збитків від лісових пожеж [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://hromadske.ua/posts/na-luganshini-nazvali-sumu-zbitkiv-vid-lisovih-pozhezhi>.

4 Паводок на заході України 2020 року [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

5 Шрамович В. (2020-06-25). Чому затопило Карпати та чи пов'язано це з вирубкою лісів. BBC News Україна (uk). Прочитовано 2020-07-05 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53169074>.

Одним із механізмів відшкодування фінансових збитків від лісових пожеж і повеней вважаємо екологічне страхування лісів, що дає можливість компенсувати шкоду, завдану стихійними лихами. Страхування лісів дозволяє покрити фінансовий збиток і стимулює орендарів (страхувальників) заздалегідь здійснювати протипожежні і протипаводкові заходи. Цей вид страхування має також виражену соціальну спрямованість. Адже в результаті пожежі знищуються не тільки зелені насадження, гине фауна, порушуються умови природного життєвого довкілля, але й погіршується здоров'я населення.

Охорона лісів України є актуальною проблемою і пріоритетним завданням на шляху до сталого лісокористування. Глобальність екологічної ролі лісів і необхідність їх охорони відображена в багатьох міжнародних конвенціях і договорах (рамкова конвенція ООН «Про зміну клімату», конвенція ООН «Про біорізноманіття» та ін.) та національних програмах.

Ліси України переважно є у державній власності. Згідно ст. 12 Лісового кодексу України (від 21.01.1994 р.) у приватній власності можуть бути земельні лісові ділянки до 5 га, їхня площа може бути збільшена в разі успадкування лісів відповідно до закону. Площа лісового фонду України складає близько 10,8 млн га, із яких вкритих лісовою рослинністю – 9,7 млн га. Зазначимо, що лісистість території України становить 15,7%, при оптимальній 20-24%¹.

Основні види ризиків у лісовому господарстві: природні, техногенні, антропогенні, пожежі, хвороби й шкідники лісу, незаконні вирубки лісу, радіаційні, господарські, соціально-економічні, інформаційні. З усіх ризиків пожежі є найбільш актуальними для лісового фонду.

Впродовж 2004-2019 рр. найбільших збитків було завдано лісовими пожежами у 2007 р. на суму 188,4 млн грн. (рис. 3.3.1). Завдяки вжитим заходам (постійному моніторингу екосистем із залученням авіації, пожежно-рятувальних підрозділів до гасіння пожеж на початковій стадії їх виникнення, комплексним застосуванням наземних та авіаційних сил і засобів, обмеженням в'їзду до лісових масивів у період високих температур, проведенням профілактичних рейдів та

1 Консолідовані звітні дані за 2008-2018 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

масштабній роз'яснювальній роботі серед населення тощо) у 2013 р. вдалося досягти найменших наслідків лісових пожеж за останні десятиріччя. Зменшилася площа лісів, пройдених вогнем у 2013 р. – 220 га порівняно з 2012 р. – 3479 га.

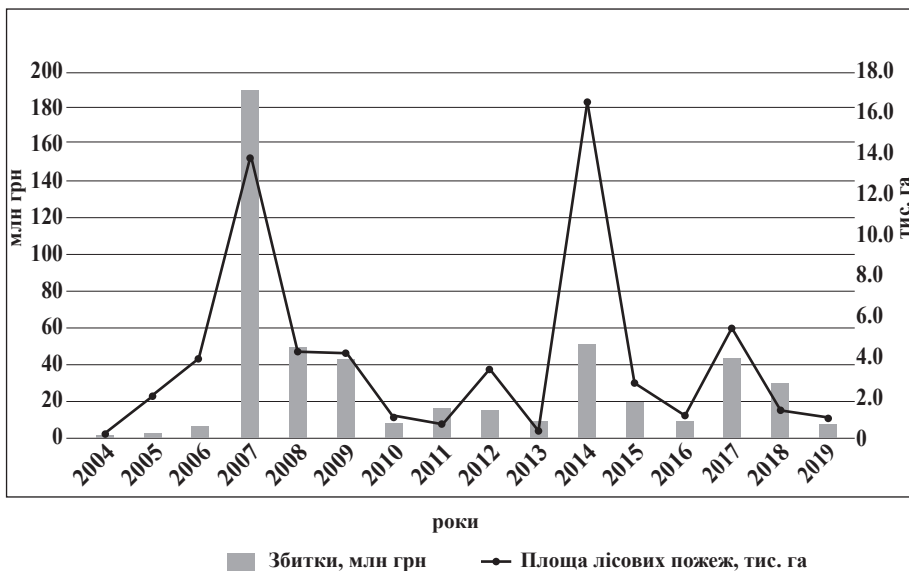

Рис. 3.3.1. Динаміка збитків, завданих лісовими пожежами та площі лісових пожеж

У зв'язку з відсутністю фінансування з державного бюджету не було змоги здійснювати попереджувальні протипожежні заходи в лісах, відповідно не здійснювалось авіаційне патрулювання лісів Державного агентства лісових ресурсів України в 2016 та 2017 рр., що спричинило збільшення збитків, завданих лісовими пожежами та збільшення площ лісових пожеж.

Основні види збитків від надзвичайних ситуацій природного характеру, пов'язаних з лісовими пожежами наведено в табл. 3.3.1.¹

¹ Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 р. № 175 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-p>.

Таблиця 3.3.1

Основні види збитків від надзвичайних ситуацій природного характеру, пов'язаних з лісовими пожежами

Тип НС	Рівень НС			
	Об'єктовий	Місцевий	Регіональний	Державний
Лісові пожежі	$M_p, H_p, P_{с/г}, P_{л/г}, M_{п}; (A_{ф}, Z_{ф})$	$M_p, H_p, P_{с/г}, P_{л/г}, M_{п}; A_{ф}; (P_{рек}, P_{пзф}, Z_{ф})$	$M_p, H_p, P_{с/г}, P_{л/г}, P_{рек}; P_{пзф}, M_{п}, A_{ф}, Z_{ф}; (P_{р/г})$	$M_p, H_p, P_{с/г}, P_{л/г}, P_{рек}; P_{пзф}, P_{р/г}, M_{п}, A_{ф}, Z_{ф}$

H_p – втрати життя та здоров'я населення;

M_p – руйнування та пошкодження основних фондів, знищення майна та продукції;

$M_{п}$ – невироблення продукції внаслідок припинення виробництва;

$P_{с/г}$ – вилучення або порушення сільськогосподарських угідь;

$M_{тв}$ – втрати тваринництва;

$P_{л/г}$ – втрати деревини та інших лісових ресурсів;

$P_{р/г}$ – втрати рибного господарства;

$P_{рек}$ – знищення або погіршення якості рекреаційних зон;

$A_{ф}$ – забруднення атмосферного повітря;

$Z_{ф}$ – забруднення земель несільськогосподарського призначення;

$P_{пзф}$ – збитки, заподіяні природно-заповідному фонду.

Незважаючи на значні збитки, завдані лісовими пожежами та іншими стихійними лихами, екологічне страхування лісового фонду в Україні не практикується. Зазначимо, що екологічне страхування розвивається у США, деяких країнах Європи та ін. Зокрема, у США екологічне страхування лісів уперше було запропоновано більш як 85 років тому¹. У Європі перші компанії страхування лісів виникли в Німеччині. Ініціатором страхування лісів від пожеж було об'єднання приватних лісовласників у Ганновері. Потім – провінційна установа зі страхування лісів від пожеж у Дюссельдорфі (1907 р.), страхова компанія в Мюнстері (1908 р.) та ін.² У 1912 р. була створена Нор-

1 Shepard H.B. Forest fire insurance in the Pacific Coast States // Journal of Forestry. – 1935. – № 33(2). – Р. 111-116.

2 Иванов А.Н. Зарубежный опыт по страхованию лесного фонда / А.Н. Иванов, А.А. Соловова [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://ins-info.ru/?p=244>.

везька спільна лісова пожежна страхова компанія (Det Norske gjensidige Skogbrandforsikingselskap) Норвезькою Асоціацією лісового господарства¹. Вона забезпечила страхове покриття від пожеж приблизно 80% власників лісових земель до 1950 року і продовжує діяти до цього часу.

У світовій практиці страхування лісів слід виділити два напрями, за якими здійснюється страхування: страхування лісів від пожеж і комплексне страхування лісів, яке крім пожеж включає також страхування від паводків, вітровалів, буревіїв, снігопадів, шкідників і хвороб лісу.

Добровільне страхування від лісових пожеж здійснюється в Данії, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Польщі, Португалії, Фінляндії, Франції, Швеції та ін.² Наприклад, у Швеції найвища частка лісових площ, забезпечених страхуванням, оскільки понад 90% землевласників мають певний вид страхування. Фінляндія та Норвегія також мають високий відсоток страхування лісових земель. Кожна з цих скандинавських країн має потужну асоціацію лісових землевласників, яка або створює спільну компанію пропонуючи лісове страхування, або виступає в ролі проміжної, оцінюючи попит членів та збираючи пропозиції від страхових компаній.

Страхування лісів від буревіїв та вітровалів поширене у Швеції, Франції та ін. Зокрема, під час вітровалів 2009 р. у Франції для покриття страхових виплат найстаріша страхова компанія MISSO була змушена розпродати дві третини своїх активів.

Однак розвивається цей вид страхування в основному в державах з приватною формою володіння лісами, так як приватні особи найчастіше не в змозі самостійно профінансувати всі роботи з розробки та відновлення пошкоджених насаджень. Винятком є Китайська Народна Республіка, де страхування деревини охоплює як приватні, так і державні ліси.

У більшості країн світу, державні ліси не страхуються. У цьому випадку відбувається перерозподіл витрат усередині лісогос-

1 Nygaard J. Forest fire insurance in Norway// Journal of Forestry. – 1951. – № 49. – P. 337-338.

2 Reducing the social and economic impact of climate change and natural catastrophes / CEA. – Brussels, 2007. – P. 48.

подарських організацій, застосовуються механізми, що не дозволяють допустити падіння цін на деревину на внутрішньому ринку, як, наприклад, обмеження всіх рубок, крім проведених після вітровалів. Наприклад, у Латвії для компенсації втрат від вітровалів у державних лісах приймають рішення про зниження обсягів податків для лісового господарства на наступний рік. У Білорусії механізм екологічного страхування лісів відсутній, як і в Україні, проте є досвід обов'язкового страхування з державною підтримкою врожаю сільськогосподарських культур, худоби і птиці від погодних ризиків. Він передбачає підтримку держави на рівні 95% від суми страхового внеску коштом республіканського фонду підтримки виробників сільськогосподарської продукції, продовольства і аграрної науки. Решта 5% вносить підприємство. Такий механізм теоретично може бути використаний для організації екологічного страхування лісових насаджень для компенсації витрат і втрат, пов'язаних з вітровалами з урахуванням специфіки ведення лісового господарства¹.

Страхування лісів у світі здійснюють двома способами: 1) утворенням асоціації лісових землевласників, яка сама страхує або є посередником між членами асоціації та страховими компаніями та 2) за участю держави.

Прикладом першого способу страхування є Асоціація сільськогосподарських та лісових землевласників у Швеції, яка забезпечила страхування від буревіїв для всіх власників земельних ділянок після великих буревіїв у 2005 та 2007 рр. та була посередником між її членами та страховиками. Ці асоціації землевласників забезпечують інформованість своїх членів про можливості лісового страхування. Вони також допомагають страховим компаніям зменшити трансакційні витрати та знизити ставки страхових премій.

1 Носников В. Обзор существующих методов уборки ветровалов, хранения и продажи поврежденной древесины и рекомендации по новым методам разработки и продажи ветровальной древесины с учетом возможностей лесного страхования [Электронный ресурс]/ В.Носников, А.Ледницкий, П.Протас. – Минск, 2018. – 49 с. – Доступен с : <http://documents1.worldbank.org/curated/pt/721871556619295101/pdf/The-Overview-of-Existing-Methods-for-the-Harvesting-Storage-and-Sale-of-Wood-After-the-Windblows-and-Recommendations-for-New-Methods-of-Harvesting-and-Marketing-of-Windblown-Timber-Taking-into-Account-the-Possibility-of-Forest-Insurance.pdf>.

Держава також може брати участь в екологічному страхуванні лісів. Наприклад, у Японії Агентство лісового страхування входить до складу Міністерства сільського, лісового та рибного господарства і створений спеціальний державний фонд страхування. Уряд Франції пропонує допомогу лише застрахованим власникам лісових земель на випадок бурі до 2017 р. Скасування державної допомоги після 2017 р. дало поштовх французькій асоціації землевласників для проведення переговорів з приватною страховою компанією щодо надання послуг зі страхування деревини зі знижкою 40% від ринкової ставки. Брунетте М. і Коутур С. (*Brunette M. i Couture S.*)¹ (2008) зазначили, що держава не повинна надавати пряму компенсацію за лісові збитки, оскільки це зменшує стимули для управління ризиками. Доцільніше, щоб держава запропонувала допомогу власникам земель, які захищають свої активи через екологічне страхування. Більш дискусійним є питання про введення державою обов'язкового екологічного страхування для приватних власників лісів, тим самим зменшивши ризик для страховиків та знизивши ставки страхових премій. До цього часу жодна країна не адаптувала такий підхід.

Використання державних фондів підтримки при виникненні великомасштабних вітровалів призводить до дефіциту бюджету. Наприклад, у Франції внаслідок виплат державних компенсацій приватним власникам лісів було прийнято рішення про їх страхування. Водночас при великомасштабних вітровалах існують певні ризики і для самих страхових компаній, пов'язані з необхідністю одноразової виплати значних сум компенсації.

В Україні питання організації екологічного страхування у лісовому господарстві має специфічні особливості. У відповідності до ст. 7 Лісового Кодексу України, ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній формі власності. Це означає те, що страхувальниками за даним видом страхування повинні виступати державні органи влади, які є постійними користувачами лісових ресурсів, тобто спеціалізовані лісогосподарські підприємства зі своєю розгалуженою системою в областях, районах, містах та селищах, а також тимчасові

¹ Brunette M., Couture S. Public compensation for windstorm damage reduces incentives for risk management investments // *Forest Policy and Economics*. – 2008. – № 10(7-8). – P. 491-499.

користувачі – ті, що орендують земельні ділянки лісового фонду на короткостроковий період до трьох років та довгостроковий – від 3 до 25 років. Це підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, громадяни України, іноземні юридичні особи та громадяни для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних й туристичних цілей, а також для проведення науково-дослідних робіт¹.

У наш час в Україні практично не напрацьовано необхідної законодавчої і нормативно-правової бази екологічного страхування лісів. Адже ні у Законі України «Про страхування», ні у Лісовому кодексі України та інших законах питанням екологічного страхування лісового фонду не приділено значної уваги. Слід зазначити, що лісовий фонд України перебуває у державній власності. Проте на балансі лісгосподарських підприємств лісовий фонд як майно не відображається, а отже ніяких майнових інтересів не виникає. Саме тому для впорядкування лісових відносин пропонується внести поправку до Лісового кодексу України про укладання безстрокових угод між лісовими господарствами і органами місцевого самоврядування щодо користування лісовим фондом.²

Проаналізувавши вітчизняний і зарубіжний досвід можна виділити основні проблеми формування екологічного страхування лісів в Україні:

- 1) відсутність нормативно-правового забезпечення екологічного страхування лісів;
- 2) відсутність механізму екологічного страхування державних лісів;
- 3) складність визначення суб'єктів страхових відносин в умовах державної власності на ліси;
- 4) відсутність інтересу тимчасових лісокористувачів у добровільному екологічному страхуванні ділянок лісового фонду;
- 5) відсутність методики визначення розміру тарифних ставок залежно від місця розташування, породи, віку та вартості лісу, прийнятого на страхування та ін.

1 Віленчук О. М. Концептуальні засади розвитку екологічного страхування в лісовому господарстві / О. М. Віленчук // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 105-113.

2 Карпук А.І. Особливості реалізації механізму екологічного страхування лісокористування [Електронний ресурс] / А. І. Карпук, М. Л. Шестак // Економічний форум. – 2015. – № 2. – С. 137-141. – Доступний з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2015_2_24.

Враховуючи досвід деяких країн світу з участю держави в екологічному страхуванні лісів, страховиками за цим видом страхування можуть бути державна екологічна страхова компанія, приватні страхові компанії, а також територіальні фонди обов'язкового екологічного страхування лісу. Доцільність створення державної страхової компанії та участі приватних страхових компаній пояснюється недостатнім рівнем розвитку вітчизняного страхового ринку, неможливістю або незацікавленістю страхових компаній здійснювати значні страхові виплати у разі масштабної катастрофічної події, неможливістю забезпечення достатності фінансових ресурсів для покриття збитків від катастроф лише державою або лише страховими компаніями. Крім того, через розширення участі страхових компаній у відшкодуванні збитків від стихійних лих відбувається зменшення навантаження на державний бюджет, що дає змогу використовувати більшу частину держаних фінансових ресурсів на здійснення превентивних заходів. При взаємодії страхових компаній та державних органів забезпечується більш повне покриття ризиків природних катастроф та гарантоване здійснення компенсації збитків при їх настанні. Також слід звернути увагу на такий особливий функції державної страхової компанії, як здатність завдяки коштам, нагромадженим у вигляді страхових резервів, інвестувати не тільки у високоприбуткові та низькоризикові активи, а й фінансувати неприбуткові соціально та екологічно значущі програми розвитку. Крім того, державна компанія має можливість бути перестраховиком для комерційних страховиків, які здійснюють страхування лісів, якщо їм не вистачає фінансових ресурсів. Загалом функціонування на ринку державної екологічної страхової компанії можна розцінювати як дієвий інструмент державного регулювання цього ринку.

Страховим випадком є заподіяна шкода, яка виникає внаслідок пожеж, несанкціонованої вирубки лісів, аварійного забруднення лісових ділянок (масивів) отруйними, шкідливими, токсичними та іншими небезпечними речовинами, які спричиняють шкоду лісовим ресурсам, що зумовлює виникнення договірної зобов'язання про виплату страхового відшкодування потерпілим особам. Пропонуємо включити такі види страхування до екологічного страхування лісів:

1. Страхування лісів як об'єкта державної власності, яке здійснюється їх власником та особами, яким лісові ділянки надані в користування;

2. Страхування цивільної відповідальності за заподіяння шкоди лісовому господарству.

Зважаючи на визначальну роль лісового господарства для відтворення та охорони навколишнього природного середовища, вважаємо за необхідне впровадження системи обов'язкового екологічного страхування лісів. З цією метою доцільно створити національний та територіальний (регіональні або міжрегіональні) позабюджетні фонди обов'язкового екологічного страхування лісового фонду України. Національний та територіальні фонди обов'язкового екологічного страхування лісу доцільно створювати як самостійні державні та некомерційні страхові компанії, заради надання комплексного страхового захисту власнику лісу з приводу збереження та примноження основних властивостей лісових ресурсів. Обов'язковість цього виду страхування забезпечить розширення кола страхувальників та дасть змогу наростити обсяги страхових резервів, що формуються страховими компаніями для компенсації збитків від лісових пожеж. Крім того, розподіл ризиків між більшою кількістю суб'єктів страхування та законодавче визначення основних умов страхування при його здійсненні в обов'язковій формі дає змогу знизити страхові тарифи для страхувальників та уникнути несприятливого відбору ризиків для страхових компаній. Можливість несприятливого відбору ризиків при добровільному страхуванні пов'язано з тим, що суб'єкти, які мають нижчий рівень ризику можуть відмовитися від страхування.

Для глибшого розуміння та узагальнення актуальності формування та перспектив розвитку екологічного страхування в Україні нами проведено SWOT-аналіз (табл. 3.3.1).

Таблиця 3.3.1

SWOT-аналіз екологічного страхування лісів в Україні

S (сильні сторони)	W (слабкі сторони)
1) забезпечення відшкодування збитків лісокористувачам, державі та населенню внаслідок лісових пожеж, незаконних рубань лісу, зниження рекреаційної функції лісів та ін.; 2) забезпечення відшкодування збитків державі та населенню внаслідок діяльності підприємств, яка пов'язана з потенційною небезпекою нанесення шкоди лісам; 3) стимулювання превентивних заходів з охорони лісів за рахунок зменшення страхових тарифів лісокористувачам і підприємствам, діяльність яких пов'язана з потенційною небезпекою нанесення шкоди лісовому фонду.	1) законодавча неврегульованість; 2) диференціація тарифних ставок залежно від місця розташування, породи, віку та вартості лісу прийнятого на страхування; 3) відсутній механізм страхування державних лісів; 4) відсутній інтерес приватних лісокористувачів або орендарів у добровільному страхуванні ділянок лісового фонду, наданих їм у користування; 5) визначення суб'єктів страхових відносин в умовах державної власності на ліси.
О (можливості)	Т (ризики)
1) виникнення страхових компаній, які надають послуги страхування лісового фонду; 2) впровадження нових екологічних страхових програм відповідно до потреб лісового господарства; 3) створення страхового фонду для потреб лісового господарства; 4) розвиток перестрахування екологічних ризиків у лісовому господарстві; 5) створення державою економічних стимулів для розвитку екологічного страхування лісів; 6) сприяння сталому веденню лісового господарства.	1) відсутність закону України «Про екологічне страхування лісів»; 2) достовірність оцінювання екологічних збитків, які не мають ринкової вартості; 3) низький рівень кваліфікації кадрів.

Отже, для формування і реалізації механізму екологічного страхування лісів в Україні потрібно виконати ряд необхідних умов:

- розробити концепцію екологічного страхування лісів в Україні;
- проаналізувати чинну нормативно-правову базу на предмет виявлення всіх перешкод для розвитку інституту страхування у сфері лісо-

користування та розглянути можливість доповнення положень Закону України «Про страхування» або підготовки і прийняття окремого Закону України «Про екологічне страхування лісового фонду», який би, зокрема, визначав організаційно-правові засади створення і функціонування позабюджетних фондів екологічного страхування;

- розробити Положення про порядок використання коштів фондів екологічного страхування для компенсації втрат і ліквідації негативних наслідків, кредитування екологічно спрямованих проєктів, здійснення інвестиційних вкладень екологічного призначення для реалізації важливих екологічних процесів національного і регіонального значення;

- створити нормативно-правове забезпечення діяльності комерційних страхових компаній за всіма видами страхування у сфері лісокористування, визначивши мінімальну межу страхових тарифів, страхових премій і франшизи, розробити форми звітності про результати роботи та підготувати роз'яснювальні методичні матеріали для лісокористувачів;

- вивчити статистику збитків від стихійних лих (паводків, вітровалів, сніголамів, пожеж, шкідників та хвороб лісу тощо) і провести обґрунтування необхідності екологічного страхування лісів, що мають важливе значення та не перебувають у користуванні, а також розробити порядок проведення їх страхування;

- розробити проєкти нормативно-правових актів, установчі та організаційно-методичні документи для створення і забезпечення господарської діяльності державної екологічної страхової компанії.

3.4. Проблеми та перспективи розвитку ринку екологічного страхування

Відповідно до законодавства України підприємства, установи, організації зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну іншим підприємствам, організаціям, установам та громадянам. Така відповідальність та зобов'язання відшкодувати заподіяні збитки передбачена Конституцією України та більш ніж десятьма законами та іншими підзаконними актами. Проте, на сьогодні, підприємства не несуть такої відповідальності, обмежуючись сплатою штрафних санкцій за наднормативні викиди у навколишнє природне середовище.

Отже, однією з важливих проблем впровадження екологічного страхування є законодавча неврегульованість даного питання. Вона призводить до виникнення ще однієї проблеми, а саме – відсутності механізму контролю за укладанням договорів екологічного страхування, які є обов'язковими.

Інші проблеми розвитку екологічного страхування пов'язані безпосередньо з об'єктами, що підлягають страхуванню, тобто являють небезпеку для довкілля.

По-перше, це слабке фінансове становище багатьох підприємств. Екологічне страхування не є дешевим видом страхування, а звідси впливає, що підприємства не можуть укласти договори страхування у зв'язку з відсутністю коштів. Це навіть при умові, що затрати на таке страхування йдуть на валові витрати підприємств.

З іншого боку, підприємства, що мають кошти, на нашу думку, не усвідомлюють необхідності такого страхування і надають перевагу сплаті штрафних санкцій за наднормативні викиди у навколишнє природне середовище.

По-друге, укладання договорів екологічного страхування можливе лише за умови дотримання підприємствами певних норм, це, наприк-

лад, зношеність основних фондів, стан природоохоронного обладнання, очисних споруд або їх відсутність чи недостатність, частота проведення ремонтів та ін.

Крім того, не стимулюють підприємства укладати договори екологічного страхування поодинокі випадки подання позовів третіми особами, тобто тими, хто зазнав збитки, внаслідок аварійних забруднень довкілля певними підприємствами.

Значною проблемою для запровадження та розвитку екологічного страхування є відсутність достатніх статистичних даних щодо забруднення підприємствами довкілля, збитків заподіяних навколишньому природному середовищу та третім особам. Це не пов'язано з відсутністю самих аварійних забруднень навколишнього природного середовища.

Основними причинами високих та екстремально високих забруднень довкілля стали залпові аварійні викиди та скиди з підприємств, вихід з ладу міських очисних споруд, пошкодження нафтопроводів, поверхневі стоки із забруднених територій, явища вторинного забруднення, які спостерігались на водних об'єктах через забруднення донних відкладів.

Загальна кількість залпових аварійних забруднень – 138 (50% – водні ресурси, 40% – земельні ресурси, 10% – атмосферне повітря) та 8 радіаційних аварій. Загальна шкода, завдана навколишньому природному середовищу становить 74,8 млн грн¹.

Екологічний збиток містить у собі багато елементів, які не можна точно оцінити чи виміряти. Також може мати місце збиток, який неможливо підрахувати за допомогою використання ринкової вартості.

Ще одна проблема в екологічному страхуванні пов'язана з оцінкою ризику при укладанні договору страхування. Оцінка ризику при укладанні договорів страхування переважно включає:

- заповнення страхувальником заяви-опитувальника;
- огляд страховиком об'єкту.

При здійсненні екологічного страхування (особливо екологічне страхування підприємств) для оцінки ризику необхідне проведення екологічного аудиту, з чим пов'язані ще деякі проблеми, а саме:

1 Кухарева Я.І. Особливості запровадження екологічного страхування [Електронний ресурс] – Доступний з: www.ueic.com.ua.

- екологічний аудит є досить дорогим;
- чийм коштом повинен здійснюватись екологічний аудит.

Проведення аудиту може стати у нагоді для самого страхувальника, оскільки дозволяє оцінити і зрозуміти власні екологічні ризики та вжити превентивних заходів щодо зменшення і запобігання забруднення.

Проблеми з впровадженням екологічного страхування в Україні:

- основне питання, що це невідомий ризик;
- проблеми визначення вартості покриття збитків.

Все це пов'язано з:

- законодавчою неврегульованістю;
- фінансовим становищем підприємств;
- недостатньою кількістю випадків, розглянутих в судовому порядку;
- рівнем необхідного відновлення;
- недостатньою експертизою.

В Україні немає загальнодержавного регламенту формування ринку послуг з екологічного страхування, що може призвести до монополізації цього виду діяльності окремими страховими компаніями.

Практична діяльність страхових організацій виявила суттєві недоліки ще несформованої системи екологічного страхування. По-перше, відсутня автономна система захисту об'єктів довкілля, тому що такий захист здійснюється у рамках договорів зі страхування майна, життя, здоров'я. Отже, у результаті аварії виникає конкуренція позовів щодо компенсації збитку, пов'язаного з довкіллям, і позовів щодо шкоди, заподіяної майну, здоров'ю і життю. По-друге, перелік ризиків, які покриваються обов'язковим страхуванням, обмежений. Також дуже вузьке коло суб'єктів, задіяних до формування страхових фондів; до них належать лише підприємства, які експлуатують небезпечні виробничі об'єкти. По-третє, для визначення розміру збитку, заподіяного навколишньому природному середовищу, використовуються виключно судові механізми, що значно ускладнює процедуру відшкодування. Значною проблемою є те, що страхові премії, які сплачують страхувальники з метою страхування екологічних ризиків, не виокремлюються з загальних сум страхових премій з договорів обов'язкового

страхування цивільної відповідальності, отже, їх неможливо спрямувати на запобіжні природоохоронні заходи.

Недостатньо відпрацьований механізм взаємовідносин між страховиком, який зацікавлений у зменшенні страхових виплат (премій), а відповідно, і в зниженні імовірності небезпечних екологічних ситуацій та страхувальниками, які зацікавлені у зменшенні страхових платежів шляхом підвищення власної екологічної безпеки. Важливою умовою тут повинен бути принцип: чим більший ризик екологічної небезпеки, тим вищими повинні бути ставки страхових виплат (премій).

Особливо серйозним недоліком у практиці екологічного страхування є те, що кошти страхового фонду могли б стати важливим додатковим джерелом фінансування природоохоронної діяльності, забезпечення загальнодержавної та регіональних програм охорони природи та раціонального використання природних ресурсів. Крім того, екологічне страхування може не лише виступати як засіб матеріального відшкодування збитків, завданих екологічними ситуаціями, а й створювати умови для здійснення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання з підвищеною екологічною небезпекою. Тут повинні діяти принципи страхування цивільної відповідальності.

Однією з причин недостатнього розвитку і поширення екологічного страхування в Україні є відсутність підготовлених, висококваліфікованих кадрів. Саме тому, на фоні загального зростання темпів надання страхових послуг, в Україні екологічне страхування характеризується низькими темпами розвитку.

Шляхи покращення екологічного страхування в Україні. Зазначені проблеми окреслюють першочергові завдання сегменту екологічного страхування. Пріоритетні серед них такі:

- запровадження принципу безумовної відповідальності за шкоду довкіллю, заподіяну будь-якими суб'єктами підприємницької діяльності. Це основна загальносвітова тенденція в галузі законодавства про відповідальність за екологічну шкоду. За таких умов не треба доводити, що забруднювач діяв протизаконно або недбало. Безумовна відповідальність змушує підприємства гарантувати наяв-

ність додаткових коштів на компенсацію витрат, у тому числі, і у вигляді страхування.

- формування з використанням страхових інститутів альтернативних джерел фінансування витрат на ліквідаційні заходи;
- створення системи адміністративної і громадської підтримки екологічного страхування;
- обґрунтування економічного, інформаційного, матеріально-технічного забезпечення розробки та впровадження екологічного страхування;
- стимулювання підприємств і страхових організацій з екологічного страхування;
- автономізація страхування ризиків, пов'язаних зі вчиненням шкоди природі;
- створення системи позасудового відшкодування збитку від екологічних ризиків;
- розвиток системи екологічного аудиту¹.

Для того, щоб страхування екологічних ризиків стало ефективним економічним механізмом, який би поєднував можливість проведення превентивних заходів, спрямованих на недопущення екологічних аварій, із створенням стабільних страхових фондів грошових коштів як гарантів покриття збитків, потрібне прийняття відповідного закону. Для юридичних і фізичних осіб необхідно законодавчо закріпити ступінь відповідальності за шкоду землям, лісам, природним водоймам тощо, а також розмір витрат на екологічне оздоровлення територій.

З метою розвитку цієї ініціативи страховим організаціям України слід об'єднувати свої зусилля у цьому напрямі шляхом створення відповідних профоб'єднань. Враховуючи високу соціальну значимість діяльності, пов'язаної з охороною довкілля, ініціатива страховиків має бути підтримана урядом країни.

Створення системи екологічного страхування в Україні потребує належної нормативно-правової бази.

Наступним важливим завданням екологічного страхування є поєднання соціально-економічних та екологічних аспектів, з урахуванням

1 Руда О. Екологічне страхування: внесок в охорону довкілля [Електронний ресурс] – Доступний з: http://www.obriy.pib.com.ua/2007/04_07/03.shtml – 16к.

особливостей правового регулювання екологічних відносин у реальних кризових умовах. Це передбачає систематизацію, розробку та удосконалення екологічного та страхового законодавств щодо відповідної проблеми. А саме:

- вдосконалення нормативно-правових актів за структурою та змістом правових приписів, з урахуванням галузевих міністерств та відомств у сфері регулювання і контролю за використанням природних ресурсів, охороною довкілля та забезпеченням екологічної безпеки;
- обґрунтування, розробка та прийняття нових законодавчих актів, внесення до чинних актів змін і доповнень, що впливають із потреб практики здійснення страхової та природоохоронної діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки та здоров'я громадян України;
- визначення органів держави та інституцій, наукових, навчальних закладів, окремих фахівців, спроможних на рівні сучасних світових вимог розробити проєкти відповідних актів щодо екологічного страхування;
- методичне забезпечення із залученням фахівців.

Кінцевою метою екологічного страхування є зменшення або запобігання забрудненню навколишнього природного середовища шкідливими речовинами під час діяльності об'єктів підвищеної небезпеки.

З аналізу викладених проблем, випливає, що існує певна теоретична і практична основа, яка дозволяє удосконалити методику оцінки зазначених ризиків та розробити нормативно-правові і методичні положення у галузі екологічного страхування.

Незважаючи на всі досягнення науково-технічного прогресу, населення, організації та окремі території як і раніше піддаються дуже серйозній небезпеці через стихійні лиха, а імовірність опинитися в зоні впливу значної техногенної аварії істотно зросла. Аналізуючи глобальні катастрофи, не завжди можна визначити їх походження – природне або антропогенне. Збиток, що наносять ці катастрофи, важко недооцінити, тому що він складає до 4% ВВП країни.

Ефективної системи матеріально-фінансового захисту від реалізації катастрофічних ризиків, у тому числі від глобальних екологічних

ризиків, в Україні не існує. Україні не під силу самостійно здійснювати заходи щодо попередження природних і антропогенних катастроф та ліквідації їх наслідків.

Страхування екологічних ризиків у США та країнах ЄС розвивалося в рамках страхування майнової відповідальності, пов'язаної із збитком від забруднення. Страхування в цих країнах є могутнім фінансовим механізмом, що регулює цілий ряд проблем, які стосуються безпечної роботи підприємства та його відповідальності перед третьою стороною, а також питань охорони навколишнього природного середовища.

Звертачись до страхування відповідальності потенційних порушників змушує, насамперед, жорсткість судових рішень у випадку порушення природоохоронного законодавства. При цьому досить поширене добровільне страхування відповідальності за відшкодування збитку від аварійного забруднення навколишнього природного середовища в рамках загального страхування цивільної відповідальності підприємств.

При подальшому розвитку системи страхування екологічних і катастрофічних ризиків можуть бути прийняті різні стратегічні напрями:

1. Страхування даних ризиків у рамках наявних традиційних видів страхування;
2. Формування самостійних видів страхування даних ризиків;
3. Комбінація перших двох напрямів.

Другий напрям є найбільш радикальним, який потребує термінового прийняття декількох законів про обов'язкове страхування, які в умовах реформування економічної системи можуть бути ефективними.

У цілому повинно передбачатися прийняття і поетапна реалізація відповідної Концепції, що, у першу чергу, повинна включати:

- прийняття пакета наступних Законів України «Про екологічне страхування» (страхування відповідальності осіб – власників джерел підвищеної екологічної небезпеки), «Про страхування від повеней» (майнове страхування), «Про страхування від метеорологічних небезпечних явищ» (майнове страхування) та ін.;

- створення пільгових умов для розвитку добровільного майнового і особистого страхування.

Комплексний розвиток екологічного страхування в Україні дасть можливість:

- скоротити бюджетні витрати на ліквідацію аварійних та надзвичайних ситуацій;
- підвищити матеріальну відповідальність підприємств і зацікавленість місцевих органів влади у мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище;
- забезпечити цільове використання коштів, які спрямовують на ліквідацію та попередження екологічного забруднення;
- посилити контроль за потенційно небезпечними видами діяльності та підняти вимоги екологічної безпеки.

Внаслідок розвитку екологічного страхування в Україні будуть мати місце такі позитивні зміни:

- підвищення правової свідомості та екологічної культури громадян;
- постійний моніторинг довкілля;
- формування єдиної державної системи запобігання аваріям, катастрофам, надзвичайним ситуаціям;
- стимулювання протиаварійних заходів завдяки диференціації страхових тарифів підприємствам за безаварійну роботу;
- забезпечення компенсаційних гарантій потерпілим;
- забезпечення стабільності фінансового стану підприємств;
- створення бази даних про техногенні аварії;
- створення дієвого екологічного страхового фонду.

Таким чином, за умов сучасної фінансово-економічної ситуації в країні розвиток страхування відповідальності за шкоду довкіллю може стати реальним механізмом забезпечення екологічної безпеки, ринковим важелем впливу на підприємства з метою контролю за масштабами промислового забруднення й зниження його рівня, подолання наслідків надзвичайних ситуацій та стимулом зростання національної економіки. Систематизований перелік основних проблем формування ринку екологічного страхування та шляхи їх подолання наведено в дод. Д.

Розділ 4.

Світовий досвід екологічного страхування

**4.1. Нормативно-правова база
екологічного страхування у
розвинених державах**

**4.2. Ринок екологічного страхування у
розвинених державах**

**4.3. Особливості страхування
катастрофічних ризиків у державах
ЄС**

**4.4. Сучасні альтернативи екологічному
страхуванню**

4.1. Нормативно-правова база екологічного страхування у розвинених державах

Система екологічних страхових полісів у європейських країнах розвивалась на основі полісної системи та досвіду роботи з позовами про відшкодування збитку. Одна з перших норм про екологічну відповідальність містилася у Законі Німеччини «Про захист водних ресурсів», що набув чинності 1 березня 1960 р.¹. У цьому законі зазначено, що винний у скиданні у водне середовище будь-яких речовин або у впливі на воду таким чином, що змінюються її фізичні, хімічні або біологічні властивості, зобов'язаний відшкодувати зумовлений цим збиток. Окрім цього, власник джерела, із якого шкідливі речовини потрапляють у водне середовище, спричиняючи при цьому збитки третім особам, зобов'язаний відшкодувати їх цим особам. Водночас зобов'язання відшкодування збитку не виникає, якщо збиток зумовлений обставинами непереборної сили.

Правові системи більшості економічно розвинених держав не використовують поняття екологічного страхування, закріплюючи в правових актах лише страхування відповідальності на випадок заподіяння шкоди природним об'єктам².

З 1 січня 1991 р. у Німеччині набрав чинності Закон про екологічну відповідальність, який встановив єдину систему екологічної відповідальності та страхування цієї відповідальності для значного кола потенційно небезпечних об'єктів.

У законодавстві багатьох зарубіжних країн (Канади, Нової Зеландії, Австралії, Ізраїлю, Японії) досить детально прописані питання

1 Проценко О.Л. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці / О.Л. Проценко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 362. – С. 195-201.

2 Гарькуша В.Н. Страховое дело / В.Н. Гарькуша, Б.Ю.Сербиновский. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – С. 12.

цивільної відповідальності судновласників за збиток, спричинений розливом нафти. У Бельгії в 1974 р. був прийнятий закон, що передбачає створення фонду для фінансування робіт із видалення радіоактивних відходів та дезактивації територій. Використання коштів фонду передбачено в тих випадках, коли виробник радіоактивних відходів не в змозі самостійно профінансувати зазначені роботи (фінансова неспроможність або банкрутство). Внески до зазначеного фонду повинні відраховувати всі підприємства, установи й організації, унаслідок діяльності яких виникають радіоактивні відходи. Така модель екологічного страхування (на випадок фінансової неспроможності виробника небезпечних відходів) використовується і в інших країнах.

У багатьох розвинених державах світу екологічне страхування є обов'язковим. Під обов'язковим екологічним страхуванням у США, наприклад, розуміють вимогу до фінансової стійкості та платоспроможності компанії, яке гарантує наявність коштів на відшкодування витрат, пов'язаних із забрудненням навколишнього природного середовища.

У деяких випадках альтернативою обов'язковому страхуванню є банківські та інші фінансові гарантії, які видаються виробнику небезпечних відходів. Наприклад, в Італії умовою видачі ліцензії на збереження небезпечних речовин є наявність у компанії фінансової гарантії. Вимоги з надання фінансових гарантій (у формі страхування, банківських гарантій, поруки) для підприємств, які працюють із небезпечними відходами, передбачаються також законодавчими актами Австрії, Бельгії, Швеції¹.

Прикладом дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища є Нідерланди, де контроль за екологічними ризиками, пов'язаними з потенційно небезпечними об'єктами промисловості, енергетики та транспорту, здійснюється регіональними або місцевими компетентними органами влади при видачі екологічних ліцензій, обов'язкових для потенційно небезпечних виробництв². Методи управління екологічним ризиком у Нідерландах почали засто-

1 Проценко О.Л. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці / О.Л. Проценко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 362. – С. 195-201.

2 Там само.

совуватися у практичній діяльності, пов'язаній із вирішенням екологічних проблем, на державному рівні з 1985 р., коли було прийнято документ, який визначав державну екологічну політику. У рамках цієї політики діяльність з управління ризиком включала заходи у двох напрямках: по-перше, у галузі управління екологічним ризиком, пов'язаним із наслідками впливу різних видів небезпек на людину та довкілля (політика, орієнтована на наслідки впливу); по-друге, у галузі управління екологічним ризиком, пов'язаним із джерелами екологічної небезпеки (політика, орієнтована на контроль джерела небезпеки).

Іншим прикладом досвіду страхування відповідальності за забруднення навколишнього середовища є Швеція. Цей вид страхування було запроваджено у Швеції внаслідок ряду позовів про відшкодування збитків, пред'явлених у 1969 р. Чинне законодавство Швеції зобов'язує будь-яку компанію, яка теоретично може викликати забруднення землі, придбати спеціальне страхове покриття. Це забезпечує покриття екологічних збитків, якщо неможливо знайти заподіювача шкоди, якщо винуватець шкоди банкрут або якщо до нього неможливо висунути претензію у зв'язку із закінченням строку позовної давності (10 років).

У Фінляндії чинним законодавством про страхування екологічної шкоди, прийнятим у 1997 році, встановлено, що всі компанії, діяльність яких може викликати таку шкоду, зобов'язані страхувати свою відповідальність за шкоду довкіллю. Страхування розповсюджується на ті випадки, коли заподіювач шкоди або фінансово неспроможний, або його неможливо встановити.

У Франції державне регулювання екологічних відносин здійснює влада на різних рівнях та в різних напрямках із кінця 1970-х років. До вказаного часу гарантії збитків, спричинених забрудненням навколишнього природного середовища, практично ніколи не включалися у страхових договорах. Важливою подією в розвитку екологічного страхування Франції стало прийняття 14 квітня 2001 року Кодексу навколишнього природного середовища. Цей документ є комплексом законодавчих актів, спрямованих на запобігання екологічним ризикам та захист від результатів їх проявів. Одним із способів такого захисту є екологічне страхування.

Наприкінці 70-х рр. XX ст. в Нідерландах, Великобританії, Японії, Швеції та інших країнах почали з'являтися об'єднання страховиків, які розширили як поле страхової діяльності, так і сам страховий ринок.

У різних державах існують спеціальні об'єднання страховиків з екологічного страхування, які використовують, в основному, при страхуванні небезпечних, величезних або маловідомих ризиків. Уперше такий пул було створено в Японії в 1979 р. для страхування відповідальності за аварійний розлив нафти. Він об'єднав 38 учасників, зокрема 22 – японських і 16 – іноземних. Пули екологічного страхування створені також у Великобританії, Нідерландах, Франції, Швеції та інших країнах. Перевага в об'єднанні страховиків полягає в тому, що вони дають змогу об'єднувати страхові компанії для спільного страхування екологічних ризиків. Кожна компанія передає в пул застраховані ризики, отримує певну частку зібраних пулом внесків (премій) і в тій же частці несе відповідальність щодо відшкодування збитків.

Усесвітньо відомим є пул перестрахування екологічних ризиків ASSURPOL, який сьогодні є монополістом у цьому секторі страхування. До пулу входять 49 страхових та 13 перестрахових товариств, які пропонують комплекс видів страхового покриття.

Страхування в США отримало значний розвиток через необхідність зниження економічних ризиків. Страхування здійснюють приватні страхові компанії, страхові кооперативи, уряд. Приватні страхові компанії – одна з найбільш потужних ланок американської фінансово-кредитної системи. Разом із тим, у США немає єдиної для держави системи страхування. Кожний штат має власне законодавство, яке регулює умови страхування, у т.ч. екологічне. При цьому страхові організації мають широкі повноваження в розробці власної страхової політики, визначенні розмірів платежів, практики їх відрахування й відшкодування збитків, що є специфічною особливістю американського страхового ринку.

В Японії страхування здійснюється приватними страховими компаніями, державними організаціями й кооперативами. При цьому приватні компанії й державні організації зайняті пошуком найбільш прибуткових сфер для вкладання коштів, які накопичені від страхових

внесків. Вони діють на національному й міжнародному рівнях, а їхньою метою є зростання власних доходів. Кооперативні організації взаємного страхування зорієнтовані на задоволення потреб членів кооперативу. Кооперативне страхування контролюється всіма членами кооперативу, саме тому розвивається раціонально.

Страховий бізнес Великобританії впродовж багатьох років концентрується у Лондоні – світовому фінансовому центрі. Тут розташовані штаб-квартири ряду міжнародних страхових організацій, а також деякі структури національного страхового ринку (інститут Лондонських страховиків, інститут дипломованих страховиків та ін.), діяльність яких носить міжнародний характер.

Базова структура Лондонського міжнародного страхового ринку – корпорація «Ллойд» представлена 400 страховими синдикатами, що поєднують фізичних осіб – андеррайтерів, які безпосередньо здійснюють страховий бізнес корпорації. Членство корпоративної структури «Ллойда» відкрито для всіх громадян (резидентів) Великобританії та іноземців.

У багатьох країнах ризик заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу аварійним забрудненням включається до стандартного договору добровільного загального страхування цивільної відповідальності підприємств. Обов'язкове страхування відповідальності за екологічну шкоду існує й здійснюється приватними страховими компаніями в Бельгії. Цей вид страхування прийнято, але не впроваджено в практику в Португалії. Страхові фонди деяких держав функціонують спільно з фондами багатьох страхових компаній.

На сьогодні в Європі не існує загальноприйнятої системи екологічного страхування. Європейський комітет виділяє чотири основні системи страхування екологічних ризиків¹, які застосовуються в європейських країнах:

1) стара система полісів загальної відповідальності, яка не робить відмінностей між раптовим (випадковим) та поступовим забрудненням;

1 Проценко О.Л. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці / О.Л. Проценко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 362. – С. 195-201.

- 2) тотальне виключення забруднення із загальної відповідальності з обов'язковим страхуванням раптового та випадкового збитку;
- 3) страхування загальної відповідальності, що покриває лише випадкові та раптові забруднення;
- 4) спеціалізовані страхові поліси з екологічних ризиків, які включають і покриття збитків від поступового забруднення.

4.2. Ринок екологічного страхування у розвинених державах

Швидкий розвиток ринку екологічного страхування зумовлюється зростанням кількості природних і техногенних катастроф, а також загальним забрудненням навколишнього природного середовища (рис. 4.2.1). Звісно, що ця тенденція завдає значних збитків як здоров'ю і власності людей, так і природним екосистемам. У зв'язку з цим пріоритетним стає пошук методів відшкодування екологічної шкоди. Сьогодні ця проблема розглядається паралельно з екологічною відповідальністю. З методичних позицій, у міжнародній практиці саме особа, яка здійснює права управління і діяльність якої спричиняє шкоду довкіллю або реальну загрозу настання такої шкоди, повинна нести фінансову відповідальність. У цьому аспекті одним з ефективних інструментів забезпечення фінансової відповідальності є страхування.

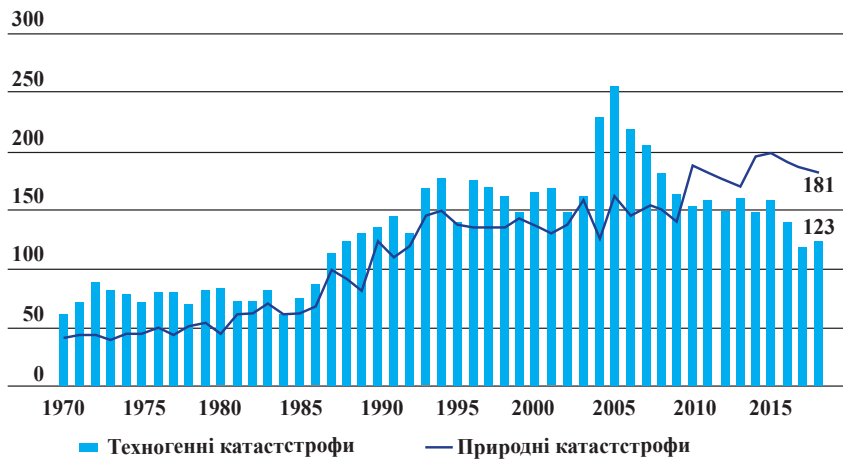

Рис. 4.2.1. Динаміка природних і техногенних катастроф у світі, 1970-2018 рр.¹

1 Natural catastrophes and man-made disasters in 2018: "secondary" perils on the frontline [Electronic resource] / Swiss Re // Sigma. – 2019. – № 2. – Access mode : <http://www.swissre.com>.

Страховий ринок у розвинених країнах відіграє важливу роль у фінансуванні збитків від природних і техногенних катастроф (табл. 4.2.1). Як видно (див. табл. 4.2.1), економічні й страхові збитки від природних і техногенних катастроф зараз є найвищими у Північній Америці. Оцінюючи тенденції приросту економічних збитків у країнах на коротких часових інтервалах (2011-2018 рр.), слід зазначити, що найбільшими вони були у Північній Америці (27,4 %) та Європі (137,9 %). Водночас зменшення цього показника спостерігалося в Австралії (на 91,7 %), Азії (на 79%) та Африці (на 18,75 %). У грошовому виразі економічні збитки у 2018 р. порівняно з 2011 р. у світі зменшилися на 205,8 млрд дол. США, страхові – на 30,6 млрд дол. США. Характеризуючи масштабність проблеми, 2012 та 2017 роки є найдорожчими за величиною страхових збитків в історії страхової індустрії після 2011 р., коли збитки від землетрусів і повеней становили близько 115 млрд дол. США, та 2005 р., коли урагани Катріна, Вільма та Ріта завдали збитків на понад 100 млрд дол. США.

Таблиця 4.2.1
Динаміка економічних і страхових збитків від природних і техногенних катастроф у світі, 2011-2018 рр.^{1, 2, 3, 4}

Регіон	2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		Темп приросту збитків, %	
	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	Економічні збитки, млрд дол. США	Страхові збитки, млрд дол. США	економічних	страхових
Північна Америка	63,4	39,7	119	64,6	32	19	11,1	17,5	28,6	17,3	59,5	30,4	244,2	119,1	80,5	52,9	27,4	33,2
Латинська Америка	5,6	0,6	4	0,9	9	2	5,9	2,3	7,5	3,2	6,4	1,4	31,6	5,1	4,9	1,3	-12,5	116,7
Європа	8,7	4,3	27	6,6	33	15	9,3	6,6	12,6	6,2	15,5	7,5	23,7	12	20,7	7,7	137,9	79,1
Африка	1,6	0,3	1	0,2	1	1	0,7	0,8	1,2	-	3,0	1,7	2,9	0,8	1,3	0,2	-18,75	-33,3
Азія	260,1	49,2	30	3,4	62	6	46,5	5,2	37,7	7	83	8,8	31,2	5	54,7	20,4	-79	-58,5
Австралія	27,8	19,1	1	0,3	3	1	1,3	1	3	2,1	6,4	3,4	3,3	2,1	2,3	1,6	-91,7	-91,6
Морський простір	3,6	2,4	3	2,4	1	1	0,4	1,3	1,1	0,9	0,8	0,5	0,3	0,3	0,7	0,6	-80,6	-75
Усього	370,8	115,6	186	77,2	140	45	75,2	34,7	92	37	175	54	337	144	165	85	-55,5	-26,5

1 Natural catastrophes and man-made disasters in 2011 : historic losses surface from record earthquakes and floods [Electronic resource] / Swiss Re // Sigma. – 2012. – № 2. – Access mode : <http://www.swissre.com>.

2 Natural catastrophes and man-made disasters in 2012 : a year of extreme weather events in the US [Electronic resource] / Swiss Re // Sigma. – 2013. – № 2. – Access mode : <http://www.swissre.com>.

3 Natural catastrophes and man-made disasters in 2014 : convective and winter storms generate most losses [Electronic resource] / Swiss Re // Sigma. – 2015. – № 2. – Access mode : <http://www.swissre.com>.

4 Natural catastrophes and man-made disasters in 2018 : “secondary” perils on the frontline [Electronic resource] / Swiss Re // Sigma. – 2019. – № 2. – Access mode : <http://www.swissre.com>.

В Європі ринок екологічного страхування є на початковому етапі розвитку. У наш час невелика кількість страхових компаній пропонує фінансовий захист від екологічної відповідальності. Наприклад, 2011 року загальні доходи від внесків екологічного страхування у всіх країнах-членах ЄС становили 250-350 млн євро на рік, або менше ніж 1 % ринку загальної відповідальності¹. Для порівняння: у США 2003 року вартість ринку екологічного страхування становила 2 млрд дол.² У країнах ЄС на момент прийняття Директиви ЄС щодо екологічної відповідальності 2004 року практично не існувало страхових продуктів стосовно шкоди навколишньому природному середовищу. На відміну від страхових полісів, якими покривається традиційний збиток, заподіяний аварійним забрудненням, окремі системи страхування екологічної відповідальності все ще перебувають на ранній стадії розвитку в ЄС. Так звані поліси страхування відповідальності за погіршення якості довкілля покривають переважно традиційну відповідальність, хоча окремі з них були нещодавно розширені й покривають вимоги про відшкодування збитків навколишньому природному середовищу (табл. 4.2.2).

Позитивним прикладом є система добровільного страхування в Німеччині, розроблена на основі рекомендацій Німецької страхової асоціації, яка характеризується набагато більшим поширенням страхування екологічної відповідальності, ніж в інших країнах ЄС³.

Сьогодні зі страхового покриття, зазвичай, виключають компенсаційне відновлення навколишнього природного середовища (за винятком окремих країн, зокрема, Німеччини та Австрії), а додаткове відновлення покривається в дуже низьких межах. Збиток земельним

1 Insuring pollution & environmental damage: A solution to European environmental liability. Technical briefing [Electronic resource]. – Access mode : www.commercialriskeurope.com.

2 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

3 Hellberg N. Financial Security: Mandatory vs. Voluntary Insurance Solution [Electronic resource] / N. Hellberg. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal...pdf...Hellberg.pdf>.

або водним ресурсам покривається незначною мірою, а також сьогодні на європейському ринку пропонується обмежена кількість страхових продуктів щодо відшкодування збитків біорізноманіттю.

Наслідуючи приклад США, шість держав-членів ЄС (Болгарія, Бельгія, Чеська Республіка, Португалія, Словаччина та Іспанія) ввели обов'язкове фінансове забезпечення для потенційно небезпечних видів промислової діяльності¹.

Діяльність із нижчим рівнем ризику може бути звільнена від вимоги про фінансове забезпечення на основі певних критеріїв. Наприклад, в Іспанії та Чеській Республіці звільняються оператори, які мають сертифіковану систему екологічного менеджменту².

1 Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions under Article 14(2) of Directive 2004/35/EC on the environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ec.europa.eu/regional_policy.

2 Там само.

Таблиця 4.2.2

Порівняння екологічних страхових продуктів у ЄС

Страховий продукт 1	Компанія 2	Тип полісу 3	Покриття 4	Винятки 5
Екофера (ECOSPHERE)	AXA Corporate Solutions (Франція)	Автономний/ відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу	Третім особам за аварійний або поступовий екологічний збиток, надзвичайні витрати, щоб уникнути або пом'якшити претензії, і за збитки, пов'язані з призупиненням діяльності	Збитки від невідомих небезпек, коли продукт або речовина розроблялися, наприклад, азбест, електромагнітні поля та генетично модифіковані організми
Поліси екологічного страхування	ACE (Велика Британія)	Відповідальність за шкоду, заподіяну довкіллю	1. Відповідальність за забруднення приміщення: тілесні ушкодження, матеріальні збитки, витрати на очищення раптових і випадкових забруднень.	Немає
Страхування екологічної відповідальності	Страховий пул (Іспанія)	Мікс	Матеріальний збиток і витрати за забруднення (первинні, компенсуючі), які походять від застрахованого місця розташування	Шум або електромагнітні поля, зміни кількості поверхневих вод у зв'язку з екстракцією, умисне недотримання правил
USV-модель	USV	Мікс	Тільки для раптового, випадкового, несподіваного і ненавмисного інциденту. Покриття первинного, додаткового і компенсаційного відновлення, запобіжні заходи неминучого збитку і мінімізація витрат	Умисні діяння, видобуток корисних копалин і постійне зберігання відходів, азбесту, ГМО
EnviroPro	AIG (Europe)	Автономний/ відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу	Витрати на очищення та збитки, пов'язані з поступовим забрудненням. Відновлення територій третіх осіб, тілесні пошкодження третіх осіб та матеріальний збиток	Немає

1	2	3	4	5
Договір страхування екологічних ризиків CARE	Assurpol (Франція)	Відповідальність за шкоду, заподіяну довкіллю	Покриває цивільну відповідальність перед третіми особами за матеріальний збиток і пошкодження, екологічні витрати на запобігання та ліквідацію шкоди. Однак це покриття обмежується щодо випадкових подій, заподіяних у межах застрахованої території	Пошкодження в результаті допустимих викидів, умисних дій, зберігання азбесту, ГМО
TopAz	AGF (Europe)	Автономний	Первинне, додаткове та компенсаційне відновлення. Крім того, можливе страхування професійної відповідальності	Не розглядаються ризики малих та середніх підприємств, автоцивільної, морської, авіаційної, транспортної відповідальності. Усі збитки пов'язані з ГМО і азбестом

У межах обов'язкового фінансового забезпечення, законом регулюється надання фінансових гарантій. Це означає, що оператор повинен мати один або кілька інструментів фінансового забезпечення, які разом дають гарантію мінімального відшкодування. Мінімальна фінансова гарантія може залежати, серед іншого, від виду діяльності, місця розташування, величини підприємства і конкретних ризиків. Наприклад, в Іспанії мінімальна гарантія встановлюється компетентним природоохоронним органом на основі критеріїв, зазначених у нормативних документах (проте обов'язкове фінансове забезпечення не може перевищувати 20 млн євро). Підприємства, збиток від діяльності яких не може, за оцінками, перевищити 300 тис. євро (або 2 млн євро, якщо на підприємстві є сертифікована система екологічного менеджменту), звільнені від цієї вимоги¹.

Більшість країн Європи вирішили використовувати добровільне фінансове забезпечення. Наприклад, Франція і Німеччина визнали, що обов'язкове страхування не має сенсу на ринку страхування, що формується з високими страховими внесками через обмежену кількість страховиків. На квазімонопольному ринку в страхових компаній також менше стимулів до погодження страхових внесків із поведінкою окремих страхових операторів. Обов'язкове страхування може зменшити стимули для оператора-страхувальника до інвестування в запобіганні збитку. Більшість страхових компаній також негативно поставилися до впровадження систем обов'язкового фінансового забезпечення через відсутність досвіду у сфері оцінювання потенційних збитків і можливості дорогих страхових позовів².

В Європі на початку 1990-х рр. було звичним явищем у полісі страхування цивільної відповідальності включати покриття за шкоду навколишньому природному середовищу як невід'ємну частину полісу, оскільки не існувало жодних перешкод у зв'язку з такими збитками. При цьому ніхто не ніс відповідальності за заподіяння шкоди довкіллю. Щоб збалансувати таку ситуацію, екологічні ризики починають страхуватися окремо, що пов'язано з розширенням обов'яз-

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

2 Там само.

кового екологічного страхування та встановленням жорстких норм екологічної відповідальності.

У 1990 р. Асоціація британських страховиків (Association of British Insurers) порекомендувала типову форму полісу страхування, щоб виключити відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища та, як виняток забруднення, спричинене раптовими і випадковими інцидентами, які відбулися у певний час і місці в період страхування.

Страхові поліси щодо шкоди, заподіяної довкіллю, мають назву «стенд-елон» (*stand-alone*), ними забезпечується повне її відшкодування, незалежно від виникнення як раптового чи випадкового, так і поступового забруднення. Такий вид страхування пропонують різні європейські асоціації страховиків (наприклад, у Нідерландах, Франції, Італії, Данії, Іспанії). У країнах, де таких асоціацій немає, різні страховики (наприклад, Royal Belge, Assurance General, Winterthur, Skandia і Royal & SunAlliance) підтримали ініціативи впровадження «стенд-елон» страхових полісів щодо шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу. Ці ініціативи потребують, щоб усі включені в межі загальної страхової політики зобов'язання щодо відповідальності перед третіми особами фіксувалися на нульовому рівні¹.

Ця форма страхового полісу набула різного поширення в країнах, які можуть бути поділені на три основні групи: зі стандартизованими, загальноринковими рішеннями, асоціаціями страховиків, що займаються страхуванням відповідальності за заподіяння шкоди довкіллю, та країни, де схожі продукти пропонують окремі страхові компанії.

У Німеччині нова страхова політика щодо шкоди, завданої довкіллю, була представлена Асоціацією страховиків нещасних випадків після прийняття закону про відповідальність щодо навколишнього природного середовища. В Австрії відшкодування пропонується у межах загального полісу страхування відповідальності щодо третіх осіб та полісу відповідальності за продукцію. В інших країнах

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

(Бельгії, Люксембурзі, Великобританії, Швеції, Швейцарії, Фінляндії та Норвегії) різні страхові компанії виходять на ринок зі своїми власними продуктами¹.

У 1998 р. голландські страховики ввели новий вид страхування збитку, завданого довкіллю, у межах якого забезпечується покриття витрат на очищення забрудненої води та ґрунту (розглядаються як власні витрати, так і витрати третьої сторони), а також збитків, завданих власності третіх осіб (крім збитків, заподіяних життю та здоров'ю фізичної особи). При цьому ніякої цивільної відповідальності не вимагається, для застосування страхового полісу достатньо існування зв'язку між шкодою та її причиною.

Страхування екологічної відповідальності в ЄС займає невелику нішу на ринку, яка представлена малою кількістю страховиків, які можуть забезпечити фінансовий захист, загальним доходом страхових організацій від премій приблизно 200 млн євро. Для порівняння: страхові премії на ринку загальної відповідальності становлять 31 млрд євро, премії на ринку загальної відповідальності перед третіми сторонами оцінюються у 15 млрд євро. Одним із перших продуктів, розроблених в ЄС було комплексне страхування збитків навколишньому природному середовищу в Нідерландах, який покривав витрати на відновлення екологічної шкоди і збитки, завдані майну третіх осіб. Загалом страхування є найбільш популярним інструментом покриття екологічної відповідальності, слідуючи за банківськими гарантіями, зокрема в Австрії, Бельгії, Кіпрі, Чехії, Нідерландах, Польщі, Іспанії та Великобританії. Об'єднання страховиків наявні у окремих країнах: Франції – Assurpol, створений 1989 р., учасниками якого є 40 страхових та перестрахових компаній як французьких, так і зарубіжних; Італії – Pool Inquinamento, створений 1979 р., учасниками є 38 страхових компаній та чотири перестрахових; Іспанії – Pool Español de Riesgos Medioambientales, утворений 1994 р., учасниками є 20 іспанських страховиків і вісім перестраховиків, пропонує автономні продукти для покриття зобов'язань, пов'язаних з Директивою екологічної відповідальності².

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

2 Insurance Market Report 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://imr.marsh.com/reports/unitedstates/coverages.aspx?ID=3027>.

Найбільш розвинений страховий ринок екологічної відповідальності в США. Тому важливо проаналізувати цей ринок та його особливості, щоб використати їх досвід для розвитку екологічного страхування в інших державах. Ринок екологічного страхування в США почав формуватися в середині 1970-х рр. Відповідальність, яка виникає у зв'язку з екологічними порушеннями, регулюють спеціальні закони. На федеральному рівні найбільш важливими є закони «Про екологічний вплив, компенсацію та відповідальність» (1980 р.), «Про забруднення нафтою» (1990 р.), «Про чисту воду». Законом про екологічну відповідальність передбачається необмежена об'єктивна солідарна відповідальність, яка має зворотну силу. Ним установлюються вимоги про фінансове забезпечення широкого спектру видів діяльності, здатних завдати серйозних екологічних збитків (наприклад, експлуатація підземних резервуарів, об'єктів видалення небезпечних відходів і хімічток). Забезпечене жорстким правозастосуванням, регулювання створило високий економічний ризик для потенційно відповідальних операторів а, отже, підвищило попит на екологічне страхування. Спочатку сектор страхування пропонував дорогі поліси вузької спрямованості, які потребували об'ємних еколого-інженерних перевірок на кожному об'єкті через відсутність інформації про частоту і величину очікуваних збитків. Через кілька років страхові компанії навчилися працювати з інформацією про потенційні збитки і проводити їх кількісне оцінювання. Поліси для конкретних об'єктів були перетворені в поліси стосовно конкретних ризиків (наприклад, страхування підземних резервуарів), якими покриваються страхові позови третіх сторін про втрату здоров'я, майновий збиток, витрати на ліквідацію наслідків забруднення і на правовий захист. Крім того, існують поліси страхування цивільної відповідальності за забруднення підрядником, якими покриваються екологічні ризики підрядників. Сьогодні окремі страховики пропонують поліси забруднення навколишнього природного середовища, які зосереджені на потребах малих і середніх підприємств, включаючи поліси, що поєднують забруднення довкілля з іншими ризиками¹.

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

У США до 1980 р. страхування екологічних ризиків включалось до полісів загальної відповідальності. Проте непередбачувані наслідки страхових випадків, розміри страхових виплат за згаданим видом страхування, а також прийняття закону про всебічну відповідальність за відновлення і збереження навколишнього природного середовища, відомого під назвою «Суперфонд», який передбачав поширення меж відповідальності за забруднення довкілля, призвели до того, що на початку 80-х років ризики його поступового забруднення були виключені з переліку страхових ризиків полісів загальної відповідальності¹. Перелік ризиків, які страхують у полісах відповідальності за шкоду, завдану довкіллю, набагато вужчий, ніж у полісах загальної відповідальності. У полісах відповідальності за шкоду, завдану довкіллю, покриваються збитки третім особам, що виникли внаслідок тривалих подій, а також в одному полісі може бути передбачено страхування відповідальності за шкоду внаслідок раптових подій. Екологічні ризики включались також у поліси страхування професійної відповідальності, які надавали страхове покриття у випадках, коли збиток третім особам був заподіяний через недбалість. Таке страхування необхідно інженерам, архітекторам, консультантам у галузі екології, тобто особам і фірмам, професійна діяльність яких пов'язана з різноманітними випадками забруднення навколишнього природного середовища. На цей ринок вийшли багато страхових компаній, серед яких провідні позиції займали «Ей-Ай-Джі» (AIG), «Цюрих» (Zurich) і «Рілайенс» (Reliance (ECS)). Асоціація страхування відповідальності за забруднення, заснована 1981 р., була перестраховим пулом, налічувала 37 компаній-членів і принаймні ще 12 американських та англійських страховиків пропонували поліси відповідальності за шкоду, завдану довкіллю. При цьому страховики не мали достатньої інформації про випадки забруднення і величину збитків, не могли відповідно оцінити величину збитку в разі настання страхового випадку та величину страхових виплат. У результаті цього ціна послуг страхових компаній суттєво зросла, наприклад, для компаній хімічної промисловості 1985 р. на 200, 300 і навіть 400 %.

1 Абалкина И.Л. Страхование экологических рисков (из практики США) / И.Л. Абалкина. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 88 с.

При цьому загальним недоліком усіх договорів страхування були суттєві обмеження умов надання страхового покриття¹.

Внаслідок прийняття «Суперфонду» страхові компанії були втягнуті в чисельні й недешеві судові процеси, пов'язані з компенсацією збитку. Відповідачі прагнули відшкодувати теперішні витрати з очищення коштом договорів страхування, що уклалися ще у 50-60-х рр. минулого століття. Страхові компанії категорично відмовилися відшкодувати збиток, який не був обумовлений у відповідних полісах, і прийняли рішення про виключення екологічних ризиків з усіх видів укладених договорів. Отже, ринок страхування екологічних ризиків у середині 80-х рр. виявився неефективним². Через свою неефективність програма «Суперфонду» перестала діяти 1995 р. Ситуація на ринку екологічного страхування змінилась наступного року з приходом нових компаній, зокрема «Кемпер» (Kemper) і «Юнайтед Капітолій» (United Capitol). Відтоді послідовно розширюється спектр послуг, які надають страхові компанії, і перелік страхових подій, знижуються премії за договорами страхування, збільшуються ліміти відповідальності страховиків. Принципово нові страхові продукти були розроблені для проєктів, пов'язаних зі старими промисловими територіями. Такі території називають «браунфілд» (*brownfields*), в українському перекладі «коричневі землі», є у США практично повсюдно. Є різні підходи до дефініції поняття «браунфілд»:

1. Ділянка, яку використовують не за призначенням, або взагалі не використовують, але яка має усі комунікації;
2. Земельні ділянки в межах промислових зон, зайняті недіючими підприємствами або незавершеним будівництвом;
3. Наявні незадіяні виробничі площі;
4. Реальне майно, розширення, перебудова (відновлення), або повторне використання якого може бути ускладнене наявністю потенційної небезпечної речовини або забруднювача;
5. Покинуті споруди, використання або реконструкція яких ускладнені через наявне або можливе забруднення;

1 Абалкина И.Л. Страхование экологических рисков (из практики США) / И.Л. Абалкина. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 88 с.

2 Там само.

6. У минулому розроблена земельна ділянка, яка економічно незавантажена, інколи вільна, покинута або забруднена.

З поданих визначень стає зрозумілим, що «браунфілд»:

- не обов'язково є промисловим майданчиком;
- може частково використовуватися;
- може бути великим, малим або малою частиною великої ділянки;
- може бути покинута, забруднена або і те й інше;
- може бути економічно незавантажена через стан власника.

До об'єктів «браунфілд» можна віднести земельні ділянки під недіючими АЗС і хімічистками, залізничними станціями, фабриками, закритими військовими базами та ін.

Незважаючи на те, що в багатьох штатах прийнято спеціальні закони, спрямовані на вирішення питань очищення цих територій та їх залучення в господарський обіг, для інвесторів будь-які проєкти, пов'язані з «браунфілд», залишаються дуже ризикованими¹. Наприклад, в угодах між органами регулювання та власниками таких об'єктів зазвичай обумовлюються тільки «відомі» умови, тобто ті території і види забруднення, які вивчені, оцінені та підлягають очищенню. Однак угоди не поширюються на позови третіх осіб про відшкодування шкоди здоров'ю, майну та навколишньому природному середовищу. Окрім того, у процесі проведення робіт можуть бути виявлені інші джерела забруднення².

Пропоновані на ринку страхові продукти адресовані різним видам ризику. *Страхування в разі зміни власника* призначено для компенсації страхувальникові витрат на очищення об'єкта, пов'язаних з невідомими, які існували раніше або новими умовами, і витрат на очищення власності третіх осіб у зв'язку із забрудненням, наявними на ділянці страхувальника. *Страхування від перевищення витрат на очищення* надає страхувальнику відшкодування його витрат у

1 Environmental Insurance Products Available for Brownfields Redevelopment [Electronic resource] / Kristen R. Yount, Peter B. Meyer ; Northern Kentucky University. – Washington, DC, 2005. – 53 p. – Access mode : <http://www.epa.gov/swerosps/bf/pdf/insrep99.pdf>.

2 Абалкина И.Л. Экологическое страхование в США [Электронный ресурс] / И.Л. Абалкина. – Доступен с : <http://www.insur-info.ru/press/60407>.

випадку, якщо їх обсяг перевищить запланований рівень очисних витрат. *Страхування відповідальності власника (генерального підрядника)* очисного проекту надає захист на випадок виникнення його відповідальності внаслідок дій і помилок залучених до проекту третіх осіб¹.

Мінімальна величина страхового покриття за цими полісами звичайно становить від 100 тис. до 1 млн, максимальна – від 10 до 40 млн дол. США. Деякі страховики пропонують більш високий рівень покриття, обумовлюючи зі страхувальниками досить високі розміри утримання. Премії за цими видами страхування варіюють у широкому діапазоні – від 5 тис. до 1 млн дол. США². Сьогодні ринок екологічного страхування створив різні види екологічних страхових програм для задоволення потреб покупця, який потребує страхування. Зараз компанії мають можливість застрахувати клієнтів від навмисних та ненавмисних (випадкових) зобов'язань, які пов'язані з історичними та майбутніми обов'язками, а також обов'язками, передбаченими контрактом.

До основних видів страхового покриття, які наразі пропонуються у США, належать:

- *страхування відповідальності за забруднення місцезберігання (Site Specific Pollution Liability)*. Упродовж років спеціальні страхові поліси удосконалювалися, щоб могли застосовуватися для особливих ризиків. Наприклад, страхування підземного резервуару для зберігання становить покращений поліс особливого (специфічного) страхування місця розташування. Цей страховий поліс створений для забезпечення фінансових вимог відповідальності, які власники та оператори підземних резервуарів обов'язково виконували відповідно до закону США «Про охорону та відновлення природних ресурсів». Він захищає претензії третьої сторони щодо заподіяння тілесних ушкоджень, псування майна, витрати на очищення від забруднення та судові витрати, які спричинені забрудненням, яке походить від підземних резервуарів для зберігання;

1 Абалкина И.Л. Экологическое страхование в США [Электронный ресурс] / И.Л. Абалкина. – Доступен с : <http://www.insur-info.ru/press/60407>.

2 Там само.

- *страхування земельних ділянок (нерухомості) (Real Estate Transaction Insurance)*. Існують різні страхові форми, які захищають інвесторів, власників нерухомості, банків та інших осіб, які беруть участь у купівлі, продажі чи управлінні майном (власністю), у випадку скарг про забруднення;
- *страхування правової відповідальності підрядників у випадку забруднення* передбачає покриття витрат у разі тілесних пошкоджень, пошкоджень майна, витрат на очищення та правовий захист, якщо такі витрати спричинені діями підрядника;
- *страхування відповідальності за екологічні професійні помилки та бездіяльність* передбачає покриття витрат на травми, пошкодження майна, очищення та правовий захист, якщо ці витрати є результатом недбалості під час виконання професійних обов'язків підрядника;
- *страхування від перевищення витрат на очищення* надає страхувальнику відшкодування його витрат у випадку, якщо їх розмір перевищить запланований рівень очисних витрат¹.

Впродовж останнього десятиліття зростання ринку екологічного страхування США головним чином відбувається завдяки акценту на більше покриття та багаторічні поліси з метою вирішення існуючого невиявленого забруднення навколишнього природного середовища або недосліджених забруднених водних потоків (річок). Сьогодні ринок екологічного страхування США залишається стабільним, на ньому працюють понад 30 страхових компаній. Водночас екологічні страхові компанії затримували страхове покриття і страхові послуги, зокрема страхування від перевищення витрат на очищення через зростання претензій. Наприклад, 2010 р. понад 1 млрд дол. США витрачено державними і приватними структурами на судові та адміністративні штрафи. Відсутність цього виду страхування, який використовувався для захисту страхувальників від перевитрат щодо

1 Абалкина И.Л. Экологическое страхование в США [Электронный ресурс] / И.Л. Абалкина. – Доступен с : <http://www.insur-info.ru/press/60407>.

очищення, змусив страховиків шукати альтернативні екологічні страхові продукти або інші методи управління ризиком¹.

Незважаючи на значне зростання, екологічне страхування як і раніше залишається продуктом з обмеженим поширенням для суб'єктів із високим рівнем ризику бізнесу, забудовників та іпотечних кредиторів. Воно відіграє важливу роль в операціях з нерухомістю через зниження невизначеності для покупців, продавців, кредиторів та інвесторів. Такий погляд на екологічне покриття (страхова сума ризику, покрита договором страхування) як складний продукт не відображає реальності сучасного екологічного ризику, що може також вплинути на місцевих виробників і підприємства малого й середнього розміру. У відповідь на зростання екологічних проблем і управління підприємства адаптують процедури екологічного менеджменту, але тільки великі підприємства вирішили стримувати ризик впливу на довкілля через величезні витрати на очищення забрудненої власності.

Слід зазначити, що важливу роль у США відіграють урядові програми в управлінні екологічним ризиком. Вони орієнтують на комплексне вирішення проблеми, включаючи забезпечення балансу переваг як для населення, так і для бізнесу.

Щодо країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії, то через відсутність життєздатної системи фінансових гарантій усі значні проєкти відновлення навколишнього природного середовища повністю фінансуються коштом бюджету. Історія становлення методичного забезпечення розвитку системи екологічного страхування для цих країн починається з 1990-х рр. Вона впроваджувалася для покриття цивільно-правової відповідальності власників потенційно екологічно небезпечних об'єктів за традиційний збиток (здоров'ю та майну) і екологічний, заподіяний промисловими аваріями.

У статті 15 закону Російської Федерації «Про промислову безпеку небезпечних виробничих об'єктів» № 116-ФЗ (1997 р.) передбачено обов'язкове екологічне страхування небезпечних виробничих об'єктів (за визначенням це були промислові об'єкти, на яких виробляються, використовуються, переробляються, зберігаються, перевозяться або

1 Insurance Market Report 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://imr.marsh.com/reports/unitedstates/coverages.aspx?ID=3027>.

знищуються небезпечні речовини чи відходи) і встановлювалися різні мінімальні рівні страхового покриття для об'єктів, обсяг небезпечних речовин яких більший або менший від зазначеного порогового значення. Після прийняття закону «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власника небезпечного об'єкта за заподіяння шкоди у результаті аварії на небезпечному об'єкті» № 225-ФЗ (2010 р.), який набув чинності 01.01.2012 р., ця стаття була змінена, з неї виключено відповідальність за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу (яка також не є предметом нового закону). Отже, обов'язкове екологічне страхування звелось до страхування традиційної відповідальності (за шкоду здоров'ю, власності та ін.)¹.

Стаття 107 Екологічного кодексу Казахстану² передбачає як обов'язкове екологічне страхування небезпечних видів діяльності, так і добровільне, регульоване виключно угодами між конкретними підприємствами та страховими компаніями. Однак закон «Про обов'язкове екологічне страхування» від 01.01.2006 р. охоплює тільки збиток від аварійного забруднення майну та здоров'ю людей, а не довкілля (оскільки держава не розглядається як можлива потерпіла сторона).

У цих країнах страховий випадок у сфері екологічного страхування повсюдно визначається як раптове, неавтоматичне заподіяння шкоди в результаті аварії або стихійного лиха³. Це означає, що екологічне страхування не покриває збиток, заподіяний поступовим забрудненням. Тільки страхові компанії, акредитовані у Міністерстві фінансів, мають право страхувати екологічні ризики.

Незважаючи на прийняття законів і положень про екологічне страхування, у практиці обов'язкового екологічного страхування в Російській Федерації зустрічаються декілька випадків страхового

1 Русакова О.И. Рынок страхования экологических рисков в России / О.И. Русакова // Финансы. – 2010. – Сентябрь–октябрь. – С. 69-72.

2 Экологический кодекс Республики Казахстан с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.12.2012 г. [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.zakon.kz/kazakhstan/141149-jekologicheskijj-kodeks-rk-2011.html>.

3 Голиченков А.К. Практикум по экологическому праву России : учеб. пособ. для вузов / А.К. Голиченков, Г.А. Волков. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : БЕК, 2004. – 228 с.

відшкодування¹. Головна причина неефективності системи екологічного страхування полягає у слабких положеннях про відповідальність, внаслідок чого немає великих позовів про відшкодування збитків.

Якщо б суди задовольняли такі позови, підприємства підвищеної екологічної небезпеки мали б стимул купувати надійне страхування для захисту від ризику відповідальності. За відсутності цих позовів страхові компанії в досліджуваних країнах, зазвичай, не очікують, що їм доведеться відшкодувати екологічний збиток, і сприймають доволіно встановлені страхові внески як чистий дохід. Понад це у перші роки дії систем обов'язкового страхування траплялися випадки тіньових виплат природоохоронним органам для того, щоб вони рекламували ту чи іншу страхову компанію серед регульованих підприємств². Відсутність незалежного оцінювання екологічних ризиків підприємств також перешкоджає розвитку ринку екологічного страхування. У межах чинної системи екологічної відповідальності більшість страхових компаній не здатні відшкодувати потенційний збиток. Одна з причин цієї ситуації є неправильне оцінювання активів і фінансового потенціалу страхових компаній щодо видачі їм ліцензій на надання послуг екологічного страхування. Ще однією є штучне заниження страхових внесків, зумовлене відсутністю реального оцінювання ризику і бажанням залучити клієнтів, які платять. «Тимчасове положення про незалежну оцінку ризиків у галузі пожежної безпеки, цивільної оборони та захисту населення і територій від техногенних надзвичайних ситуацій та стихійних лих» 2007 р.³, затверджене Міністерством надзвичайних ситуацій Російської Федерації – це перша спроба створити в регіоні систему незалежного оцінювання екологічного ризику.

1 Environmental Liability and Environmental Insurance, Final Technical Report, Cluster 13, Harmonization of Environmental Standards II [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd.org/env/outreach/50244626.pdf>.

2 Environmental Risk and Insurance: A Comparative Analysis of the Role of Insurance in the Management of Environment-Related Risks [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/9789264105522-en>.

3 Временное положение о системе независимой оценки рисков в области пожарной безопасности, гражданской обороны и защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера в Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.pogaranet.ru/qa/504.html>.

У кількох державах діють системи двостороннього обов'язкового страхування, згідно з якими підприємство зобов'язане придбати страховку, щоб отримати дозвіл на діяльність, а страхові компанії – надати страховку кожному заявнику без винятку на заздалегідь визначених умовах, затверджених компетентним органом. Двостороннє обов'язкове страхування від забруднення, однак, несумісне власне із суттю екологічного страхування на основі ризику. До того ж стандартні умови, які застосовують для кожного застрахованого суб'єкта, прирівнюють екологічне страхування до систем страхування загальної відповідальності, які погано надаються для екологічної відповідальності у зв'язку з властивим їй рівнем невизначеності. Крім того, система двостороннього обов'язкового страхування може негативно впливати на зацікавленість операторів у зниженні рівня свого ризику. Новий законопроект Російської Федерації про екологічний збиток започаткував якісно інший підхід: у ньому робиться акцент на відновлення навколишнього природного середовища. Згідно з його нормами, державний орган певного адміністративного рівня (федерального, територіального чи муніципального), залежно від того, у чийй власності перебуває об'єкт, стверджує проекти відновлення довкілля, представлені оператором, відповідальним за шкоду, або, у разі неможливості встановлення чи неплатоспроможності відповідальної сторони, безпосередньо керує заходами щодо відновлення навколишнього природного середовища. Крім того, цим законопроектом визнається технічна неможливість усунення шкоди, заподіяної довкіллю через забруднення атмосферного повітря, поверхневих вод (у разі неможливості видалення забруднюючих речовин) і ґрунтових вод, а також незворотним знищенням тварин, рослин і екосистем. У таких випадках компетентний державний орган отримує грошову компенсацію відповідальної сторони і витрачає її на реалізацію рівноцінних заходів з охорони навколишнього природного середовища¹.

У цих країнах екологічна відповідальність традиційно зосереджена на факті заподіяння шкоди у разі навколишнього природного середовища (зокрема, атмосферного повітря) державі має бути виплачена фінансова компенсація, навіть якщо безпосереднє віднов-

1 Environmental Liability and Environmental Insurance, Final Technical Report, Cluster 13, Harmonization of Environmental Standards II [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd.org/env/outreach/50244626.pdf>.

лення цього компонента довілля неможливе. З цього випливає, що випадком екологічної відповідальності є не тільки погіршення якості елемента навколишнього природного середовища, а й перевищення гранично допустимих викидів або скидів (які, теоретично, становлять порогове значення шкоди)¹.

Екологічна відповідальність може діяти і в разі транскордонного забруднення навколишнього природного середовища, переважно атмосферного повітря і вод. Наприклад, Протокол Європейської Економічної Комісії ООН «Про цивільно-правову відповідальність та відшкодування шкоди, заподіяної транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води» (2003 р.) передбачає відшкодування витрат на фактично вжиті або плановані заходи щодо відновлення пошкоджених транскордонних водотоків. Цей протокол підписаний Грузією, Молдовою та Україною, але жодна держава його не ратифікувала².

З 1 березня 2013 р. обов'язкове екологічне страхування введено в Туркменістані для підприємств, що здійснюють екологічно небезпечні види діяльності незалежно від форм власності, крім тих, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету. Здійснювати обов'язкове державне екологічне страхування буде Державна страхова організація Туркменістану³.

За результатами порівняльного аналізу систем екологічної відповідальності (дод. Е) виявлено, що кілька країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії почали впроваджувати окремі елементи міжнародної практики (наприклад, Російська Федерація і Казахстан будуть оцінювати збитки на основі реальних витрат для відновлення довкілля).

Аналіз процесів формування ринку екологічного страхування в розвинених економіках світу в зіставленні з процесами, що відбуваються на пострадянському просторі, дає можливість зробити висновки теоретико-методичного характеру, які є корисними для умов України. Першочергово, це торкається загальних питань піднесення

1 Environmental Liability and Environmental Insurance, Final Technical Report, Cluster 13, Harmonization of Environmental Standards II [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd.org/env/outreach/50244626.pdf>.

2 Там само.

3 В Туркмении вводится обязательное экологическое страхование [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://forinsurer.com/news/13/02/12/28840>.

соціального розуміння екологічної відповідальності. Щоб вона стала дієвим інструментом запобігання та усунення шкоди навколишньому природному середовищу, необхідно зробити кілька рішучих кроків у цьому напрямі, зокрема: переорієнтувати вимоги про відповідальність на відновлення довкілля; запровадити об'єктивну екологічну відповідальність, щонайменше стосовно небезпечної промислової діяльності; оцінювати екологічний збиток насамперед виходячи з потреб і вартості відновлення довкілля, якому заподіяно шкоду; запровадити та забезпечити контроль за дотриманням удосконаленого режиму екологічної відповідальності до введення вимог про фінансове забезпечення.

По-друге, для того щоб екологічне страхування стало реально ефективним інструментом подолання екологічних збитків від деструктивних процесів, необхідно включити його до економічних відтворювальних процесів сталого просторового розвитку. Виходячи з викладеної позиції, теоретико-методичне забезпечення повинне визначати ключові складові відтворення ринкових відносин у сфері екологічного страхування за загальною схемою (рис. 4.2.2).

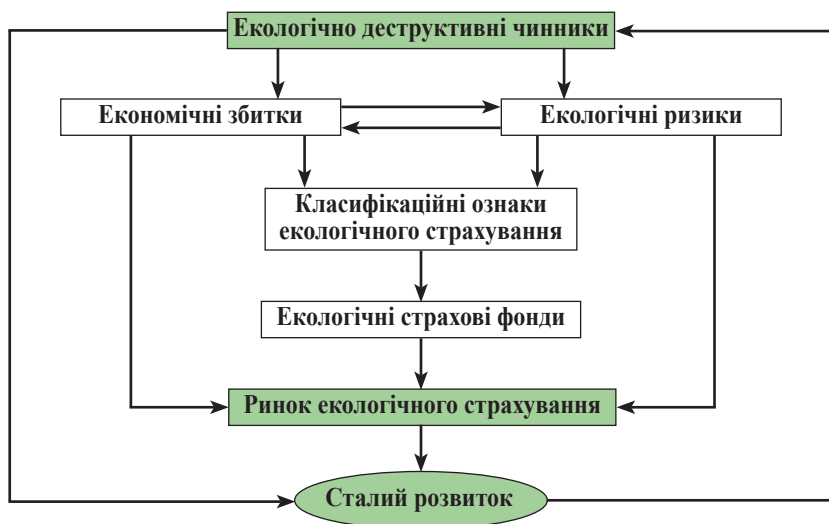

Рис. 4.2. Схема теоретико-методичного визначення ринкових відносин у сфері екологічного страхування

Відповідно до схеми (див. рис. 4.2.2), пріоритетними для ринку екологічного страхування стають питання об'єктивної оцінки екологічного ризику, визначення відповідної територіальним умовам форми проведення екологічного страхування з метою отримання максимального ефекту, а також формування фондів екологічного страхування, які, виходячи на ринок екологічного спрямування, формують базис фінансового забезпечення екологічної компоненти сталого розвитку територій.

Отже, ринок екологічного страхування доцільно розглядати в контексті формування новітніх соціально-економічних відносин в Україні, пов'язаних із чинником децентралізації системи управління територіями. Відтак ринок екологічного страхування за своєю сутністю є сукупністю відносин, що орієнтовані на активізацію обмінних процесів між суб'єктами господарювання у сфері надання послуг екологічного страхування.

4.3. Особливості страхування катастрофічних ризиків у державах ЄС

Особливості страхової політики щодо катастрофічних ризиків відрізняються в різних державах Європи. Зокрема, у *Великобританії* поширене страхування ризиків, пов'язаних з погодними катаклізмами, особливо страхування від повеней. За прогнозами, вартість страхових ризиків, пов'язаних зі стихійними лихами, до 2050 р. подвоїться і досягне 3,3 млрд. євро. Поступово конкурентні страхові тарифи витісняють єдиний тариф.

В *Ірландії*, яка має аналогічну британській систему страхування, страховики стикнулися з проблемою відсутності загальних поштових індексів для нерухомості. Саме тому Група «Альянс» провела «поштову індексацію» своїх ризиків з метою полегшення укладання страхових контрактів. Нещодавно уряд Ірландії випустив першу доповідь про наслідки глобального потепління для цієї країни і це допомогло покращити планування діяльності страхового сектору.

У *Німеччині* приватні особи і промислові фірми можуть застрахуватися від повеней. Група «Альянс» та інші страхові фірми профінансували створення комп'ютерної програми зонування територій, заснованої на обчисленні ймовірності затоплення. Карта зонування була використана при встановленні страхових тарифів, що враховують відповідні ризики. На замовлення групи «Альянс» та інших страховиків було проведено дослідження, яке показало, що загальний страховий збиток від повені може досягти 15 млрд. євро. Настільки великий збиток пов'язаний з тим, що в багатьох районах країни захисні споруди проти повеней досить слабкі (наприклад, у Східній Німеччині вони будувалися з розрахунком на захист від повеней впродовж найближчих 30 років).

Чехія сильно потерпіла від повеней 1997 і 2002 рр. На відмінну від повені 1997 р., дуже мало ризиків було перестраховано після повені 2002 р., тому що

після терористичної атаки на Центр міжнародної торгівлі у вересні 2001 р. та краху фондового біржового ринку можливості перестрахування ризиків різко знизилися. Стало зрозуміло, що необхідно вкладати інвестиції в розвиток управління ризиком. Водночас, стали доступні перші публічні геоінформаційні дані, які в поєднанні зі внутрішніми даними страхових фірм були використані для побудови карт ризику. Група «Альянс» розробила моделі збитку, який може бути завданий приватній власності в результаті стихійних лих. Однак для цього поки не вистачає історичних даних, на основі яких можна було б провести верифікацію моделей збитку. Саме тому сьогодні складно оцінити ефективність використання цих моделей у нових умовах. Група «Альянс» вивчає потенційні витрати, пов'язані з різними сценаріями розвитку повеней, вводючи свої дані про збитки в гідрологічні моделі.

Геологічні і гідрометеорологічні небезпеки можуть призвести до значних втрат в економіці та соціальній сфері *Іспанії*. Ця країна особливо чутлива до впливу опустелювання, яке очікується в деяких районах країни (в центральній її частині і на півдні). Іншою небезпекою (для прибережних територій) є можливе підняття рівня Світового океану. Для країни в цілому найбільший потенційний збиток пов'язаний з можливими повенями, оскільки впродовж декількох останніх десятиліть середньорічний збиток від повеней вже досяг 0,1% ВВП.

За прогнозами Геологічної служби Іспанії, очікуваний збиток від повеней упродовж найближчих 30 років може досягти 25,7 млрд. євро. Відзначимо, що іспанська страхова компанія «Консортіо» (Consortio) внесла важливі зміни у страхові поліси, розширивши перелік страхових ризиків, для того щоб застрахувати своїх клієнтів від усіх можливих сценаріїв розвитку глобального потепління.

В *Італії* місцеве відділення групи «Альянс», компанія «РАС» (RAS), взяла на озброєння територіальний підхід до підписання страхових контрактів. Публічно доступні дані про ризик затоплення недостатні для побудови карт ризику, тому страховики виявляють велику обережність при страхуванні від повеней. У країні будуються захисні споруди уздовж річкових берегів, поглиблюються русла річок, проводяться інші заходи щодо захисту від повеней, але через те, що в минулому державні програми в галузі землекористування були неефективні, нерухомість у багатьох районах країни залишається під великим ризиком. Страхування ризиків, пов'язаних з гло-

бальним потеплінням, в основному поширюється тільки на комерційні види страхування. Ринок страхових послуг для малого і середнього бізнесу під тиском зростаючих цін прагне відсіяти «ризикованих» клієнтів. Унаслідок цього перелік страхових ризиків залишається вельми обмежений, і клієнтам ніде застрахуватися від погодних ризиків. Крім сильних повеней на півночі Італії в 1994 і 2000 рр., страховий ринок постраждав від сильних снігопадів. Рекордний страховий збиток 2,5 млн євро був зафіксований у результаті обвалення даху після снігопаду.

Таким чином, скрізь у Європі діє «система солідарності», тобто система перехресних субсидій та взаємодопомоги при настанні екстремальних природних явищ.

Така система надає допомогу при стихійних лихах або державне страхування. Наприклад, у *Франції* давно і ефективно працює система державного перестрахування від природних катастроф (система «NatCat»).

Група «Альянс» розпочала дві великі програми захисту від катастроф – програми «Супер Кет» («Super Cat») і «Мега Кет» («Mega Cat»). Метою цих програм є оптимізація перестрахування і збільшення колективного захисту в разі реалізації «найгіршого» сценарію розвитку природних катаклізмів.

1. Програма «Супер Кет» охоплює стихійні лиха середнього масштабу в Європі і Австралії з періодом повторюваності до 250 років, об'єднуючи в загальний страховий фонд потенційні матеріальні втрати всіх самостійних підрозділів – членів групи «Альянс».

2. Програма «Мега Кет» охоплює стихійні лиха великого масштабу з періодом повторюваності до 1000 років і більше. Обидві програми використовують переваги широкої географічної диверсифікації різних підрозділів групи «Альянс». Залежно від сценарію ці дві програми можуть покрити страхові ризики нанесення матеріального збитку від природних катастроф на суму понад 1,5 млрд євро, що забезпечить покриття ризиків навіть найбільших стихійних лих, які можуть бути викликані зміною клімату.

Зростання частоти та масштабності збитків від стихійних лих упродовж останніх років змусило більшість країн Європейського Союзу внести зміни у підходи до управління ризиками катастроф, зокрема посилити роль державних структур в організації попередження надзвичайних подій та забезпеченні соціально-економічного захисту населення у разі катастроф. Поряд з цим, у деяких країнах були впроваджені державні програми підтримки фінансової

стійкості страхового сектору, відповідно до яких передбачене часткове відшкодування катастрофічних збитків з державних фондів. Наприклад, в Італії у 2005 р. були законодавчо закріплені засади здійснення страхування від стихійних явищ та визначені принципи впровадження державно-приватного партнерства для відшкодування збитків від них. У Бельгії з 2006 р. був уведений у дію закон, що передбачає обов'язковість включення страхування від стихійних лих у стандартні договори страхування від вогневих ризиків. При цьому, при високих обсягах страхових збитків певна їх частка відшкодовується з державного резервного фонду.

Важливе допоміжне значення у відшкодуванні збитків від катастроф відіграють також спеціально створені міждержавні резервні фонди, наприклад, Фонд солідарності Європейського Союзу (The European Union Solidarity Fund). Він був створений у 2004 р. з метою фінансування першочергових витрат органів державної влади на подолання наслідків стихійних лих, що виникають на території ЄС. Фонд здійснює виплати у випадку, коли прямі економічні збитки, завдані природною катастрофою, перевищують 3 млрд. євро або 0,6% валового національного доходу країни, на території якої відбулась катастрофа.

Залежно від особливостей забезпечення відшкодування збитків від стихійних лих на страховому ринку ЄС сформувались чотири основні моделі участі страхових компаній та державного сектору у відшкодуванні збитків від катастроф (табл. 4.3.1). Основні відмінності між ними полягають у формах проведення страхування, наявності спеціалізованих державних резервних фондів та здійсненні координаційних дій між страховими компаніями та органами державної влади щодо відшкодування збитків від природних катастроф.

Таблиця 4.3.1

**Основні моделі участі страхових компаній та державного сектору
у відшкодуванні збитків від стихійних лих та катастроф
у країнах Європи**

Форма страхування	Характер участі держави	Країни, в яких здійснюється страхування
Обов'язкова форма	Держава бере участь у відшкодуванні збитків від стихійних лих	Солідарна відповідальність страхових компаній та державного сектору щодо відшкодування збитків від стихійних лих: Франція, Іспанія, Бельгія
	Відсутні державні програми захисту від стихійних лих	Держава не бере участі у відшкодуванні збитків від стихійних лих, але запроваджує обов'язкове страхування визначеного переліку ризиків: Швейцарія
Добровільна форма	Формуються резервні фонди, частину збитків компенсує держава	Ризики стихійних лих включаються в типові договори страхування майна від вогневих ризиків, участь держави – при значних збитках: Німеччина, Італія, Великобританія, Чехія, Швеція
	Існують державні програми відшкодування збитків від стихійних лих	Роль страхових компаній є мінімальною, збитки від стихійних лих компенсуються з державного бюджету або спеціальних резервних фондів: Нідерланди, Данія, Австрія

За першою моделлю передбачається солідарна відповідальність громадян і бізнесу в справі відшкодування збитків, спричинених настанням стихійних лих. Ця модель ще називається французькою, хоча вперше вона була запроваджена у 1954 р. в Іспанії. Страхування від стихійних лих у цих державах є обов'язковим, оскільки воно є невід'ємною частиною полісів страхування майна. Відповідно до цієї моделі на підставі рішення уповноваженого державного органу (Франція) або автоматично на підставі критеріїв, визначених у страховому полісі (Іспанія), оголошується про настання стихійного лиха. При цьому чітко визначається час і район впливу стихії та критерії, за якими надається допомога.

У разі стихійного лиха національні перестрахові компанії, створені державою (Франція – Caisse Central de Reassurance), або уповноважена урядова організація країни (Іспанія – Consorcio de Compensacion de

Seguros) безпосередньо надають допомогу страхувикам, якщо останні не спроможні покрити збитки від стихійного лиха з власних коштів і за кошти перестраховиків, а також жертвам стихії, які з тих чи тих причин виявилися незастрахованими від стихійного лиха¹. Отже, мається на увазі не загальний обов'язок страхувати ризики, пов'язані зі стихійними лихами, а про обов'язкове доповнення договорів добровільного страхування майна положенням про стихійні лиха. Це обов'язкове доповнення застосовується до всіх застрахованих незалежно від того, чи є вони особливо уразливими відносно стихійних лих, чи ні. При цьому держава в той чи інший спосіб забезпечує перестрахування ризиків страхових організацій. Французька модель стає все більш популярною в Європі.

Згідно з моделлю, яка застосовується в Нідерландах, Австрії, страхування від стихійних лих здійснюється також на добровільних засадах, обов'язкового страхування не існує. Водночас за певних умов, визначених законодавчими актами, держава бере на себе зобов'язання компенсувати збитки від визначеного переліку стихійних лих. Для цього в країні або створюється державний фонд, наприклад в Австрії це «катастрофічні фонди» (*Katastrophenfonds*), або, як у випадку Нідерландів, уряд безпосередньо компенсує завдані стихійним лихом збитки. У результаті збитки постраждалим компенсуються, як правило, не в повному обсязі. Обсяг коштів, якими оперує державний фонд або уряд, для компенсації наслідків стихійних лих встановлюється на підставі розрахунків, що враховують вірогідність настання певного стихійного лиха².

Таким чином, роль і функції страхового та державного секторів у забезпеченні відшкодування економічних втрат, понесених внаслідок настання стихійних лих, у різних країнах Європи можуть суттєво відрізнятись. Специфіка укладання договорів страхування ризиків стихійних лих та катастроф, а також рівень фінансового захисту від відповідних ризиків населення та суб'єктів господарювання залежить від сформованої в країні моделі участі страхових компаній та державних органів влади в управлінні ризиками катастроф.

1 Moreteau, O. Financial compensation for victims of catastrophes / O. Moreteau, M. Cannarsa, F. Lafay. – France, 2006. – P. 40.

2 Faure M. Financial compensation for victims of catastrophes: a comparative legal approach / M. Faure, T. Hartlief. – Springer, 2005. – P. 20-37.

4.4. Сучасні альтернативи екологічному страхуванню

У сукупності альтернативні інструменти управління екологічними ризиками включають: банківські гарантії, заставу-депозит, групи захисту від ризику, самострахування, облігації катастроф, катастрофічні фондові опціони, свопи катастрофічного ризику, варант страхових збитків, перестраховий сайд-кар. Як видно, страхування не єдиний інструмент, що забезпечує відповідну фінансову гарантію щодо ризику забруднення навколишнього природного середовища. Фактично, введення зобов'язань з надання фінансового забезпечення в будь-якій формі, прийнятній для компетентного органу, може бути рівносильним шляхом подолання проблем неплатоспроможності, а не встановлення режиму обов'язкового екологічного страхування. Розглянемо ці інструменти детальніше.

Банківські гарантії надаються певним категоріям підприємств і ними покривається поточна діяльність, можливі аварії, а також виведення підприємства з експлуатації, рекультивація його території (наприклад, у Франції вони надаються підприємствам високого ризику, які зобов'язані отримувати дозволи з обмеженнями на їх розміщення, а також підприємствам з управління відходами і кар'єрами). Необхідна сума гарантії встановлюється в дозволі на основі розрахунків оператора, виконаних згідно з міністерськими інструкціями, що подаються разом із заявкою на отримання дозволу про природокористування, який періодично переглядається. У Нідерландах компетентні органи можуть вимагати від підприємств з управління відходами надання банківських гарантії у межах процедури ліцензування. Однак недоліками цього фінансового інструменту є те, що банківські гарантії стримують інвестиційний потенціал підприємств і більшість банків не хочуть покривати довгострокові екологічні ризики тощо¹.

1 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

Заставу-депозит природокористувач уносить у формі екологічного податку на продукцію, яка завдає шкоди довкіллю на одному із етапів життєвого циклу. Податок повертається природокористувачу у випадку повернення продукції організації, яка використовує її як сировину. Заставу-депозит застосовують в Австралії, США і Канаді з метою забезпечення гарантій щодо виконання зобов'язань з рекультивації земель, порушених у процесі добування корисних копалин. У лісовому господарстві окремих країн він використовується для гарантування очищення лісосік від відходів лісозаготівель. В Японії діє традиційна система компенсацій населенню за забруднене атмосферне повітря і питну воду¹.

Групи захисту від ризику створюють переважно малі підприємства для виконання вимог про фінансове забезпечення, іноді укладаючи колективні домовленості. Наприклад, у Нідерландах власники заправних станцій захищаються від відповідальності за ліквідацію наслідків забруднення ґрунту, беручи участь у Фонді колективного фінансового забезпечення. Цей фонд створений власне галуззю, але виплати з нього здійснюються лише у випадку банкрутства власника заправної станції². Аналогічний досвід є в США, де саме *групи захисту від ризику* знайшли широке розповсюдження. До них, як правило, входять підприємства однієї галузі, що спільними ресурсами забезпечують членів страховкою. Однак такі фонди не стимулюють операторів до вжиття заходів щодо зниження екологічних ризиків понад рівень нормативно-правових вимог.

Самострахування практикують окремі оператори, залишаючи за собою ризики і відкладаючи кошти на покриття очікуваних збитків (наприклад, депонуючи на спеціальному рахунку). Одним із видів самострахування є корпоративна гарантія, що дає змогу підприємству з великою материнською або іншою дочірньою компанією представити докази її фінансового потенціалу. Водночас самострахування може бути недоцільним для малих і середніх підприємств, які не мають достатнього запасу фінансової міцності для виділення коштів на непередбачені обставини. Наприклад, у Киргизстані кожна

1 Сиякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Сиякевич. – Л. : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

2 Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

гірничодобувна компанія зобов'язана за умовами своєї ліцензії створити трастовий фонд для рекультивації земель після закриття шахти або кар'єра. У Вірменії гірничодобувні підприємства вносять гроші до державного фонду рекультивації земель, кошти якого держава використовує для проведення рекультиваційних робіт у випадку, якщо компанії не здійснюють їх самостійно. Особливим, високорозвиненим варіантом організації самострахування підприємства є заснування кептивної страхової компанії – дочірньої стосовно організації, що не є страховою компанією, або компанії у складі об'єднання (холдингової), створеної для страхування переважно суб'єктів господарювання, які входять до складу цього об'єднання. Засновниками кептивної страхової компанії є промислові, торговельні, банківські та інші структури. Мета створення кептивної страхової компанії полягає у заощадженні коштів на страхування суб'єктів господарювання, які водночас є і членами об'єднання, і клієнтами своїх кептивних страхових компаній. Поєднання інтересів страховика та його клієнтів створює можливості для ефективного використання страхових платежів. Забезпечивши страхові інтереси своїх засновників, кептивна страхова компанія може пропонувати послуги стороннім страхувальникам¹. Успішне функціонування кептивної страхової компанії залежить від виконання низки вимог і пов'язане з додатковою відповідальністю, проте кількість організацій, що використовують таку форму управління ризиком, у всьому світі безупинно збільшується, особливо впродовж останніх 10-20 років (рис. 4.4.1). Загалом заснування кептивної страхової компанії характерне не для окремих підприємств, а великих фінансово-промислових груп, що володіють значним фінансовим потенціалом. Перевагами від створення кептивної страхової компанії слід вважати: економію грошових коштів підприємства; короткотривалі терміни відшкодування збитків, які виникли; отримання прибутку від діяльності кептивної страхової компанії; мінімізацію ризиків та ін. Недоліки кептивної страхової компанії – необхідність великих витрат часу і коштів з боку материнської компанії, які можуть не відповідати очікуваній вигоді від створення кептивної страхової компанії.

1 Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2002. – 951 с.

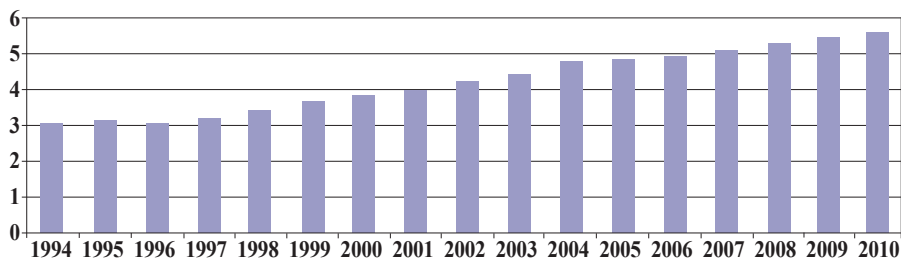

Рис. 4.4.1. Динаміка кількості кептивних страхових компаній у світі, тис. од.¹

Облігації катастроф – окремий вид цінних боргових паперів, за якими умови виплати номінальної вартості та відсоткових доходів прив’язуються до факту настання та обсягу збитків від катастрофи. Саме за допомогою природоохоронних страхових облігацій (екологічних бонів) на цей час здійснюється процес інтерналізації екологічних ризиків². *Екологічний бон* являє собою екологічну облігацію, яку купують підприємства (компанії), що завдають екологічну шкоду довкіллю та природним ресурсам у процесі виробничо-господарської діяльності. Ціна екологічної облігації визначається рівнем потенційної екологічної шкоди. У випадках дотримання взятих на себе екологічних зобов’язань кошти, що затратені на придбання екологічної облігації, повертаються природокористувачу (з нарахованими банківськими відсотками). У разі порушення екологічних правил і норм природокористування, кошти витрачені на придбання екологічної облігації, використовуються на виконання природоохоронних програм. Екологічний бон розглядається також як різновид екологічної застави. Інтерналізація екологічного ризику за допомогою *ринків капіталів* передбачає надання дозволу на виробничо-господарську діяльність, коли суб’єкт останньої має страхове покриття в розмірі потенційної екологічної шкоди, а також функціонування ринку цін на екологічні порушення та конкуренції на отримання страхового покриття³.

1 Insurance Market Report 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://imr.marsh.com/reports/unitedstates/coverages.aspx?ID=3027>.

2 Козьменко О.В. Використання інструментів фінансового ринку як альтернативно-го механізму перестрахування / О.В. Козьменко, О.М. Пахненко // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 1. – С. 114-118.

3 Сиякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Сиякевич. – Л. : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

Емісія облігацій катастроф стала найбільш успішним механізмом передачі страхових ризиків. Завдяки цьому в страхових компаніях з'явилася можливість передавати катастрофічний ризик на ринок капіталу, тобто перерозподіляти його за межами страхового ринку, залучаючи додаткові фінансові ресурси від інвесторів. У разі настання страхової події, яка підпадає під умови емісії, кошти, акумульовані після розміщення облігацій катастроф, переходять у розпорядження страхової компанії для виплати відшкодувань за договорами страхування. При цьому інвестори втрачають частку відсотків номінальної вартості облігацій¹.

Для передачі частини страхових ризиків шляхом використання облігацій катастроф страхова (перестрахова) компанія засновує спеціальну перестрахову установу. Вона є відокремленою юридичною особою і реєструється, зазвичай, в офшорній зоні з метою отримання податкових та регуляторних переваг. На основі укладеного договору страхова компанія передає спеціальній перестраховій установі частину своїх катастрофічних ризиків, сплачуючи при цьому відповідний розмір премії. Своєю чергою, спеціальна перестрахова установа здійснює емісію та розміщення облігацій катастроф. Кошти, що надходять від інвесторів на оплату облігацій, укладаються у найбільш надійні інструменти фондового ринку (державні цінні папери, корпоративні цінні папери інвестиційного класу). Завдяки отриманому інвестиційному доходу, а також коштів страхової (перестрахової) компанії здійснюється виплата відсотків за облігаціями катастроф².

Свопи катастрофічного ризику – вид контракту між двома контрагентами про обмін катастрофічними ризиками різного типу на умовах, зафіксованих у договорі³. Незважаючи на стрімкий розвиток альтернативних інструментів управління екологічними ризиками, обсяги

1 Cummins J. David. Convergence in Wholesale Financial Services : Reinsurance and Investment Banking / J. David Cummins // Papers on Risk & Insurance – Issues & Practice Journal of Insurance Regulation. – 2005. – № 2. – P. 187-222.

2 Козьменко О.В. Використання інструментів фінансового ринку як альтернативного механізму перестрахування / О.В. Козьменко, О.М. Пахненко // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 1. – С. 114-118.

3 Cummins J. David. Convergence of Insurance and Financial Markets: Hybrid and Securitized Risk-Transfer Solutions / J. David Cummins, Mary A. Weiss // The Journal of Risk and Insurance. – 2009. – № 3. – P. 493-545.

їх застосування на практиці є значно меншими, ніж перестрахових операцій (рис. 4.4.2).

Катастрофічні фондові опціони «пут» – вид опціонного контракту, який дає право страховій компанії, що придбала опціон, у разі настання визначеної катастрофічної події продати учаснику (продавцю) опціону певну кількість акцій за заздалегідь погодженою ціною в обмін на сплату опціонної премії. У випадку певної катастрофічної події дає змогу страховику швидко наростити акціонерний капітал за вигідною ціною¹.

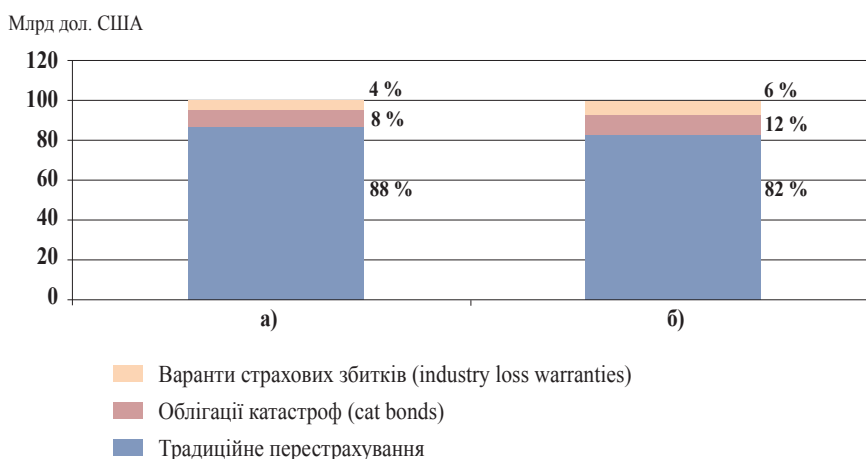

Рис. 4.4.2. Обсяг і структура перестрахового покриття у світі (а) та США (б)²

Варант страхових збитків як альтернативний механізм передачі ризиків має свої особливості. У разі використання цього фінансового інструменту страхова (перестрахова) компанія відіграє роль покупця та укладає контракт із продавцем варанту, сплачуючи при цьому визначену суму премії. У контракті встановлюється граничний показник, який прив'язується до рівня збитків страхової галузі в межах

1 Meyers G.G. Catastrophe Risk Securitization: Insurer and Investor Perspectives [Electronic resource] / G.G. Meyers, J.J. Kollar // Securitization of Risk ; Discussion Paper Program ; Casualty Actuarial Society. – 1999. – 49 p. – Access mode : <http://www.casact.org/pubs/dpp/dpp99/99dpp233.pdf>.

2 The Catastrophe Bond Market at Year-End 2007 [Electronic resource] / GC Securities. – Access mode : <http://www.guycarp.com/por>.

визначеного регіону внаслідок певної катастрофічної події¹. Отже, якщо збитковість у галузі перевищить граничний показник, то покупець варанту, тобто страхова компанія, отримає передбачену контрактом суму виплати. Якщо ж збитковість буде меншою від граничного показника, то виплата не здійснюватиметься. Втім, контрактом можуть бути передбачені й деякі інші умови: наприклад, установлення кількох граничних показників із відповідними їм обсягами виплат. Якщо впродовж терміну обігу облігацій відбувається страхова подія і при цьому рівень збитків перевищує попередньо встановлений граничний показник, то виплата відсотків та/або основної суми боргу (залежно від конкретних умов випуску) припиняється, а кошти із сформованого фонду передають страховій (перестраховій) компанії для погашення збитків. Якщо ж страхова подія не відбулась, то виплата основної суми за облігаціями здійснюється після закінчення терміну їх обігу².

Перестрахові сайдкари – змішаний тип між звичайним перестраховуванням та облігаціями катастроф³. Сайдкар створюється як допоміжна установа при страховій (перестраховій) компанії та обслуговує тільки компанію-засновника, беручи на перестраховування частину її катастрофічних ризиків. Переважно сайдкари утворюють на обмежений термін (до двох років), а потім ліквідують або реорганізують для перестраховування інших ризиків. Як і спеціальні перестрахові установи, вони здійснюють емісію цінних паперів та розміщують їх серед інвесторів. Проте, на відміну від облігацій катастроф та варантів страхових збитків, які застосовують для передачі катастрофічних ризиків і забезпечують непропорційне покриття ризиків, сайдкари можуть брати кватну участь у всьому перестраховому портфелі страхової компанії. Створення сайдкарів доцільно у випадку зростання вартості послуг класичного перестраховування, а також з метою загального підвищення платоспроможності страховика.

1 Michel-Kerjan E. Extreme Events, Global Warming, and Insurance-Linked Securities : How to Trigger the «Tipping Point» / E. Michel-Kerjan, F. Morlaye // Geneva Papers on Risk & Insurance – Issues & Practice. – 2008. – № 1. – P. 153-176.

2 Там само.

3 Ramella M. Bermuda Sidecars: Supervising Reinsurance Companies in Innovative Global Markets / M. Ramella, L. Madeiros // Papers on Risk & Insurance. – Issues & Practice. – 2007. – № 3. – P. 345-363.

Загалом спостерігається тенденція до зростання зацікавленості страхових компаній використанням альтернативних інструментів управління екологічними ризиками (рис. 4.4.3).

Отже, аналізуючи стан методичного забезпечення оцінювання еколого-економічних збитків в Україні, слід зазначити, що він має значні досягнення, але потребує подальшого розвитку в контексті підвищення ефективності використання відповідно до вимог ринку екологічного страхування. Ключовим питанням стає їх адаптація та імплементація до сучасних інструментів управління ризиками. Зважаючи на стрімкий розвиток альтернативних інструментів управління екологічними ризиками у світі, необхідно зосередити увагу передусім на покращенні методики розрахунку належного розміру гарантії, а також формуванні системи контролю компетентними органами їх надійності.

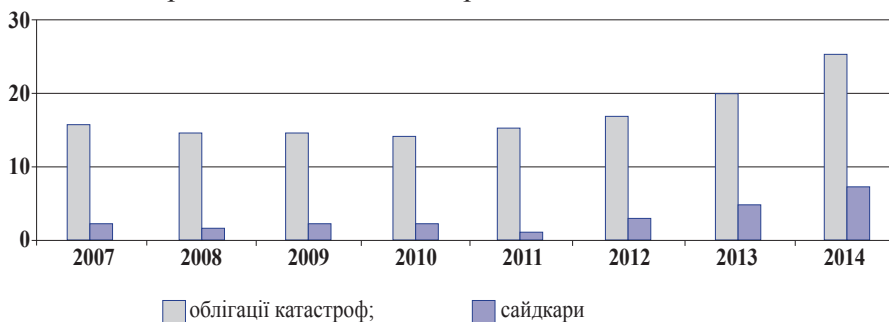

Рис. 4.4.3. Динаміка емісії облігацій катастроф та сайдкарів по роках, млрд. дол. США¹

Одночасно з метою поширення альтернативних інструментів управління екологічними ризиками в Україні необхідно забезпечити стандартизацію та підвищення ліквідності цінних паперів природо-ресурсного походження, а також розширення нормативно-правової бази й підвищення інформованості суб'єктів фінансового ринку про альтернативні інструменти управління страховими ризиками в системі забезпечення сталого розвитку територій. Окремим питанням залишається розвиток інфраструктури ринку цінних паперів, пов'язаних із договорами страхування, до рівня європейських стандартів.

1 Reinsurance Market Outlook [Electronic resource] / Aon Benfield. – 2016. – 42 p. – Access mode: <http://thoughtleadership.aonbenfield.com/Documents/20160101-ab-analytics-reinsurance-market-outlook-january-2016.pdf>.

Розділ 5.

Рекомендації щодо вдосконалення ринку екологічного страхування

**5.1. Концепція ринку екологічного
страхування щодо забезпечення
сталого розвитку**

**5.2. Інструменти державної підтримки
ринку екологічного страхування**

**5.3. Регулювання тарифної ставки на
ринку екологічного страхування**

**5.4. Основи формування міжнародного
екологічного страхування**

5.1. Концепція ринку екологічного страхування щодо забезпечення сталого розвитку

В умовах трансформаційних процесів, пов'язаних із перебудовою господарської системи в Україні, концепція національного ринку екологічного страхування пов'язується із загальними питаннями впорядкування державної політики сталого розвитку. У зв'язку з цим важливим завданням стає адаптація методів соціально-економічного захисту населення до вимог, що висувають економічно розвинені країни світу, передусім Європейського Союзу. Розвиток страхового ринку і використання його в інтересах сталого розвитку національної економіки – важливий компонент загальної національної безпеки. У цьому аспекті загострюється питання формування внутрішніх інвестиційних ресурсів розвитку, адже на ринок екологічного страхування покладаються великі сподівання.

Для визначення місця і ролі ринку екологічного страхування відповідно до забезпечення сталого розвитку необхідно, по-перше, зупинитися на ключових аспектах, що характеризують цей процес. Наявний науковий доробок у сфері визначення сталого розвитку достатньо широкий, він знайшов відображення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема І. Бистрякова¹, В. Данилов-Данильяна², Г. Дейлі³, А. Дейнеки⁴, Д. Медоуза⁵ та ін. Досить ємною

1 Бистряков І.К. *Сталий розвиток України : постмодернізм, простір, методологія управління* / І.К. Бистряков // Вісник НАН України. – 2012. – № 7. – С. 47-53.

2 Данилов-Данильян В. І. *Экологический вызов и устойчивое развитие* / В. І. Данилов-Данильян, К.С. Лосев. – М : Прогресс – Традиция, 2000. – 416 с.

3 Дейлі Г. *Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку* / Г. Дейлі ; [пер. з англ.]. – К. : Інтелсфера, 2002. – 312 с.

4 Дейнека А.М. *Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку : монографія* / А.М. Дейнека. – К. : Знання, 2009. – 350 с.

5 Медоуз Д.Л. *За пределами роста* / Д.Л. Медоуз. – М. : Пангея, 1994. – 304 с.

є характеристика сталого розвитку Г. Дейлі. Зокрема, він розглядає сталий розвиток як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес усієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих держав нашої планети за науково обґрунтованими планами, коли у процесі неухильного інноваційно-інвестиційного економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується весь комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації бідності, експлуатації та дискримінації як кожної окремої людини, так і цілих народів чи груп населення, зокрема за етнічними, расовими чи статевими ознаками¹. Це визначення є важливим тому, що робить акцент на неухильність інноваційно-інвестиційного економічного розвитку, який супроводжується вирішенням комплексу питань. Слід згадати також найбільш поширене визначення сталого розвитку, представлене на конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) у доповіді Міжнародної комісії «Наше спільне майбутнє», яку очолювала прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брундтланд (Gro Harlem Brundtland), згідно з яким він являє собою розвиток, що задовольняє потреби нинішніх поколінь, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби². Значущими для науки є погляди М. Мойсєєва, який актуалізує процес взаємодії людства з біосферою. Він зазначає, що «сталий розвиток необхідно розуміти як розроблення і реалізацію стратегії суспільства, дії якої забезпечують можливість переходу біосфери і суспільства до стану рівноваги»³. Утім із багатьох трактувань впливає те, на що звертають увагу більшість учених⁴, а саме системний підхід до сталого розвитку, який передбачає вирішення проблеми з позицій триєдиного визначення соціальних, економічних та екологічних питань.

1 Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі ; [пер. з англ.]. – К. : Інтелсфера, 2002. – 312 с.

2 Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию «Наше общее будущее» [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>.

3 Мойсеев Н.Н. Быть или не быть человечеству? / Н.Н. Мойсеев. – М., 1999. – С. 255.

4 Горшков В.Г. Биотическая регуляция окружающей среды: обоснование необходимости сбережения и восстановления природной биоты на территориях материковых масштабов / В.Г. Горшков, А.М. Макарьева // Труды Международного семинара [«Биотическая регуляция окружающей среды»]. – Гатчина, 1998 – С. 3-20.

Із соціального погляду, сталий розвиток пов'язаний з використанням природних ресурсів, спрямованих на забезпечення рівноправності людей і соціальної справедливості. З цієї позиції, основне завдання полягає у встановленні пріоритету якісного вдосконалення порівняно з кількісним зростанням. Досягнення сталого соціального розвитку можливе тільки за умов налагодження партнерських відносин між державою, бізнесом та громадськістю. Найважливішими формами соціального піднесення повинні вважатися соціальне благополуччя, розвиток культури, порядність, чесність тощо. З економічної точки зору, сталий розвиток передбачає передусім формування відповідних економічних відносин, що гармонізують взаємодію виробничого, людського та природного капіталів. При цьому головною вимогою є забезпечення відходів від екстерналізації витрат на охорону навколишнього природного середовища до зосередження уваги на формування витрат, внутрішньо властивих економічній системі. З екологічного погляду, сталий розвиток орієнтує господарську систему на досягнення цільових орієнтирів щодо збереження природних ресурсів та захист навколишнього природного середовища від деструктивних навантажень. Рівень шкідливих викидів не повинен перевищувати асиміляційну здатність екологічних систем, а швидкість використання непоновлюваних ресурсів має відповідати їх відшкодуванню шляхом заміни поновлюваними компонентами¹. Важливим є також погляд на сталий розвиток із загальнокультурного аспекту як альтернативи духовного, екологічного, демографічного та економічного кризового стану сучасної цивілізації. Він зосереджує увагу на питаннях взаємозв'язку сталого розвитку з економічним зростанням та сумісністю з ринковою економікою, а також проблемах гарантування національної безпеки тощо. В Україні сталий розвиток здебільшого трактується як процес розвитку держави на основі узгодження і гармонізації соціального, економічного та екологічного компонентів з метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь². Відсутність єдиного підходу до поняття сталого розвитку

1 Данилов-Данильян В.І. Экологический вызов и устойчивое развитие / В.І. Данилов-Данильян, К.С. Люсев. – М : Прогресс – Традиция, 2000. – С. 106.

2 Концепція переходу України до сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>.

зумовлено кількома причинами. Однак головною з них є те, що його розуміння зумовлюється специфікою об'єкта досліджень, а також глибиною його вивчення. Принциповими залишаються комплексність і цілеспрямованість зусиль на досягнення бажаного результату.

Сьогодні поширене визначення механізму забезпечення сталого розвитку як сукупності організацій, інституцій, форм та методів для узгодження інтересів на різних ієрархічних рівнях, забезпечення збалансованого та пропорційного розвитку підсистем у межах сталого розвитку і збереження цілісної системи¹. Загалом таке трактування є слушним для вирішення багатьох управлінських завдань, зокрема пов'язаних із формуванням ринку екологічного страхування. До дієвих механізмів забезпечення сталого розвитку, наприклад, відносять: державно-регулюючі, що гарантують законодавче забезпечення; фінансові механізми державного регулювання; економіко-виробничі щодо нарощування економічного потенціалу держави; соціально-економічні, соціальні світоглядні, наукові й освітні механізми переходу до сталого розвитку, тощо². Виокремлюють також такі механізми реалізації сталого розвитку, як: адміністративні, фінансові, вільні ринкові та сприяння на ринку³.

Щодо адміністративних механізмів, то треба підкреслити, що вони мають не індивідуальний, а загальний характер і є обов'язковими для виконання. Наприклад, за допомогою адміністративних механізмів можна збільшити надходження від зборів за забруднення довкілля кількома способами: через підвищення нормативів зборів, розширення переліку бази оподаткування тощо. Стосовно фінансових механізмів доцільно врахувати насамперед фінансові трансферти, відповідно до яких передача частини коштів від одних економічних суб'єктів іншим здійснюється на основі жорстко регульованої і чітко визначеної процедури (закони, нормативи, положення) у вигляді платежів, податків, зборів та виплат. Фінансові трансферти мають значно вищу

1 Жарова Л.В. Механизм обеспечения устойчивого пространственного развития / Л.В. Жарова // Механизм регулирования экономики. – 2006. – № 3. – С. 40-47.

2 Концепція переходу України до сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>.

3 Мельник Л.Г. Економічний механізм раціонального природокористування / Л.Г. Мельник // Основи стійкого розвитку. – Суми, 2005. – С. 511-549.

еластичність порівняно з адміністративними методами, сприяють кращому плануванню та визначенню напрямів діяльності та пов'язані з цим природоохоронні заходи. Щодо вільних ринкових механізмів слід звернути увагу на процедуру перерозподілу коштів, тобто торгівлі дозволами на викиди забруднюючих речовин, правами на додаткові викиди шкідливих речовин, якщо останні є об'єктом купівлі-продажу, коли регламентується обов'язковість покупки прав на викиди і залишається право вибору процедури купівлі, її ціни та іншого місця розташування підприємства. Торгівля квотами доцільна, коли існує однорідність розподілу забруднюючих підприємств і виключається можливість скуповування квот промисловими гігантами, які можуть за відповідну плату перетворити територію навколо своїх цехів у зону екологічної катастрофи. Сприяння на ринку – це комплекс організаційних заходів, який дає змогу надати додаткові економічні переваги екологічно орієнтованим суб'єктам або створити економічні обмеження екологічно несприятливим суб'єктам господарювання, зазвичай, без прямого фінансового впливу на інтереси суб'єктів: присудження нагород (звань, призів); маркетингове сприяння; розширення сфер діяльності екологічно орієнтованим суб'єктам; надання додаткових ресурсів (території, лімітів); інформаційна підтримка підприємств; державний протекціонізм видів продукції. Сприяння на ринку відбувається у вигляді реклами, екологічного маркування, нагородження спеціальними відзнаками та надання відповідних торгових знаків. Цей механізм є найбільш гнучким з погляду добровільної участі чи не участі у відповідних конкурсах, а кожен економічний суб'єкт приймає рішення щодо створення своєї власної природоохоронної стратегії з урахуванням можливих переваг над конкурентами¹.

Визначаючи інструменти забезпечення сталого розвитку, варто підкреслити значущість саме тієї групи, що пов'язана з екологічною політикою. У цьому аспекті слід виділити ґрунтовну класифікацію інструментів екологічної політики, яку запропонував І. Синякевич² (табл. 5.1.1).

1 Стегней М.І. Фінансова складова економічного механізму формування збалансованого природокористування / М.І. Стегней // Науковий вісник Херсонського Державного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – Вип. 12. – С. 141-143.

2 Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Синякевич. – Львів : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

Таблиця 5.1.1

Типологічні групи інструментів екологічної політики

Класифікаційна ознака	Типологічна група
Спосіб впливу на поведінку суб'єктів екологічної політики	Правові, економічні, адміністративні, соціально-психологічні
Основні функції, що виконують інструменти екологічної політики	Стимулюючі, фінансові, контрольні, фінансово-інвестиційні, ринкоутворюючі, закріплюючі майнові права, ціноутворюючі, інформаційні, переконання, економічного покарання, інтерналізуючі, розпорядчі
Особливості застосування інструментів екологічної політики	Обов'язкові, добровільні
Значення окремих інструментів для досягнення мети екологічної політики	Безальтернативні, пріоритетні, другорядні
Походження інструментів екологічної політики	Спеціальні, трансформовані
Повнота апробації інструментів екологічної політики	Поширені, рідко вживані, не апробовані
Тривалість функціонування інструментів екологічної політики	Довготермінові, короткотермінові

На основі цієї класифікації за способом впливу на поведінку суб'єктів екологічної політики до *правових* інструментів належать: Екологічна Конституція Землі, штрафи за екологічні порушення, екологічні угоди (контракти) тощо; до *адміністративних* – екологічні ринкові дозволи, екологічні стандарти і програми, квоти на забруднення та добування природних ресурсів, екологічний контроль та інші; до *соціально-психологічних* – екологічна реклама, маркування, інформація та інші інструменти сприяння на ринку. У структурі економічного механізму забезпечення сталого розвитку виділяють еколого-економічні інструменти – це засоби (методи, важелі, заходи) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їхньої діяльності в екологічно сприятливому напрямі¹.

1 Амоша О.І. Організаційно-економічні механізми активізації інноваційної діяльності в Україні / О.І. Амоша // Економіка промисловості. – 2006. – № 5. – С. 15-21.

Еколого-економічні інструменти забезпечення сталого розвитку систематизовано за функціями, які вони виконують (рис. 5.1.1), а також виконано їх порівняльну характеристику (дод. Ж). У наш час в Україні найбільш розповсюдженими є адміністративні та фінансові інструменти, що суттєво впливає на визначення пріоритетних позицій у сфері формування ринку екологічного страхування, оскільки акцентує увагу на засобах подолання основних ризиків сталого розвитку. Оскільки сталий розвиток розглядається через призму екологічної, економічної та соціальної сфер, то, відповідно, ризики сталого розвитку формуються у трьох основних підсистемах – соціальній, економічній та екологічній. Особливістю є те, що кожна складова частина сталого розвитку може спричинити для іншої певний рівень ризиків та небезпек. Наприклад, високий рівень економічного зростання може бути небезпечним внаслідок нераціонального використання природних ресурсів. Інтенсивні виробничі процеси та значні обсяги виробництва важкої промисловості призводять до викидів в атмосферу та водні ресурси шкідливих відходів. Процвітання споживацької ідеології сприяє некерованому прискореному зменшенню невідновлюваних природних ресурсів, спричиняє ризики і небезпеки в енергетичній сфері. Дотримання всіх вимог екологічної та виробничої безпеки створює перешкоди для економічного розвитку. Наслідком порушення правових норм поведінки людей є виникнення фінансових та екологічних ризиків. Наведені ризики стають перешкодою на шляху досягнення сталого розвитку. У таких умовах екологічне страхування, як і страхування загалом, значною мірою виконує важливу роль регулятора у визначенні інструментів реалізації концепції сталого розвитку. Ця роль кореспондується із соціальним, економічним й екологічним напрямками забезпечення сталого розвитку.

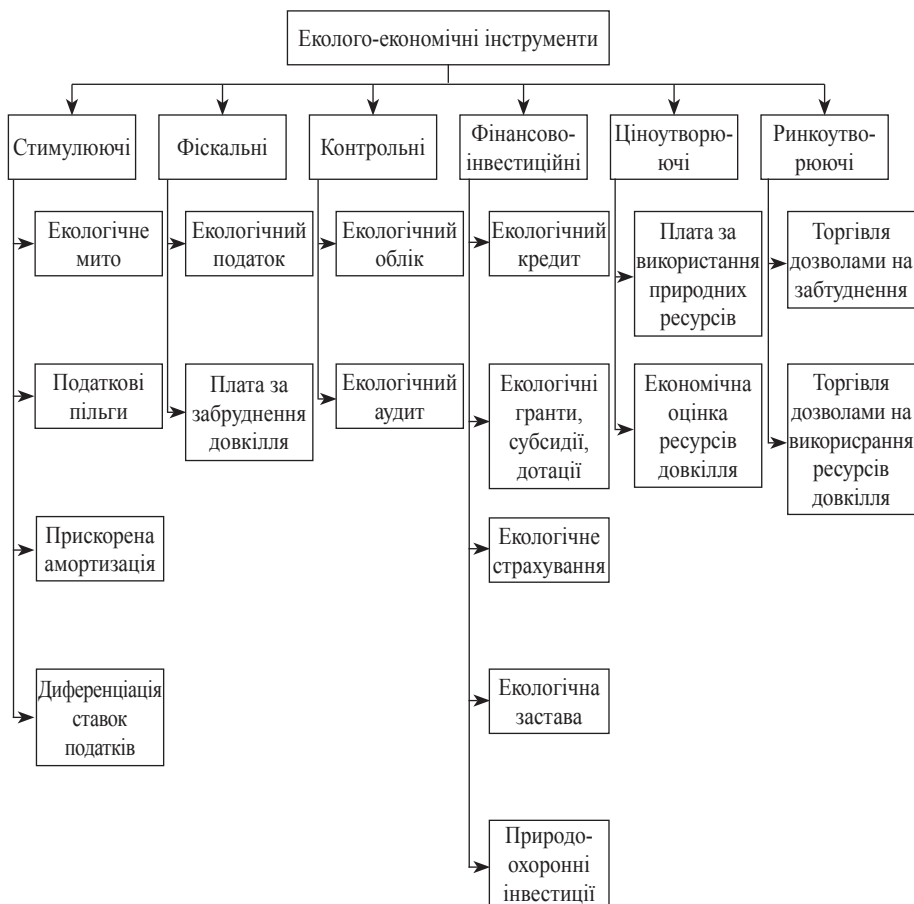

Рис. 5.1.1. Класифікація еколого-економічних інструментів сталого розвитку

Щодо *екологічного напрямку*, то екологічне страхування стимулює процеси зменшення екодеструктивного тиску на довкілля завдяки регулюванню розміру страхових платежів, що спонукає суб'єктів господарювання до усунення збитку, завданого навколишньому природному середовищу, або здійснення рівноцінних природоохоронних заходів, тобто до відновлення довкілля. Крім того, активізує впровадження ефективних форм проведення екологічного аудиту з метою виявлення ризиків для навколишнього природного середовища. Неа-

бияке значення має впровадження нових страхових продуктів щодо покриття можливого ризику природним ресурсам, а саме страхування відповідальності за забруднення природних об'єктів, які становлять потенційну екологічну загрозу життєво важливим інтересам громадян та юридичних осіб тощо.

Щодо *економічного напрямку*, то екологічне страхування впливає на процеси:

- формування системи відповідальності економічних суб'єктів за можливі збитки внаслідок порушення сталого розвитку;
- створення резервних страхових фондів для відшкодування можливих збитків;
- зменшення навантаження на державний, обласний та місцевий бюджети щодо відшкодування збитків, завданих порушеннями, які не відповідають сталому розвитку;
- забезпечення економічної захищеності реципієнтів, які можуть зазнати шкоди внаслідок надзвичайних ситуацій;
- генерацію стимулів для відмови від використання потенційно небезпечних виробництв та застосування екологічно безпечних технологій;
- захисту платників податків від необхідності покриття екологічних збитків, заподіяних відповідальною стороною, в якій для цього немає достатніх коштів;
- посилення контролю за потенційно небезпечними видами діяльності, що сприяє реалізації сталого розвитку в країні;
- формування статистичної бази про кількість випадків негативного впливу на довкілля, розмір збитків, заподіяних компонентам природного середовища, вартість відновних заходів і фактично здійснених витрат на ліквідацію аварій і відновлення, а також про заявлені й відшкодовані позови;
- забезпечення мобілізації коштів до бюджету країни, оскільки страхова сфера є однією з найбільших платників податків у державі;
- інвестування нагромаджених фінансових ресурсів у заходи щодо забезпечення сталого розвитку. Страхові компа-

нії, які зацікавлені у сталому розвитку регіону, під час формування інвестиційного портфелю повинні враховувати можливість лізингу і кредиту. Вигода страхувальників у разі підписання договору екологічного страхування полягає у можливості купівлі екологобезпечного обладнання на пільгових умовах¹.

Взаємодії страхової і лізингової компанії виглядає наступним чином: перша на пільгових умовах передає другій фінансові ресурси, одержані внаслідок екологічного страхування. Лізингова компанія купує природоохоронне обладнання і передає його, згідно з договором лізингу, підприємству. Заклучення договорів між усіма учасниками цієї схеми відбувається на пільгових умовах, а саме зменшено відсоток доходу і збільшено терміни виплати лізингових платежів.

Іншим аспектом інвестиційної діяльності страхової компанії є її участь у діяльності комерційних банків. Договірні відносини між страховою компанією і комерційним банком формуються за відповідною схемою. Страхова компанія акумулює страхові внески на спеціальних рахунках банку та інвестує частину своїх страхових ресурсів у банківський сектор з метою отримання інвестиційного доходу. Комерційний банк забезпечує інвестиційний дохід страхової компанії завдяки ефективному використанню акумульованих коштів і на пільгових умовах кредитує проведення природоохоронних заходів підприємствами регіону².

Щодо *соціального напрямку*, то екологічне страхування виконує низку функцій:

- забезпечує виплати особам, які зазнали негативного впливу забрудненого довкілля;
- сприяє підвищенню екологічної свідомості у суб'єктів господарювання щодо проблеми забруднення навколишнього природного середовища;
- підвищує рівень відповідальності та громадської свідомості в суспільстві, увагу до проблем забруднення довкілля;

1 Гурьянова Т.О. Экологическое страхование как фактор устойчивого развития экономики региона : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т.О. Гурьянова. – Рн/Д, 2004. – 26 с.

2 Там само.

- опосередковано впливає на стабільність соціально-економічного розвитку країни, що є необхідною передумовою реалізації стратегії сталого розвитку;
- знижує витрати держави на охорону здоров'я завдяки зменшенню захворюваності населення через послаблення шкідливого впливу забрудненого навколишнього природного середовища та генетичних недоліків на них тощо;
- забезпечує підвищення добробуту населення шляхом особистого екологічного страхування, що є необхідною умовою сталого розвитку.

Окремим питанням щодо формування ринку екологічного страхування є врахування фактору зміни клімату, оскільки воно безпосередньо пов'язане з реалізацією концепції сталого розвитку, характеризуючи в інтегрованому вигляді деструктивну спрямованість сучасної господарської діяльності. Відштовхуючись від того, що на шляху реалізації сталого розвитку зміна клімату за масштабом продукує величезні потенційні збитки, важливо визначити роль екологічного страхування у вирішенні проблеми. Зміна клімату становить серйозну загрозу для економіки, тому що зменшує добробут суспільства, ускладнює доступність до ресурсів, підвищує ціни на енергію та знижує вартість активів компаній.

Однією з основних проблем в умовах зміни клімату є те, що більша частина економічних втрат від стихійних лих не застраховані. Це особливо гостро відчувається в країнах, що розвиваються, де проникнення страхування є дуже низьким. Зміна клімату впливає на діяльність страховиків, оскільки їхні клієнти змушені страхувати нові ризики, яких не було раніше. Наприклад, поява нових технологій в енергетиці, які пов'язані з ризиком, радше за все зумовить необхідність їх страхування. З огляду на зміни клімату, збільшаться страхові виплати за такими ризиками, тепловий стрес для клієнтів і співробітників, осідання ґрунту, забруднення навколишнього природного середовища внаслідок повеней тощо. Оскільки науковці прогнозують збільшення частоти й інтенсивності екстремальних погодних явищ (особливо повеней, посух і штормів, тобто всього, що пов'язане з балансом гідросфери), то можна очікувати й зростання страхових

виплат у випадку заподіяння збитків майну, яке постраждало від таких погодних умов. Із збільшенням збитків, спричинених зміною клімату, підвищується попит на державне і приватне страхування, що в майбутньому стимулюватиме розвиток ринку страхування екологічних ризиків.

Виникає також питання щодо необхідності страхування проєктів, пов'язаних із визначенням заходів зниження вуглецевих викидів. Сьогодні чисельні фінансові компанії провели власні дослідження з метою розвитку страхових інструментів для використання на страховому ринку квот на викиди парникових газів. Існує попит на страхові послуги з боку ініціаторів цих проєктів, інвесторів і покупців сертифікованих скорочень викидів (CCB). Ризики таких проєктів зараз страхують компанії «Австрійське гарантійне страхування» (*Austrian Garant Insurance*), «Французький глобальний проєкт сталого розвитку» (*French Global Sustainable Development Project*) і «Швейцарське перестрахування ризиків парникових газів» (*Swiss Re Greenhouse Gas Risk Solutions*). Ці компанії вперше запропонували гарантії надання вуглецевих кредитів (скорочень викидів). *Гарантія надання вуглецевих кредитів* – це страхова послуга, де страховик (перестраховальник) виступає гарантом надання вуглецевих кредитів у майбутньому, а якщо сертифіковані скорочення викидів не були вироблені проєктом щодо зниження вуглецевих викидів відповідно до умов контракту, то інвестору виплачують грошову компенсацію. Така послуга цілком відповідає потребам покупця сертифікованих скорочень викидів, який зацікавлений у зниженні ризику неотримання вуглецевих кредитів. Уперше такі гарантії надані для сертифікованих скорочень викидів, вироблених проєктом зниження викидів у Південній Америці, де використовується запатентована технологія виробництва фільтрів для очищення від забруднення повітря парниковими газами. Цим проєктом передбачалось проведення 1 млн тонн сертифікованих скорочень викидів. Продавець сертифікованих скорочень викидів зобов'язувався щорічно надавати одиниці сертифікованих скорочень викидів, а гарантії надання обумовлених кількостей сертифікованих скорочень викидів засновані на ціні покупки 5 дол. США за 1 т сертифікованих скорочень викидів. Страховий поліс передбачав покриття гарантій

надання сертифікованих скорочень викидів, а також політичні ризики (включаючи втрату платоспроможності енергетикою країни, де здійснюється проєкт, втрату платоспроможності фірмою-продавцем, інші ризики країни), та ризик призупинення здійснення проєкту¹.

Зміна клімату призводить до збільшення попиту на нові види страхування, зокрема пов'язані з розвитком так званої низьковуглецевої економіки. У цьому зв'язку доцільно навести приклади, які ілюструють загальну тенденцію диверсифікації страхової діяльності екологічної спрямованості. У сфері використання геотермальної енергії страхова фірма «Мюнхен Ре» (*Munich Re*) стала страхувати ризики, пов'язані з експлуатацією геотермальних вод (родовищ гарячої води і пари). Втрата доходів виробників енергії з відновлюваних джерел – ще один ризик, який може бути застрахований. Зокрема, можна страхувати ризик того, що вітер (використовуваний у вітрових генераторах) буде занадто сильним або слабким. Страхова група «Альянс» страхує ризики, пов'язані з будівництвом та експлуатацією вітрових електростанцій на морському шельфі. Практичне впровадження технологій використання поновлюваних джерел енергії внаслідок своєї новизни часто пов'язане з певними перешкодами, основними серед яких є, зокрема, технічні труднощі й високі первісні витрати. Тому подальші дослідження у сфері низьковуглецевої енергетики потребують додаткового фінансування, диверсифікації ризиків таких проєктів. Водночас для страхування ризиків, пов'язаних з упровадженням нових технологій у досліджуваній сфері, сьогодні запропоновані нові фінансові інструменти передачі ризиків, включаючи облігації, пов'язані з ризиком катастроф, похідні фінансові інструменти, пов'язані з екстремальними погодними умовами, резервні фонди для задоволення можливих у майбутньому претензій, структури, так званого подвійного попередження, метод кінцевого страхування, а також передача ризиків під контроль фірми в іншій галузі економічної діяльності².

1 Изменение климата и финансовый сектор : перспективы деятельности [Электронный ресурс]. – Доступен с : esco-ecosys.narod.ru/2007_10/art130.pdf.

2 Insuring for Sustainability. The inaugural report of the Insurance Working Group of the United Nations Environment Programme Finance Initiative [Electronic resource]. – Access mode : http://www.unepfi.org/psi/wp-content/uploads/2012/06/insuring_for_sustainability.pdf.

Окремо слід зосередити увагу на тому, що зниження викидів парникових газів сприяє процесу активізації розвитку страхового бізнесу. Страхові фірми можуть стимулювати впровадження нових технологій. Наприклад, через страхування власності і технічного оснащення підприємств. Зазвичай після настання страхового випадку на старому промисловому підприємстві страхувальник повинен лише відшкодувати витрати на відновлення старої технології, що існувала до настання страхового випадку. Якщо доцільна технологічна модернізація підприємства, то страховик може взяти на себе зобов'язання її фінансування в разі настання страхового випадку, хоча таке страхування буде коштувати дорожче. Окрім компенсації за матеріальну шкоду, страхові компанії можуть надавати фінансові ресурси для покриття витрат, пов'язаних із розчищенням завалів, знесенням будівель, заходів щодо обмеження збитку, очищення ґрунтів від забруднення, ліквідації забруднення ґрунтів і відновлення виснажених земель. Якщо підприємство вирішує включити цей пакет екологічних послуг до свого страхового контракту, то страховий поліс покриє всі додаткові витрати, пов'язані з модернізацією виробничих потужностей і захистом навколишнього природного середовища, а ці витрати можуть бути пов'язані із заміною пошкоджених або втрачених застрахованих активів. При цьому відшкодування витрат проводяться на пропорційній основі. Окрім того, що страхові компанії можуть відігравати важливу роль у заохоченні до адаптації, вони також здатні створювати можливості фінансування заходів щодо адаптації. Загалом приватні страхові компанії останніми роками не реінвестують свої прибутки, однак у партнерстві з урядом їх можна переконати це робити, адже збільшення інвестицій у заходи щодо зниження ризиків може зменшити в довгостроковій перспективі величину майбутніх страхових відшкодувань. Облігації катастроф уже застосовують як спосіб розподілу ризиків від екстремальних явищ, а додатково прибутки від таких облігацій можна використовувати для підтримки адаптаційних заходів¹. Саме страхові компанії інвестують у вивчення зміни клімату, оскільки наукові дослідження допомагають

1 Изменение климата и финансовый сектор : перспективы деятельности [Электронный ресурс]. – Доступен с : esco-ecosys.narod.ru/2007_10/art130.pdf.

точно оцінити ризики. Завдяки зусиллям фінансового органу при Програмі ООН з навколишнього середовища, організації «Climate Wise» і домовленостями, досягнутими за Кіотським протоколом, дослідження у цій сфері продовжуються: 129 страхових компаній із 29 країн стимулюють науково-дослідну роботу, виводять на ринок продукти і сервіси, що відповідають кліматичним вимогам, знайомлять інвесторів із кліматичними ризиками¹. Для страхових компаній, окрім розвитку основної діяльності, пов'язаної із страхування ризиків, зміна клімату відкриває нові можливості. Наприклад, допомагати клієнтам, які займаються відновлюваними джерелами енергії або новими технологіями в галузі енергоефективності та енергозбереження. У цьому випадку страхові компанії можуть компенсувати свої короткострокові ризики, пов'язані з використанням брудних і неефективних промислових технологій, а також знизити довгострокові ризики, пов'язані з екстремальними погодними умовами. Отже, екологічне страхування займає важливе місце у вирішенні проблеми зміни клімату та реалізації концепції сталого розвитку, оскільки воно істотно знижує економічні ризики і сприяє розвитку низьковуглецевої економіки, пропонуючи на ринку відповідні продукти та послуги.

Зосередження уваги на питаннях удосконалення ринку екологічного страхування через чинник зміни клімату дає можливість визначити принципи та напрями їх вирішення на національному рівні, як у частині співпраці з міжнародним ринком екологічного страхування, так і його вдосконалення у внутрішньому середовищі. У зв'язку зі складною ситуацією у сфері екологічного страхування, для отримання позитивного результату доцільно використовувати синергетичний підхід до економіко-правового забезпечення. Головною метою впровадження такого підходу є практична реалізація концепції сталого розвитку в площині еколого-економічної узгодженості інтересів держави та страхувальників. Характерною особливістю правового впливу на страхувальників є те, що він ґрунтується на адміністративних приписах, виконання яких забезпечується примусовою силою держави, хоча за певних умов вони є об'єктивно необхідними. Особ-

1 Пряжников А. Почему от изменений климата сильнее всего пострадают страховщики [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.insur-info.ru/press/82891>.

ливістю економічного впливу є спонукання до необхідної поведінки, яка ґрунтується на майновому інтересі, вигоді, матеріальній зацікавленості носія екологічних прав у досягненні реальних цілей у межах правового поля. У цьому напрямі важливим стає налагодження функції контролю за екологічними ризиками, що передбачає створення правової основи, яка регулює співпрацю зацікавлених суб'єктів у сфері екологічного страхування. Доцільно використовувати міжнародний досвід, зокрема імплементації положень відповідних конвенцій, протоколів угод тощо. Мається на увазі, зокрема, Конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду (Відень, 1963 р.), Міжнародна конвенція про створення Міжнародного фонду для компенсації шкоди від забруднення нафтою (Брюссель, 1971 р.), Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, 1992 р.) та інші документи.

Отже, концепція вдосконалення ринку екологічного страхування в Україні пов'язується з напрямками формування моделі сталого розвитку держави. Причому, враховуючи багатогранність проблеми, стала очевидною необхідністю врахування загальних тенденцій сучасних трансформацій системи організації та управління господарським геопростором. Мається на увазі фактор децентралізації, пов'язаний із наданням більших організаційних повноважень на місцевий рівень. Це, безумовно, впливає на визначення особливостей забезпечення сталого розвитку нових територіальних утворень, які, звісно, потребують свого уточнення. Втім очевидно, що ринок екологічного страхування повинен бути готовим для сприйняття нових організаційних конфігурацій суб'єктів, задіяних у процесі екологічного страхування.

На рис. 5.1.2 наведена загальна схема, у межах якої повинен упорядковуватись ринок екологічного страхування.

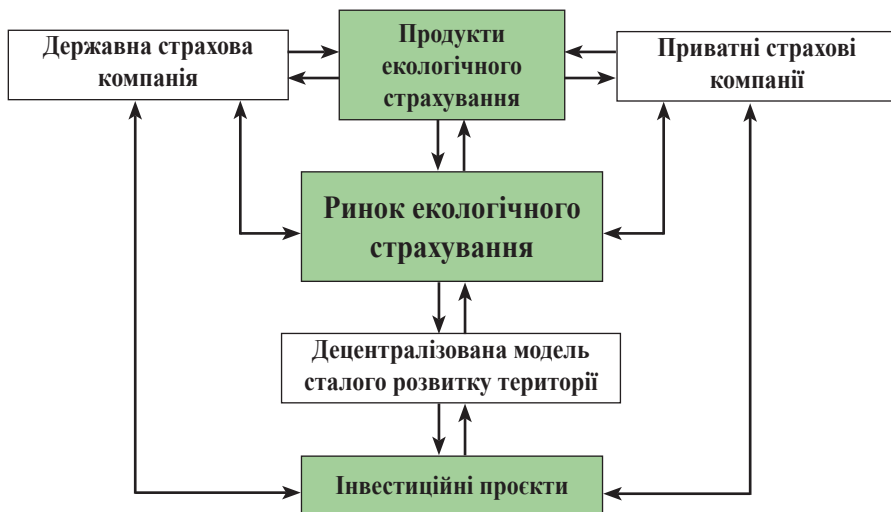

Рис. 5.1.2. Загальна схема відтворення ринку екологічного страхування

Оскільки через систему страхування реалізується державна політика соціально-економічного захисту населення, а також формуються значні інвестиційні ресурси для гарантування національної безпеки загалом, державі на ринку екологічного страхування відводиться значна роль. Відповідно до схеми (див. рис. 5.1.2), розвиток страхового ринку відбувається у напрямі створення вільної конкуренції між державною та приватними формами забезпечення страхової діяльності, через удосконалення структури страхових продуктів, що пропонуються. Акцентування уваги на інтересах децентралізованої моделі сталого розвитку для національної економіки пов'язане з тим, що в умовах децентралізації влади передбачається розширення страхової бази у зв'язку із зростанням кількості зацікавлених суб'єктів господарювання – страхувальників і третіх осіб. Поширення економічних свобод об'єднаних територіальних громад значно підвищує значущість інвестиційних проєктів сталого розвитку та рівень зацікавленості сторін в їх реалізації.

5.2. Інструменти державної підтримки ринку екологічного страхування

Значущість фактору державної підтримки ринку екологічного страхування зумовлена кількома причинами. По-перше, на сучасному етапі економічного розвитку, страховий ринок більшості держав світу не спроможний задовольняти потреби щодо страхування екологічних ризиків виключно через використання потенціалу комерційних установ. Це пояснюється як незацікавленістю власне страховиків з огляду на складність оцінювання ризику та високий ступінь невиконання взятих страхувальником на себе зобов'язань за цим ризиком, так і низькою місткістю страхового й перестрахового ринків. Саме тому в сучасних умовах виникає необхідність залучення держав та визначення уповноважених державних установ чи організацій як ключових діючих осіб у сфері екологічного страхування. По-друге, екологічне страхування – це складова частина загальної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, що підкреслює роль держави у забезпеченні ефективності функціонування ринку екологічного страхування. Варто також наголосити, що з розвитком технологій та активізацією промислового виробництва збільшується вірогідність інтенсифікації антропогенних екологічних катастроф, спричинених діяльністю суб'єктів господарювання, негативні наслідки, яких хоча і можуть бути частково нівельовані шляхом використання відповідного очисного та превентивного обладнання, однак виключно такими заходами вирішити означену проблему неможливо. Окрім того, для багатьох держав світу характерний високий рівень зношеності основних засобів виробничого призначення, їх технологічна застарілість, яка негативно позначається на екологічності функціонування такого обладнання, що разом із недостатнім обсягом фінансових ресурсів для їх оновлення та здійснення капіталовкладень в екологізацію бізнесу суттєво погіршує загальноекономічну ситуацію в цих державах. Паралельно з безпосереднім впливом суб'єктів господарювання на екологічну ситуацію в державах світу суттєвих перетворень унаслідок людської діяльності зазнав і клімат, що спри-

чиняє зміну природних умов та збільшення природних катаклізмів. Виходячи з описаної ситуації, виникає необхідність пошуку альтернативних варіантів запобігання екологічним загрозам чи принаймні механізму, що уможливив би зменшення деструктивного впливу реалізації несприятливих для навколишнього природного середовища подій, або повного чи часткового покриття збитків, спричинених ними. Основним завданням держав у цьому випадку є своєчасна ліквідація наслідків таких подій та акумуляція достатнього обсягу грошових коштів з метою вирішення зазначених проблем, а також створення ефективного ринково орієнтованого механізму, який би дав змогу не тільки мінімізувати фінансову участь держави в цьому процесі, але й інтенсифікувати впровадження системи превентивних заходів. Як уже зазначалося, одним із дієвих інструментів вирішення розглянутих проблем є розвиток ринку екологічного страхування, який, враховуючи інтенсифікацію економічного та промислового становлення і, як наслідок, погіршення стану довкілля, набуває поступового поширення в більшості держав світу.

По суті, участь держав у формуванні ринку екологічного страхування виконує функцію його адаптації до міжнародних стандартів. Як відомо, екологічне страхування в економічно розвинених країнах світу є прерогативою комерційних компаній. Така ситуація зумовлена досить динамічним, однак разом з тим поступальним розвитком фінансового ринку загалом та ринку страхових послуг як його невід'ємного елемента. Слід також виділити, що становленню та популяризації сфери страхування в економічно розвинених країнах сприяє процес конвергенції між сегментами фінансового ринку. Як приклад, реалізація зазначеного процесу може привести до посилення взаємодії між банками та страховими компаніями, що виявляється у формуванні напряму вектору розвитку фінансових послуг – банкострахування (bancassurance), тобто фактично банки, страхові компанії чи інші фінансово-кредитні установи функціонують на суміжних ринкових сегментах, однак не є конкурентами, а навпаки, створюють передумови для популяризації і, як наслідок, відбувається підвищення попиту на відповідний продукт фінансового ринку. У цьому контексті необхідно зазначити, що така експансія фінансового ринку зумовлює підвищення рівня лояльності потенційних та реальних клієнтів до його послуг загалом та страхового ринку зокрема. Крім того, вирішується проблема необхідності фінансування широкомасштабних проєктів чи покриття значних за розміром ризиків. Саме з цією метою і ство-

рюються страхові пули, а також активно реалізуються схеми співстрахування та перестрахування.

Загалом значущість виділення місця держави на ринку екологічного страхування зумовлена такими чинниками:

- недосконалість чи фактична відсутність механізму екологічного страхування визначає необхідність управління процесом його становлення та імплементації в більшості держав світу, що фактично можливо реалізувати, зробивши цей напрям компонентом державної політики, у межах якої формуються стратегічні плани та програми розвитку екологічного страхування;
- загальнодержавний рівень забезпечення проблеми екологічної безпеки та збереження задовільного стану навколишнього природного середовища потребує відповідної синхронізації з ініціативами, що здійснюються на міждержавному рівні;
- поряд з виконанням функції акумуляції фінансових ресурсів, на що орієнтується комерційний бізнес, слід формувати умови реалізації екологічної відповідальності проєктів розвитку виробничої діяльності з позицій упровадження обов'язкових заходів щодо страхування екологічних ризиків, а не реалізувати цей механізм виключно на добровільних засадах;
- виділення екологічного страхування як окремого напрямку державної політики в частині формування централізованого фонду грошових надходжень екологічного походження з метою цілеспрямованого їх використання на екологічні цілі.

У межах реалізації концептуальної схеми формування ринку екологічного страхування запропоновано методи формалізації процесу оцінювання рівня значущості державного екологічного страхування для окремих регіонів, а також пропозиції з формування державної компанії екологічного страхування.

Визначення рівня значущості впровадження державного екологічного страхування в регіональному розрізі дає підстави для виявлення особливостей формування відповідних ринків, зокрема через аналіз зіставлення трьох напрямів дій. Перший полягає в стимулюванні комерційних страхових компаній щодо розвитку екологічного страхування. Другий базується на підтримці ініціативи населення та суб'єктів господарювання страхуватись від екологічних ризиків. Третій пов'язується із забезпеченням безпосередньої участі держави у

процесі страхування шляхом створення відповідної державної компанії.

Перші два напрями переважно базуються на наданні пільг, преференцій та фінансовій допомозі з боку держави населенню, страховим компаніям чи суб'єктам господарювання. Тобто державні органи влади повинні компенсувати витрати страховиків, пов'язані з екологічним страхуванням, а страхувальників – на отримання захисту в межах настання цих видів ризику. У разі, якщо певний вид екологічного ризику буде обов'язковим на території держави для страхування, то створюється додатковий імпульс для розвитку ринку екологічного страхування.

Оскільки сьогодні в більшості держав світу об'єктивно сформувалися умови для акцентування уваги на державному екологічному страхуванні, то третій напрям потребує більш докладного визначення. Більше того, процес реалізації екологічного страхування через створення державної страхової компанії характеризується багатьма особливостями.

У наш час доцільність створення на страховому ринку державної екологічної страхової компанії зумовлюється низкою причин, які визначаються при зіставленні чинників передумов і переваг (рис. 5.2.1). До передумов належать чинники, які стримують процес страхування ризиків природного та техногенного характеру, а до переваг – ті, що сприяють розвитку ринку екологічного страхування. Отже, розглядаючи ці два блоки окремо, слід зазначити, що серед стримуючих чинників особливу увагу заслуговують наведені чотири. Зокрема, низький рівень страхової культури спричинений тим, що вітчизняним суб'єктам господарювання краще сплатити штрафи за заподіяну шкоду, ніж страхувати власні ризики. Аналогічне стосується і населення, яке не захищене у страхуванні власного майна від стихійних лих. Дестимулятором розвитку ринку екологічного страхування є також значною мірою небажання комерційних компаній страхувати екологічні ризики, що пов'язано зі складним механізмом їх оцінювання та високою імовірністю значних фінансових втрат при настанні страхового випадку. Виходячи з того, що екологічні ризики значні за вартісним обсягом, існуючої ємності вітчизняного страхового ринку явно недостатньо для розвитку цього виду страхування. Страхові компанії надають перевагу іншим страховим послугам, можливо і з більшою вірогідністю настання, але меншою загрозою банкрутства страхової компанії.

Важливою передумовою створення державної екологічної страхової компанії є можливість зменшити витрати державного бюджету, спричинені при-

родними та техногенними катастрофами. Саме вона спроможна відшкодувати ці витрати за рахунок акумуляції страхових премій та отриманого інвестиційного прибутку.

Аналізуючи структуру блоку одержані переваги, що включає п'ять складових (див. рис. 5.2.1), необхідно виділити одну з характерних ознак, притаманних страховим компаніям. Перш ніж брати ризик на страхування, вони здійснюють запобіжні заходи щодо його ненастання, тобто передбачається, що суб'єкти господарювання повинні дотримуватись та виконувати всі вимоги щодо недопущення настання страхової події. Це, безумовно, зменшує частоту виникнення екологічних катастроф.

Рис. 5.2.1. Структура чинників, що зумовлюють доцільність створення державної екологічної страхової компанії

Державна екологічна страхова компанія вже за своєю сутністю призначена продукувати нові види екологічного страхування та розширювати послуги у цьому напрямі. Крім того, державна компанія має можливість бути перестраховиком для комерційних страхувальників, які здійснюють страхування екологічних ризиків, якщо їм не вистачає фінансових ресурсів. Загалом функціонування на ринку державної екологічної страхової компанії можна розцінювати як дієвий інструмент державного регулювання цього ринку. Наприклад, будучи активним учасником, особливо перестраховиком, вона здатна на ринкових засадах здійснювати діагностику фінансової спроможності учасників та оцінювати якість їх активів. Також варто наголосити на такій особливій функції державної страхової компанії, як здатність завдяки коштам, нагромадженим у вигляді страхових резервів, інвестувати не тільки у високоприбуткові та низькоризикові активи, але й фінансувати неприбуткові соціально та екологічно значущі програми розвитку. Відповідно до формалізованого вигляду механізму реалізації екологічного страхування за участю державної компанії (рис. 5.2.2) встановлено зв'язки, що характеризують координуючу функцію в частині страхування екологічних ризиків, а також стимулювання розвитку страхового ринку.

Крім того, видно, що державна страхова компанія є як страхувиком, так і перестраховиком, беручи на страхування екологічні ризики інших комерційних компаній. Цей механізм реалізації екологічного страхування в Україні дає змогу державним органам влади здійснювати оцінювання обсягу отриманих збитків у разі настання несприятливих подій екологічного характеру та моніторинг діяльності комерційних компаній у процесі оцінки ризиків при перестраховуванні.

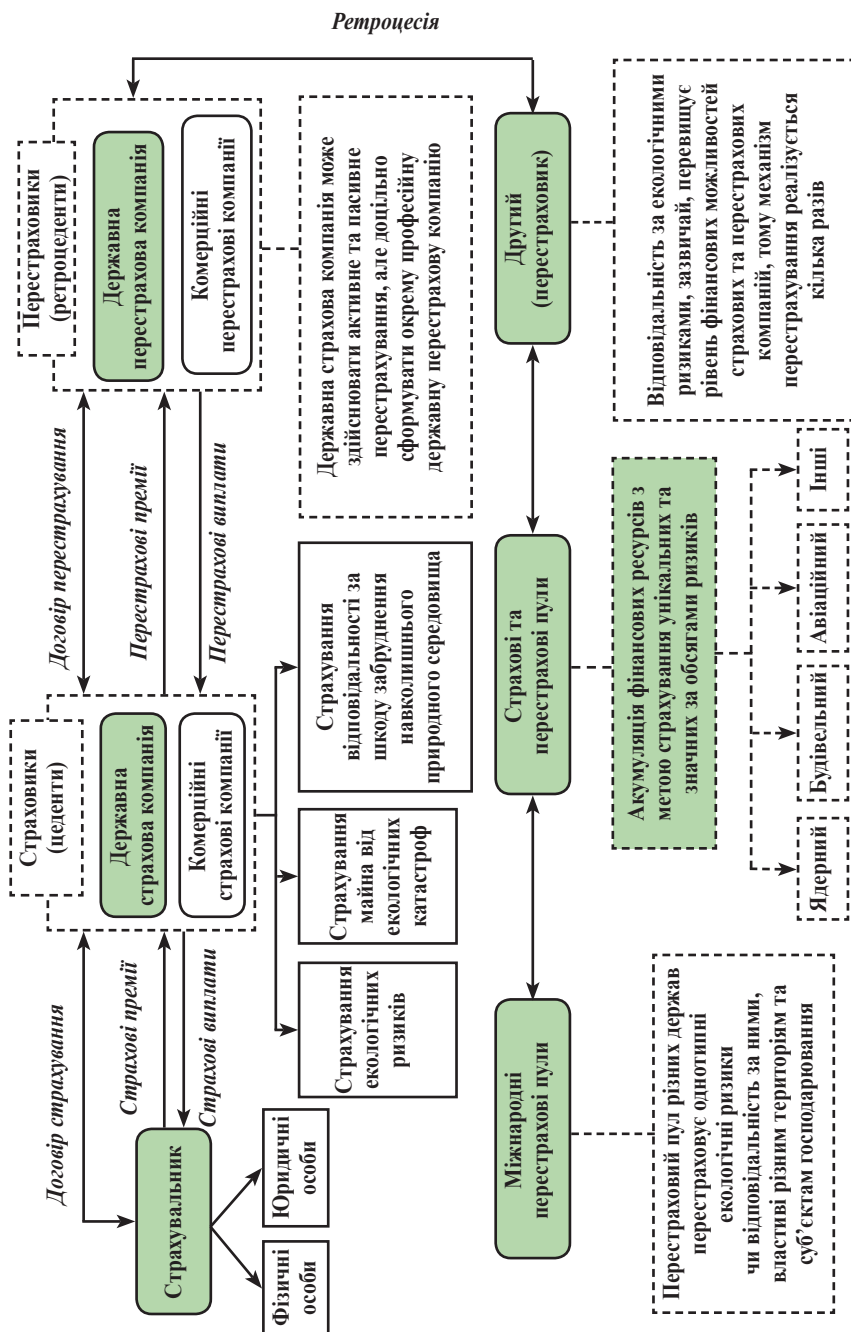

Рис. 5.2.2. Механізм реалізації екологічного страхування за участю державної компанії

Отже, необхідність створення державної екологічної страхової компанії в більшості держав світу зумовлена низьким рівнем розвитку страхової справи загалом та ринкового механізму протидії екологічним ризикам зокрема. Безумовно, з часом актуальність її функціонування на ринку може зникнути, утім сьогодні для активізації страхової справи, її роль важко переоцінити. Водночас, оцінюючи рівень значущості впровадження державного екологічного страхування, що передбачає врахування наявності кількісного відображення наслідків порушень в екологічній сфері та комплексу заходів щодо проведення перевірок у ній, можливість із застосуванням кластерного аналізу систематизувати окремі регіони та виділити їхні однорідні групи, що потребують прийняття типових для кожного визначеного кластера управлінських рішень, підвищуючи ефективність їх виконання. Треба також зауважити, що інструменти державної підтримки ринку екологічного страхування в більшості держав світу розкривають перспективу щодо покращення екологічної ситуації в державі із зменшенням тиску на державний бюджет та забезпечують раціональний розподіл фінансових ресурсів екологічного походження.

5.3. Регулювання тарифної ставки на ринку екологічного страхування

Оскільки екологічне страхування є порівняно новим сегментом українського ринку страхових послуг, виникає необхідність розроблення і вдосконалення його методичного забезпечення, зважаючи на специфічні особливості та сучасні умови сталого розвитку економіки. У контексті становлення ринку екологічного страхування особливого значення набувають актуарні розрахунки, специфіка яких зумовлюється необхідністю врахування численних аспектів екологічних ризиків.

Із запропонованими методами оцінювання екологічного ризику в умовах невизначеності зростає актуальність дослідження особливостей розрахунку інших ключових показників, необхідних для ефективного функціонування ринку екологічного страхування зокрема та страхового бізнесу загалом. Одним із ключових елементів актуарних розрахунків є страховий тариф. Правильність і об'єктивність визначення цього параметра – це передумова забезпечення високої ефективності будь-якого виду страхування, зокрема екологічного. Встановлена ціна на страхову послугу є основою рентабельної діяльності страхової компанії та дає можливість підвищити конкурентну позицію на ринку.

Факт перебування страхового ринку на етапі становлення підкреслює така обставина, що страхові послуги не набули значного поширення ні серед юридичних, ні серед фізичних осіб у зв'язку з низьким рівнем довіри потенційних страхувальників до послуг страховика та вірогідності виплати страхового відшкодування. Окрім того, послуги страхових компаній досить часто є дорогими, а тому умови страхового договору бувають не вигідними для суб'єктів підприємництва та населення. Отже, страховий тариф є показником, який, з одного боку, формує результативність діяльності страховика, а з іншого – дає мож-

ливість розширювати клієнтську базу за рахунок адекватної вартості наданих послуг. Отже, система актуарних розрахунків у розрізі окремих показників страхової діяльності має відображати тенденції становлення страхового ринку певної території та відповідати динаміці соціально-економічного розвитку країни.

Математичну формалізацію тарифної ставки в екологічному страхуванні здійснено на основі авторських концептуальних положень та поглядів щодо теоретичних засад отримання адекватних оціночних параметрів, які відповідають умовам формування страхового ринку.

У контексті реалізації поставленого завдання, наголошується, що з економічного погляду страховий тариф визначає плату, яка характеризує вартість певного виду страхових послуг та дає змогу забезпечити певний рівень рентабельності страхової компанії. Паралельно з цим в екологічному страхуванні тариф розглядається як ціна послуги, що забезпечує формування страхових резервів та прибутку, а також відшкодовування операційних витрат. Структуру страхового тарифу формують дві складові: нетто-тариф (питома вага 60-95 %) та навантаження (5-40 %). Своєю чергою, до складу нетто-тарифу включають основний нетто-тариф та ризикову надбавку. Неправильна структура тарифної ставки може призвести до втрати конкурентних переваг на страховому ринку за умови завищеного рівня тарифу або збільшення рівня збитковості в разі його зниження.

Зазначимо, що виходячи зі структури страхового тарифу, на формування нетто-ставки впливають такі чинники: норма рентабельності, визначена страховою компанією; імовірність реалізації страхового випадку; міра відповідальності; вірогідність настання непередбачуваних подій та вплив чинників макроекономічного характеру тощо.

Кошти, які акумулюються для покриття нетто-ставки, спрямовують на формування страхових фондів, що використовують для покриття страхових виплат страхувальникам, а також фондів, призначених для компенсації відхилення страхових виплат від їх середнього рівня за певний проміжок часу. У межах бруто-тарифу така складова частина, як навантаження передбачає акумуляцію коштів для покриття витрат на ведення страхової справи, витрат превентивного характеру та визначеного рівня прибутку. Водночас витрати на ведення стра-

хової справи включають аквізиційні, інкасаційні, ліквідаційні та управлінські. Наводимо систематизовану структуру тарифу в екологічному страхуванні (рис. 5.3.1).

Результати дослідження структури та особливостей формування тарифу в екологічному страхуванні свідчать, що відповідно розрахована тарифна ставка, яка враховує вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, працює на забезпечення рівноваги між отриманими преміями та витратами страховика. Крім того, страховики повинні дотримуватись відповідних принципів, які орієнтують на пошук компромісних рішень у процесі побудови тарифної політики відносно проведення екологічного страхування. Зокрема, це такі принципи:

- еквівалентності, який орієнтує на гармонізацію взаємовідносин між страховиком і страхувальником упродовж дії договору страхування. Тобто розмір нетто-ставки повинен бути пропорційним до обсягу збитків, а сума нагромаджених від страхових платежів коштів – достатньою для покриття страхового відшкодування. Цей принцип є особливо актуальним у розрізі екологічного страхування, оскільки обсяги очікуваних збитків можуть бути значними та навіть призвести до банкрутства страховика; доступності страхових тарифів для страхувальника, який орієнтує на встановлення відповідності між вартістю страхової послуги та зобов'язаннями страховика. Це означає, що страхова компанія повинна враховувати інтереси страхувальника та проводити виважену цінову політику;
- стабільності тарифної ставки в довготерміновій перспективі, який має двоспрямований характер. Для страхової компанії стабільність тарифів з екологічного страхування підвищує рівень довіри та лояльності споживачів та сприяє розширенню клієнтської бази, що, своєю чергою, нівелює можливі інфляційні шоки. Для страхувальників стабільність цінової політики у сфері екологічного страхування пов'язується з можливістю довготривалого фінансового планування, а також розширення обсягів страхової відповідальності, що означає комплексне страхування різних ви-

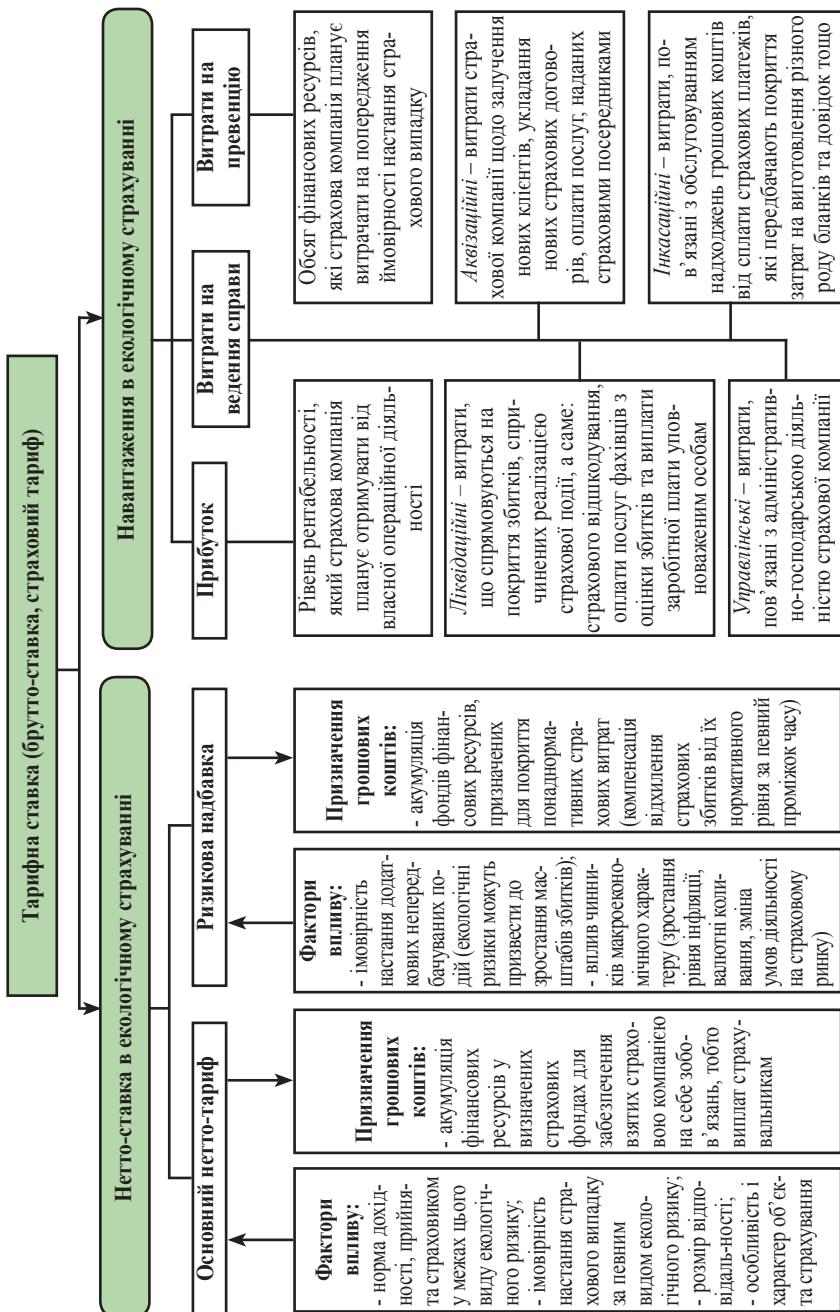

Рис. 5.3.1. Структура тарифу в екологічному страхуванні

дів катастрофічних ризиків за одним договором. Це значно знижує витрати на оформлення і ведення справи та дає змогу збільшити рівень диверсифікації страхового портфелю;

- підтримки рентабельності страхових операцій, тобто тарифна політика страховика відповідно до встановлення вартості екологічних ризиків повинна забезпечити достатній рівень поточної і перспективної платоспроможності страхової компанії;
- гнучкості застосування тарифної ставки – один з основних принципів формування тарифу в екологічному страхуванні, оскільки підкреслює винятковість кожного виду екологічного ризику, специфіку його поширення на тій чи іншій території з врахуванням можливості прояву синергетичного ефекту. Від страхової компанії потребує здійснення індивідуальних розрахунків та оцінювання під час укладання кожного окремого договору з екологічного страхування.

Базуючись на визначених концептуальних положеннях та поглядах щодо теоретичних засад отримання адекватних оціночних параметрів, які відповідають умовам формування страхового ринку, математичну формалізацію процесу формування тарифної ставки в екологічному страхуванні здійснено в певному алгоритмічному порядку.

Насамперед, розраховується нетто-ставка зі 100 грн страхової суми за формулою¹:

$$T_{HC} = \frac{K_B \times \bar{C}_{Bi}}{K_D \times \bar{C}_{Ci}} \times 100 = P_{CC} \times K_{II} \times 100, \quad (5.1)$$

де T_{HC} – нетто-ставка зі 100 одиниць страхової суми;

K_B – кількість страхових випадків;

K_D – кількість укладених договорів;

$\bar{C}_{Bi}$ – середня виплата на один договір;

1 Базилевич В.Д. Страхова справа : [монографія] / В.Д. Базилевич. – [6-те вид.]. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

$\bar{C}_{Ci}$ – середня страхова сума на один договір;

P_{CC} – імовірність настання страхового випадку;

K_{Π} – показник збитковості.

Виконано математичну формалізацію процесу формування тарифної ставки в екологічному страхуванні, зважаючи на специфіку страхового ринку та особливості реалізації екологічних ризиків в Україні. На основі систематизації існуючих підходів до нетто-ставки запропоновано параметром її обґрунтування ймовірність настання страхового випадку та показник збитковості. Це зумовлено тим, що вірогідність настання страхового випадку є показником оцінки рівня екологічного ризику, тоді як показник збитковості – це постійна величина.

Запропоновано формулу кількісного оцінювання екологічного ризику в розрізі окремого виду:

$$R(K_i) = \prod_{j=1}^T \left(n_{ij} + \min_j \{ n_{ij} \} \right)^{1/T} - \min_j \{ n_{ij} \}, \quad (5.2)$$

де $R(K_i)$ – зважене середньгеометричне значення і-го нормалізованого (приведеного до шкали вимірювання від нуля до одиниці) показника характеристики екологічного ризику;

n_{ij} – нормалізоване значення і-го показника в j-й інтервал часу;

T – кількість періодів.

На основі викладеного запропоновано нетто-ставку в екологічному страхуванні в розрізі окремого виду ризику визначати за формулою:

$$T_{HC}(K_i) = R(K_i) \times K_{\Pi} \times 100 = \left[\prod_{j=1}^T \left(n_{ij} + \min_j \{ n_{ij} \} \right)^{1/T} - \min_j \{ n_{ij} \} \right] \times K_{\Pi} \times 100, \quad (5.3)$$

де $T_{HC}(K_i)$ – нетто-ставка;

K_{Π} – показник збитковості.

Таким чином, навантаження під час визначення страхового тарифу в екологічному страхуванні визначено на основі адаптації існуючого підходу до особливостей цього виду ризику.

Виходячи з того, що страховий тариф є основою формування фінансових ресурсів, необхідних для ефективного функціонування страхової компанії, єдине джерело його зниження – це отримання додаткового прибутку завдяки відмінному від страхового виду діяльності. У галузі страхування таким інструментом є інвестування. Дуже часто страховики покривають власні збитки прибутку, отриманого від інвестиційної діяльності, тим самим зберігаючи свою платоспроможність.

Слід зазначити, що відшкодування збитків від страхової діяльності коштом інвестиційного прибутку відбувається на завершальній стадії фінансового планування, тобто в кінці року. Коригування тарифу в межах певного виду страхування на рівень інвестиційного прибутку не проводиться. Безумовно, цей підхід важко застосувати до всіх видів страхування, оскільки прибуток від інвестиційної діяльності неможливо чітко ідентифікувати і він залежить від багатьох чинників. Зважаючи на особливості екологічного страхування, а саме формування на його основі резервів катастроф, кошти можуть вкладатись у довгострокові активи з незначним рівнем ліквідності та високою прибутковістю. Цей підхід є репрезентативним.

Врахування зазначеного аспекту потребує внесення змін у процес планування фінансової діяльності страховика та доопрацювання методики визначення тарифної ставки в екологічному страхуванні. Переходячи до реалізації цього положення, зазначимо, що формування доходу від інвестування визначається величиною страхових резервів та напрямом інвестування цих ресурсів. Безумовно, кожний страховик індивідуально планує власну інвестиційну стратегію, виходячи з державно визначених нормативних вимог та корпоративної політики розвитку компанії, але потенціал власних можливостей та прогнозована дохідність кожного інвестиційного інструменту підлягає чіткому плануванню. Тобто менеджмент страховика володіє інформацією про те, який обсяг коштів (страхових резервів) може бути спрямований у той чи той інвестиційний напрям: банківські вклади (депозити);

нерухоме майно; акції, облігації, іпотечні сертифікати; цінні папери, що емітуються державою; інвестиції в економіку за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів; банківські метали та ін.

Проведені коригування дали змогу записати співвідношення для розрахунку величини навантаження в екологічному страхуванні в розрізі окремого виду ризику, і з врахуванням також прибутку отриманого від інвестиційної діяльності страхових компаній, який забезпечує зниження параметрів бруто-ставки, що відображено у загальній формулі:

$$T_{BC}(K_i) = T_{HC}(K_i) + \Delta(K_i) - \Delta(I_i), \quad (5.4)$$

де $T_{BC}(K_i)$ – бруто-ставка;

$\Delta(K_i)$ – величина навантаження в екологічному страхуванні в розрізі окремого виду ризику;

$\Delta(I_i)$ – величина інвестиційного доходу від страхових резервів.

Величина інвестиційного доходу від страхових резервів визначається за формулою¹:

$$\Delta(I_i) = \frac{iP_t T}{2n^2} (n-1), \quad (5.5)$$

де $\Delta(I_i)$ – величина інвестиційного доходу від страхових резервів;

P_t – обсяг технічної премії у t -й момент часу;

n – кількість угод, у період часу, на який проводиться страхування.

Отже, визначено, що розвиток системи актуарних розрахунків у розрізі окремих показників страхової діяльності має динамічний характер, відображає тенденції становлення ринку екологічного стра-

¹ Козьменко О.В. Актуарні розрахунки : навч. посіб. / О.В. Козьменко, О.В. Кузьменко. – Суми : Університетська книга, 2011. – 224 с.

хування певної території і відповідає концепції сталого розвитку. Запропонований концептуальний підхід до розрахунку тарифної ставки в екологічному страхуванні дає змогу страховим компаніям обґрунтувати напрями формування вираженої довгострокової цінової політики. Рекомендовані пропозиції забезпечують урахування індивідуальних особливостей кожного екологічного ризику, зменшення ціни страхового покриття, а також обґрунтовують напрями досягти компромісів між страховиками і споживачами через встановлення об'єктивної ціни, яка б задовольняла страхувальників, здійснюючи при цьому ефективний андерайтинг на тлі подальшого розвитку власної діяльності.

5.4. Основи формування міжнародного екологічного страхування

Внаслідок посилення системної глобальної кризи у ХХІ ст., зокрема, зростання природних і техногенних катастроф, що супроводжуються величезними матеріальними збитками та людськими жертвами, необхідні відповідні розробки теоретико-методичної бази щодо забезпечення практичної реалізації екологічного страхування як на національному, так і на регіональному та міжнародному рівнях.

Негативний вплив людської діяльності на навколишнє природне середовище, а також аварії техногенного характеру (на Чорнобильській АЕС (26.04.1986), Фукусімській АЕС (Японія, 11.03.2011), нафтовидобувному об'єкті в Мексиканській затоці (20.04.2010) та інших об'єктах) призвели у багатьох країнах світу до великомасштабних біологічних катастроф, до погіршення стану природного життєвого довкілля та якості життя й здоров'я населення.

Від ураганів, повеней та інших стихійних лих у 2013 р. постраждали близько 106 млн жителів нашої планети. Внаслідок техногенних катастроф і стихійних лих (понад 300) загинули більше 26 тис. чол. Економічні збитки від цих катастроф склали близько 140 млрд дол. США.¹

З середини 1990-х рр. економічні збитки від стихійних лих невпинно зростають з кожним роком. Найбільш розповсюдженими у світі є тропічні шторми і повені (32% від загальної кількості катастроф), землетруси (12%), посухи (10%) та інші (14%).

Найбільші стихійні лиха останніх років:

- січень 2001 р. – землетрус у штаті Гуджарат (Індія), внаслідок якого загинуло 20 тис. чол., постраждало 167 тис. чол., збиток склав 2,1 млрд дол. США;

¹ Natural catastrophes and man-made disasters in 2013: large losses from floods and hail; Haiyan hits the Philippines [Electronic resource] / Swiss Re // Sigma. – 2014. – №1. – 52 p. – Access mode: <http://www.swissre.com>.

- 2001 р. – повені в Італійських і Швейцарських Альпах та Великобританії, а також урагани нанесли Західній і Північній Європі збиток, який сягнув понад 15 млрд дол. США;
- грудень 2004 р. – землетрус, цунамі і повінь в Індонезії – кількість жертв становив від 235 до 280 тис. чол., завдано шкоди на 10,7 млрд дол. США;
- травень 2008 р. – тропічний циклон у М'янмі – загинуло понад 100 тис. чол.;
- січень 2010 р. – землетрус на Гаїті – загинуло понад 220 тис. чол.;
- червень 2013 р. – повінь у Північній Індії – загинуло близько 6 тис. чол.;
- листопад 2013 р. – тайфун на Філіппінах – загинуло понад 10 тис. чол., економічні збитки становили приблизно 12-15 млрд дол. США.¹

Отже, оскільки соціо-еколого-економічні збитки від техногенних катастроф і стихійних лих стосуються не лише окремих держав чи регіонів, а є глобальною проблемою, то необхідно розробити відповідні механізми щодо їх попередження і відшкодування. Саме тому всі держави повинні співпрацювати у напрямі реалізації міжнародного екологічного страхування.

Оскільки довкілля потрібно сприймати як єдине глобальне ціле, то відповідно вирішення сучасних соціо-еколого-економічних проблем можливе лише в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх держав світу у сфері екологічної політики, екологічного права та екологічного страхування. Вважаємо, що для ефективного формування та розвитку міжнародного екологічного страхування доцільне інтегральне застосування економічних і правових інструментів у цій сфері, тобто синергетичного економіко-правового підходу.

Забруднення довкілля не має кордонів і є однією з головних проблем людства у ХХІ ст. Відомо, що забруднення довкілля (повітря, водних, земельних та інших ресурсів) має транскордонний характер. Саме

¹ Natural catastrophes and man-made disasters in 2013: large losses from floods and hail; Haiyan hits the Philippines [Electronic resource] / Swiss Re // Sigma. – 2014. – №1. – 52 p. – Access mode: <http://www.swissre.com>.

тому доцільно, щоб відшкодування збитків, завданих цим природним ресурсам та життю і здоров'ю людини, яка постраждала внаслідок забруднення довкілля, стихійних чи техногенних катастроф, було врегульовано у міжнародному правовому полі щодо міжнародного екологічного страхування.

Відповідно до міжнародного права (ст. 1 Загальної декларації прав людини), «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах». У конституціях багатьох держав світу, зокрема України (ст. 50), закріплено, що кожна людина має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Вважаємо, що одним з найбільш дієвих інструментів забезпечення відшкодування завданої шкоди довкіллю і населенню є екологічне страхування. Воно покриває збитки, пов'язані із втратою здоров'я, майна, погіршенням умов для життя, витратами на очищення забрудненої території тощо.

Контроль за екологічними ризиками передбачає створення правової бази, що регулює співпрацю між державами у сфері екологічного страхування. Сьогодні є низка міжнародних конвенцій, протоколів угод тощо у сфері екологічного страхування (*Конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду* (Відень, 1963), *Міжнародна конвенція про створення Міжнародного фонду для компенсації шкоди від забруднення нафтою* (Брюссель, 1971), *Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій* (Гельсінкі, 1992) та інші угоди, які регулюють міжнародні відносини у цій сфері). Однак правова база, що регулює взаємовідносини держав у сфері екологічного страхування не систематизована. Саме тому доцільно підготувати та прийняти Міжнародний кодекс «Про екологічне страхування».

Необхідність його розробки і прийняття зумовлена тим, що функції, які виконує екологічне страхування (накопичувальну, компенсаційну, захисну, контрольну, стимулюючу, інвестиційну, інформаційну та ін.), потребують однакового міжнародного еколого-економіко-правового розуміння, а також єдиного підходу до визначення розмірів збитків, які підлягають відшкодуванню внаслідок забруднення довкілля техногенними аваріями і стихійними лихами. Безперечно, що під час розроблення цього акту повинні бути

враховані особливості кожної країни, її природно-географічні, соціально-економічні та інші умови.

Необхідність розроблення та прийняття Міжнародного кодексу «Про екологічне страхування» зумовлено також потребою у систематизації міжнародного законодавства у сфері екологічного страхування, введенням уніфікованої термінології, оскільки до цього часу в правовому аспекті екологічного страхування немає єдиного понятійно-термінологічного апарату.

Сутність Міжнародного кодексу «Про екологічне страхування» полягає в тому, щоб створити рівні права та обов'язки для населення всіх держав світу у сфері екологічного страхування.

Уважаємо, що Міжнародний кодекс «Про екологічне страхування» – це міжнародний нормативно-правовий акт, який би регулював відносини між суб'єктами міжнародного права у процесі екологічного страхування.

Враховуючи те, що всі держави світу юридично рівноправні й володіють суверенітетом, а також зважаючи на специфіку сучасних міжнародних відносин і міжнародно-правових аспектів та сучасні системи міжнародного екологічного та економічного права, які мають не тільки юридичний та соціальний характер, але й політичний, то для прийняття Міжнародного кодексу «Про екологічне страхування» потрібний спеціальний міжнародно-правовий механізм. Безперечно, він повинен впливати з ідеї Екологічної Конституції Землі. Це пояснюється, насамперед, формою реалізації засад Міжнародного кодексу «Про екологічне страхування», який може бути охарактеризований як наднаціональний, наддержавний, оскільки на сьогоднішній день у міжнародних відносинах над державами немає єдиного координаційного центру в питаннях збереження довкілля. Всі міжнародні конференції, які проводились з питань охорони довкілля є лише предтечею для прийняття Екологічної Конституції Землі.

Уважаємо, що процедура підготовки і прийняття Міжнародного кодексу «Про екологічне страхування» повинна здійснюватися за участю представників усіх держав. Для того щоб не виникали міждержавні непорозуміння щодо прав та обов'язків у сфері екологічного страхування, необхідно розробити чіткий механізм організаційної, пра-

вової та фінансової систем для підготовки, розроблення, прийняття та реалізації Міжнародного кодексу «Про екологічне страхування».

Сьогодні відомо такі міжнародні системи страхування: перестраховування, система «Асистанс» («*Assistance*»), система «Зелена карта» (*Green card*), морське страхування, спеціальні види страхування (страхування експортно-імпортних інвестиційних ризиків, екологічних ризиків тощо). Система «Асистанс» могла б страхувати екологічні ризики туристів, оскільки вона забезпечує покриття всіх видів ризиків. Цей вид страхування здійснюють компанії, які поєднують страхові і сервісні функції, або звичайні, які працюють за договором з компаніями-асистантами¹. Останні є, по суті, транснаціональними компаніями, що мають розгалужену світову мережу представництв. Відомі Меркур Асистанс (*Mercur Assistance*), Асист-карт (*Assist-card*) та ін.

Отже, перспективи формування міжнародного екологічного страхування полягають у:

- розробленні та прийнятті Міжнародного кодексу «Про екологічне страхування»;
- уведенні єдиної системи тлумачення страхових термінів і єдиної системи міжнародного екологічного страхування;
- створенні єдиного підходу до визначення розмірів збитків, які підлягають відшкодуванню внаслідок забруднення довкілля техногенними аваріями і стихійними лихами на національному, регіональному та міжнародному рівнях;
- правовому регулюванню механізмів екологічного страхування на різних рівнях (національному, регіональному та міжнародному);
- наявності національних і міжнародних договорів щодо відшкодування збитків страховою компанією і державою, яка завдала екологічних збитків тощо.

¹ Машина Н.І. Міжнародне страхування : Навч. посіб. / Н.І. Машина. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 504 с.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу підходів до формування ринку екологічного страхування в економічно розвинених державах визначено теоретико-методичні засади його подальшого вдосконалення. Страховий ринок повинен сприяти процесу фінансування заходів подолання екологічних збитків від деструктивних процесів у навколишньому природному середовищі.

В наш час ринок екологічного страхування трактується в контексті становлення новітніх соціально-економічних відносин, пов'язаних системою управління територіями, а саме, як сукупність відносин, що орієнтовані на активізацію обмінних процесів між суб'єктами господарювання у сфері надання послуг екологічного страхування.

Групування класифікаційних ознак екологічного страхування здійснюється з позицій забезпечення сталого розвитку територій. Зокрема, шляхом визначення функціональної специфіки екологічного страхування у складі контрольної, стимулюючої, відновлювальної, превентивної, компенсаційної, інвестиційної та інформаційної компонент. Економічні функції екологічного страхування призначені акумулювати грошові кошти у страхових екологічних фондах і перерозподіляти їх між страхувальниками для компенсації збитків у результаті настання страхових випадків.

У загальній схемі теоретико-методичного спрямування виділяються ключові складові щодо відтворення ринкових відносин у сфері екологічного страхування. Пріоритетами ринку останнього визначаються питання об'єктивної оцінки екологічного ризику та відповідних територіальним умовам видів екологічного страхування, а також формуються фонди екологічного страхування, які орієнтовані на фінансове забезпечення екологічної компоненти сталого розвитку територій.

Ринок екологічного страхування в більшості держав світу перебуває на етапі формування, тому його доцільно активізувати шляхом адаптації до умов концепції сталого розвитку. Це підтверджено проведеними соціологічними опитуваннями громадян усіх регіонів України щодо екологічного страхування: більша частина (65 %) опитаних готові брати в ньому участь, тобто страхувати життя, здоров'я і майно від екологічних ризиків. Щодо форми організації страхової компанії, то сьогодні 73 % респондентів довіряють державній структурі.

Концептуальні положення вдосконалення ринку екологічного страхування в Україні орієнтовані на модель сталого розвитку держави, побудованої на засадах децентралізації управління територіями. Сьогодні створені вільні конкуренції між державною та приватними формами забезпечення страхової діяльності через вдосконалення структури страхових продуктів, які пропонуються. Необхідність сталого розвитку національної економіки пов'язано з тим, що в умовах децентралізації влади передбачається розширення страхової бази внаслідок зростання кількості зацікавлених суб'єктів господарювання – страхувальників і третіх осіб. Своєю чергою, поширення економічних свобод територіальних громад суттєво підвищує значущість інвестиційних проєктів сталого розвитку та рівень зацікавленості сторін в їх реалізації.

У наш час визначено три основні напрями розвитку ринку екологічного страхування. Перший полягає у стимулюванні комерційних страхових компаній щодо розвитку екологічного страхування, другий – у підтримці ініціативи населення та суб'єктів господарювання страхуватись від екологічних ризиків, третій – у безпосередній участі держави в процесі страхування шляхом створення державної компанії. Перші два напрями спеціалізуються переважно на наданні пільг, преференцій та фінансової допомоги з боку держави населенню, страховим компаніям чи суб'єктам господарювання. Третій пов'язаний зі становленням державної страхової компанії, орієнтованої на створення нових видів екологічного страхування та відповідних послуг. Державна компанія може виконувати функцію перестраховика для комерційних страхових структур, які здійснюють страхування екологічних ризиків, у разі обмеженості фінансових

ресурсів. Механізм реалізації екологічного страхування за участю держави відповідає ринковим умовам.

Напрямок формування механізму нівелювання загроз екологічного характеру та зменшення збитків від них пов'язаний із упорядкуванням актуарних розрахунків. Їхнім ключовим елементом виділено страховий тариф, правильність й об'єктивність визначення якого є передумовою забезпечення високої ефективності екологічного страхування. Математично представлено процес формування тарифної ставки в екологічному страхуванні з урахуванням специфіки страхового ринку та реалізації екологічних ризиків. Розвиток системи актуарних розрахунків у розрізі окремих показників страхової діяльності має динамічний характер, відображає тенденції становлення страхового ринку певної території та відповідає темпам сталого розвитку країни.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ

аварійні комісари – особи, які займаються визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків, кваліфікаційні вимоги до яких встановлюють акти, відповідно до чинного законодавства України.

аварія на об’єкті підвищеної небезпеки – небезпечна подія техногенного характеру (наднормативний викид небезпечних речовин, пожежа, вибух тощо), яка виникла під час експлуатації об’єкта підвищеної небезпеки й призвела до некерованих змін його стану, загибелі людей чи тимчасової, або незворотної втрати працездатності, або здоров’я людини та заподіяння шкоди довкіллю.

аварія санітарно-епідеміологічного характеру – аварія, внаслідок якої стався неконтрольований викид чи скид у середовище життєдіяльності людини хімічних, біологічних (бактеріологічних) сполук, що спричинило загибель людей або призвело чи може призвести до шкідливого впливу на здоров’я людини, а також до проведення лікувально-профілактичних та реабілітаційних заходів серед населення чи до негативних наслідків для середовища життєдіяльності людини.

андеррайтер – особа, уповноважена страховою компанією приймати всі види ризику та відповідальна за формування страхового портфеля.

адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення – вид юридичної відповідальності, що передбачає заходи адміністративного впливу за протиправні дії, що порушують встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та вимоги екологічної безпеки.

адміністративно-правові методи управління – це сукупність засобів юридичного впливу на природоохоронну діяльність, які регламентуються чинною системою державних законів, нормативних актів господарського права.

актуарні розрахунки – поширена у світовій практиці система математичних і статистичних розрахунків, що використовується у страхуванні.

антропогенний вплив на природу – будь-які процеси зміни природи, спричинені людською діяльністю.

аутсорсинг ризику – виконання певних функцій і робіт, які традиційно вважаються “внутрішніми” та виконуються штатними працівниками, шляхом залучення зовнішніх незалежних сторін на договірній основі. Використовується для оптимізації витрат і процесів у страховій компанії.

банкостраховування – це організація системи перехресних продажів банківських та страхових продуктів через одну точку продажу, в основному через мережу банківських філій та відділень банку.

браунфілд (*brownfields*) або «коричневі землі» – це:

1. Ділянка, яку використовують не за призначенням, або взагалі не використовують, але яка має усі комунікації;
2. Земельні ділянки в межах промислових зон, зайняті недіючими підприємствами або незавершеним будівництвом;
3. Наявні незадіяні виробничі площі;
4. Реальне майно, розширення, перебудова (відновлення), або повторне використання якого може бути ускладнене наявністю потенційної небезпечної речовини або забруднювача;
5. Покинуті споруди, використання або реконструкція яких ускладнені через наявне або можливе забруднення;
6. У минулому розроблена земельна ділянка, яка економічно неавантажена, інколи вільна, покинута або забруднена.

біосфера (від грец. *bios* – життя і *sphaira* – куля) – сфера активного життя оболонки Землі, яка включає частини атмосфери, гідросфери і літосфери, заселені живими організмами.

варант страхових збитків – вид контракту з подвійним тригером, за умовами якого продавець варанту повинен здійснити виплату покупцю варанту в разі, якщо значення обумовленого в контракті індексу галузевих збитків перевищує встановлену його граничну величину та одночасно збитки покупця варанту внаслідок настання страхової події перевищують визначену в контракті суму.

види екологічних правопорушень – визначені чинним екологічним законодавством категорії незаконних дій (чи бездіяльності), за які в залежності від характеру та ступеня екологічної безпеки, об'єкта і предмета посягання та інших ознак можуть застосовуватись заходи правового примусу.

вилучення природних ресурсів – вид використання природних ресурсів, за якого виключається альтернативне використання цих самих чи інших можливих функцій даного виду ресурсів у теперішній час або в майбутньому.

виснаження природних ресурсів – погіршення якісних характеристик природних ресурсів унаслідок їх експлуатації, головним чином пов'язане з виконанням природними ресурсами економічних функцій.

відтворення екологічного попиту – це постійно відтворювані процеси формування потреб в екологічних товарах, а також створення фінансових можливостей реалізації цих потреб.

відтворення природного середовища – комплекс заходів, спрямованих на відтворення природних компонентів, які б сприяли здійсненню своїх функцій.

відтворення процесів екологізації економіки – постійне відтворення основних взаємозалежних і взаємообумовлених системних елементів екологічного удосконалення процесів виробництва та споживання продукції.

відшкодування за екологічні порушення – грошові виплати фізичними та юридичними особами, спрямовані на компенсацію завданої шкоди власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства.

властивість природних ресурсів як фактор товару – здатність природних ресурсів (мінеральні ресурси, продукти лісу, моря тощо) виступати об’єктом купівлі-продажу в ринкових відносинах між продавцями і покупцями.

державний фонд надр – ділянки державних надр, що використовуються, і ті, що не залучені до використання (у т.ч. континентального шельфу та виключної морської зони).

державний фонд родовищ корисних копалин – усі родовища корисних копалин держави.

диверсифікація – це процес розподілу капіталу між різними об’єктами вкладення, які безпосередньо не пов’язані між собою.

дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення – вид юридичної відповідальності, що застосовується до винних за протиправні дії осіб, які порушують екологічні права під час виконання своїх посадових обов’язків та інші права дисципліни праці, пов’язані з використанням, відтворенням і охороною природних ресурсів, охороною довкілля, забезпеченням екологічної безпеки.

добровільне екологічне страхування – страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови та порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог закону. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

договір екологічного страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов’язання в разі настання страхового випадку відшкодувати завдану шкоду в межах страхової суми третім особам, а страхувальник – здійснювати страхові платежі у визначені договором терміни та виконувати інші умови договору.

дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами – офіційний документ, який надає право підприємствам, установам, організаціям та громадянам – суб’єктам

господарювання експлуатувати об'єкти, з яких потрапляють в атмосферне повітря забруднюючі речовини або їх суміші, за умови дотримання встановлених відповідних нормативів гранично допустимих викидів та вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин упродовж визначеного в дозволі терміну.

екологізація економіки – процес впровадження і реалізації відповідної еколого-економічної системи, що забезпечує оптимальну якість довкілля, ефективне використання, охорону та відтворення природних ресурсів, а також екологічну безпеку на всіх рівнях (локальному, національному, транскордонному і глобальному).

екологізація освіти – цілеспрямований навчальний процес підготовки учнів і студентів щодо формування у них належного еколого-економічного, еколого-політичного й еколого-правового світогляду та професійної компетентності відповідно до вимог концепції сталого розвитку.

екологічна безпека – міра відсутності загроз екологічним правам і свободам людини, базовим інтересам та цінностям держави.

екологічна дієздатність – спроможність суб'єкта суспільних відносин своїми діями набувати екологічних прав і виконувати відповідні обов'язки.

екологічна економіка – трансдисциплінарна галузь знань, що вивчає взаємозв'язок між екосистемами, соціальними спільнотами й економічними системами, а також умов, що забезпечують стійкий стан і прогресивний розвиток усіх трьох систем.

екологічна експертиза – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що передбачає проведення екологічних досліджень, аналіз та оцінку передпроектних, проектних та інших матеріалів та об'єктів, реалізація і дія яких можуть негативно впливати або впливають на стан довкілля та здоров'я людей, спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам екологічного законодавства.

екологічна інформація – будь-яка інформація про стан довкілля в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про події, явища, матеріали, фактори, процеси і окремих осіб у сфері охорони, використання та відтворення природних ресурсів, природних компонентів і ландшафтів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

екологічна мережа – єдина територіальна система, яка створюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу територій України, збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

екологічна небезпека – наявність дій та процесів, що можуть впливати на стан навколишнього природного середовища, яке внаслідок надмірного забруднення обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини і впровадження господарської діяльності в цих умовах.

екологічна політика – система правових заходів, спрямованих на організаційну та регулятивно-контрольну діяльність держави і/або міжнародних організацій щодо охорони та оздоровлення навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та належної життєдіяльності громадян.

екологічна правоздатність – спроможність суб'єкта суспільних відносин мати екологічні права і приймати на себе екологічні обов'язки.

екологічна правосуб'єктність – спроможність бути учасником екологічних суспільних відносин.

екологічна рівновага – баланс природних чи змінених людиною компонентів середовища і природних процесів, який забезпечує тривале (умовно нескінченне) існування даної екосистеми.

екологічне законодавство – правове регулювання суспільних відносин у галузі використання природних ресурсів, охорони природного навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

екологічне право – комплексна галузь права, яка об'єднує сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки людини, реалізації захисту екологічних прав. Іншими словами, екологічне право – це система правових норм, які регулюють суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, а також гарантування екологічної безпеки.

екологічне правопорушення – дія (бездіяльність), яка порушує встановлений порядок використання і відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, спричиняє шкоду природі та здоров'ю людини, суперечить екологічному правопорядку та за вчинення якого законодавством передбачено юридичну відповідальність.

екологічне страхування – створення (коштом економічних суб'єктів) страхових фондів, які призначаються для відшкодування збитків від впливу на природне середовище у випадку непередбачених надзвичайних ситуацій (аварій, катастроф тощо). Страхуванню підлягають насамперед об'єкти, які є носіями екологічного ризику (носії вибухонебезпечних речовин, трубопроводи та ін.).

екологічне управління держави – нормативна методологія підготовки і прийняття рішень, яка здійснюється на основі системного аналізу людської діяльності, що взаємодіє та взаємозв'язана з навколишнім природним середовищем.

екологічний аналіз життєвого циклу продукції – аналітичний метод оцінки ефектів впливу на навколишнє природне середовище впродовж усього часу існування даної продукції (виробу): з моменту її створення до використання, утилізації і переробки.

страховики – юридичні особи, які отримали в установленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

екологічний аудит – процес екологічної перевірки, який необхідно проводити систематично й оформляти документально. Він полягає в отриманні об'єктивної інформації з метою визначення відповідно до критеріїв аудиту конкретних екологічних умов, систем управління чи інформації про них з подальшою передачею результатів цього процесу замовнику. Екологічний аудит розглядається як документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання та об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

екологічний бон – екологічна облігація, яку купують підприємства (компанії), що завдають екологічну шкоду довкіллю та природним ресурсам у процесі виробничо-господарської діяльності.

екологічний ефект – виражається у збереженні якості навколишнього природного середовища і природних ресурсів та досягається шляхом економічно обґрунтованої відмови від екологічно-небезпечних виробництв і технологій.

екологічний правопорядок – система встановлених екологічним законодавством норм і правил, які регулюють взаємодію людини з навколишнім природним середовищем з метою використання, відтворення та охорони природних ресурсів, охорони довкілля, а також забезпечення екологічної безпеки громадян.

екологічний ризик – імовірність порушення стійкості системи довкілля через господарську чи іншу діяльність людини.

екологічні витрати – витрати, необхідні на запобігання негативної емісії (скидів, викидів).

екологічні права громадян – закріплена в законі й гарантована правом сукупність юридичних можливостей та засобів, спрямованих на задоволення потреб громадян у галузі охорони навколишнього

природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

екологічні товари – вироби, послуги, виробництво та споживання, що впливають на зниження інтегрального екологічного впливу в розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту.

екологічно-правовий статус громадянина України – визначені Конституцією України та іншими правовими актами екологічного права місце, становище і роль людини та громадянина в суспільстві й державі, які стосуються екологічної галузі.

еколого-деструктивні процеси – процеси впливу на людину і природне середовище, що призводять до негативних соціальних, економічних та екологічних наслідків (забруднення, порушення ландшафтів, негативний вплив на організм людини тощо).

еколого-економічні інструменти – методи (засоби) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів, що можуть діяти в екологічно сприятливому напрямі.

еколого-економічні оцінки – види економічних показників, що характеризують зміну параметрів господарської діяльності економічних суб'єктів (витрати, доходи та ін.), пов'язаних з процесами використання природних благ і (або) впливу на навколишнє природне середовище.

еколого-економічні ставки – питомі економічні показники (тарифи, частки, процентні нормативи та ін.), що враховують дію або вплив екологічних факторів та забезпечують реалізацію еколого-економічних інструментів (системи цін і платежів, умов одержання прибутку та ін.).

економічний ефект – визначає фінансову стабілізацію, зростання виробництва, заснованого на дотриманні норм екологічної безпеки та інвестиційної привабливості, вирівнювання стартових позицій товаровиробників, стабілізацію якості чинників виробництва, зменшення соціальних державних виплат, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, зокрема завдяки екологічності товарів і стимулювання до використання вторинних ресурсів.

ефективний системний еколого-політичний підхід держави – пошук збалансованості економічної вигоди та екологічної безпеки в державі.

забруднення довкілля – зміни властивостей середовища (хімічних, механічних, фізичних, біологічних та ін.), які відбуваються внаслідок природних чи антропогенних процесів; спричиняють погіршення функцій природи стосовно людини, біологічних організмів, об'єктів життєдіяльності людини.

забруднення навколишнього природного середовища – процес зміни властивостей (хімічних, фізичних, біологічних тощо) довкілля, які можуть відбуватись внаслідок природних чи антропогенних процесів і спричиняють погіршення функцій природи (стосовно людини, біологічних організмів тощо).

землеустрій – система заходів, спрямованих на здійснення положень земельного законодавства щодо використання та охорони земель.

зона екологічної катастрофи – території, де внаслідок діяльності людини чи руйнівного впливу стихійних сил природи виникли негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на них населення і ведення господарської діяльності.

зона підвищеної екологічної небезпеки – територія, де внаслідок діяльності людини чи руйнівного впливу стихійних сил природи в довкіллі на тривалий час виникли негативні зміни, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності.

інтегральний екодеструктивний вплив – це зведення до єдиної бази результатів негативних наслідків та впливу на людину і природні системи процесів виробництва та споживання товарів і послуг.

катастрофічні фондові опціони «пут» – вид опціонного контракту, який дає право страховій компанії, що придбала опціон, у разі настання визначеної катастрофічної події продати продавцю опціону певну кількість акцій за заздалегідь зумовленою ціною в обмін на сплату опціонної премії.

кептивна страхова компанія – дочірня компанія або компанія у складі об'єднання (холдингова), створена для страхування переважно суб'єктів господарювання, які входять до складу цього об'єднання. Мета створення кептивної страхової компанії – заощадження коштів на страхування суб'єктів господарювання, які є водночас і членами об'єднання та клієнтами своїх кептивних страхових компаній. Поєднання інтересів страховика та його клієнтів створює можливості для ефективного використання страхових платежів. Забезпечивши страхові інтереси своїх засновників, кептивна страхова компанія може пропонувати послуги стороннім страхувальникам.

концепція екологічної політики – погляди на заходи стратегічного управління, спрямовані на вирішення екологічних проблем.

кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення – найсуворіший вид відповідальності за порушення встановленого порядку щодо використання природних ресурсів, охорони довкілля та вимог екологічної безпеки.

курортні і лікувально-оздоровчі території – території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей.

лісовий фонд країни – усі ліси на території країни. До складу лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства. До лісового фонду не належать: усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках.

матеріальна (майнова) відповідальність за екологічні правопорушення – вид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання фізичними і юридичними особами обов'язку щодо компенсації шкоди, заподіяної власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства.

міжнародна екологічна політика як система міждержавних еколого-політичних заходів – сукупність еколого-економічної, еколого-правової, еколого-виховної та іншої міжнародної діяльності, спря-

мованої на забезпечення якості довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, створення сприятливих природних умов для життя населення, тваринного і рослинного світу, а також забезпечення екологічної безпеки та умов сталого розвитку.

міжнародне екологічне право – сукупність міжнародно-правових принципів та норм, якими регулюються на загальноприйнятих принципах і нормах міжнародного права, міждержавні суспільні відносини щодо охорони довкілля, збереження, раціонального використання та відтворення природних ресурсів з метою забезпечення сприятливих для життя людини якостей екосистеми.

міжнародні екологічні угоди – сукупність міжнародних принципів і норм, що регулюють системи природокористування та збереження природних екосистем, а також забезпечення екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення.

моніторинг земель – система спостережень за станом земельного фонду, їх оцінка, попередження та ліквідації наслідків негативних процесів.

навколишнє природне середовище – сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів. Це складна екосистема, якій властиві не тільки суто природні, а й природно-антропогенні закономірності.

надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, у разі якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

надра – частина земної кори, розташована під поверхнею суші та дном водойми і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

національні природні парки – природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

небезпечні відходи – відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створювати значну небезпеку для здоров'я людини і довкілля та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

негативні зміни природного середовища – зміни, які ведуть до деградації екосистем.

норми екологічного права – правила поведінки людей, які регулюють відношення щодо охорони та використання навколишнього природного середовища.

об'єкти внутрішньої небезпеки – це об'єкти, пов'язані з використанням транспортних засобів, механізмів, електричної енергії високої напруги, атомної енергії, що, своєю чергою, пов'язуються з ризиком забруднення підземних вод, підтопленнями територій, впливом на екологічну безпеку «техногенних провінцій» тощо.

об'єкти екологічного страхування – майнові інтереси, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди життю, здоров'ю або майну третіх осіб внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

об'єкти зовнішньої загрози – великомасштабний, довготривалий вплив на навколишнє середовище в результаті транскордонних, регіональних та глобальних екологічних проблем (кислотні дощі, озонові діри, зміни клімату та ін.).

обов'язкове екологічне страхування – обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ та організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

органи громадського управління в галузі екології – громадські об'єднання і формування у галузі охорони довкілля та використання природних ресурсів, які створюються на національному і місцевому рівнях.

органи управління в галузі екології – уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування та громадських

об'єднань, які виконують екологічні функції в галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, які набувають особливого статусу пам'ятки з метою збереження їх у природному стані. Пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – штучно створені об'єкти (систем природно-заповідного фонду) найбільш визначних та цінних зразків паркового будівництва для їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

перестрахові сайдкари – змішаний тип між звичайним перестраховуванням та облігаціями катастроф. Допоміжна установа, яка, з одного боку, є перестраховиком і бере на себе частину відповідальності компанії-засновника, а з іншого, є суб'єктом фондового ринку і здійснює емісію цінних паперів, прив'язаних до договорів страхування.

перестраховування – страхування одним страховиком (цедентом, перестраховувальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика), резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій він зареєстрований (ст. 12 Закону України «Про страхування»).

пожежовибухонебезпечний об'єкт – об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна чи кілька пожежовибухонебезпечних чи пожежонебезпечних речовин та матеріалів у кількості, що є підставою для віднесення його будівлі, споруди і приміщення до відповідних категорій, встановлених нормативними актами.

позитивні зміни природного середовища – зміни, які сприяють прогресивному розвитку екосистем.

порушення екологічної рівноваги – зміна в процесах взаємодії й у складі компонентів та елементів екосистеми, що в остаточному

підсумку веде до її зміни іншою екосистемою на тривалий (чи умовно нескінченний) термін.

право власності на природні ресурси – система правових норм, які регулюють правові суспільні відносини щодо власності, користування та розпорядження природними ресурсами (земля, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду тощо).

право користування лісом – сукупність правових норм, які регулюють порядок та умови раціональної та ефективної експлуатації лісів і земель лісового фонду, не покритих лісом.

право користування природними ресурсами – сукупність правових норм, що регулюють право власника (або особи, якій власник передав свій природний об'єкт на підставі договору) задовольняти за допомогою природних об'єктів свої потреби.

право розпорядження природними ресурсами – сукупність правових норм, що регулюють право власника розпоряджатися своїми природними ресурсами (у т. ч. передавати їх у власність іншим суб'єктам права).

правове регулювання у сфері поводження з відходами – система встановлених законодавством правових заходів, норм і правил, що визначають правові засади поводження з відходами з метою запобігання негативному впливу відходів на здоров'я людини й довкілля.

правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації – особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується на запобігання людським та матеріальним втратам, відверненню загрози життю і здоров'ю громадян, а також усуненню негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації.

природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження у природному стані типових або унікальних для даної ландшафтно-ї зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів.

природні ресурси – всі елементи, властивості або результати функціонування природних систем, які використовуються або можуть бути використані в майбутньому для одержання сировини, палива, енергії тощо.

природні умови – всі елементи, властивості або результати функціонування природних систем, що мають істотне значення для життя та діяльності людського суспільства. Хоч і не використовуються безпосередньо у сфері виробництва, можуть полегшувати або ускладнювати функціонування господарства (наприклад, клімат, сонячні промені і т.д.).

природні фактори – будь-які предмети або явища, які діють без участі людини, або пов'язані з її біологічною сутністю.

природно-заповідний фонд – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення моніторингу навколишнього природного середовища. До природно-заповідного фонду України належать: природні заповідники; біосферні заповідники; національні-природні парки; регіональні природні парки; регіональні ландшафтні парки; заказники; пам'ятки природи; заповідні урочища та ін.

регіональні ландшафтні парки – природоохоронні рекреаційні установи місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження у природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також для забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду – сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів.

рекреаційні території (зони) – зони суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму.

ретроцесія – передача перестраховиком (ретроцедентом) частини взятого на себе ризику іншим перестраховикам (ретроцесіонерам), даліше подрібнення ризиків. Здійснюється на основі ретроцесійного договору (контракту) і широко застосовується у страхуванні та перестраховуванні великих майнових об'єктів, економічних, фінансових, комерційних та інших проектів зі значним ступенем можливої небезпеки і вірогідності виникнення відповідних втрат.

рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тварин і рослин – види тварин і рослин, що підлягають особливій охороні та занесені до Червоної книги України.

родовища корисних копалин – нагромадження мінеральних речовин у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод та газів, на дні водоймищ, придатні для промислового використання.

рослинний світ – сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території.

самострахування – вид страхування, коли підприємець вважає, що краще відшкодовувати свої втрати коштом резервних фондів, а не купувати страховий поліс у страховика.

свопи катастрофічного ризику – вид контракту між двома контрагентами про обмін катастрофічними ризиками різного типу на умовах, зафіксованих у договорі.

системний підхід екологічного управління – нормативна методологія підготовки і прийняття рішень, яка здійснюється на основі системного аналізу людської діяльності, що перебуває у взаємодії та взаємозв'язку з навколишнім природним середовищем.

соціальне середовище – матеріально-психологічне оточення людини. Сукупність природного і соціального середовища складають навколишнє середовище.

соціальний ефект від екологічного страхування – полягає у зростанні зайнятості населення, а отже, їхнього фінансового забезпечення, а також гарантованому відшкодуванні збитків, які можуть бути завдані їхньому життю і здоров'ю внаслідок аварійного забруднення довкілля.

співстрахування – це вид страхування, предмет договору якого може бути застрахований за одним договором страхування та за згодою страхувальника кількома страховиками.

сталий розвиток – розвиток, який задовольняє потреби суспільства, не ставлячи під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Сталий розвиток – це система взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища та національних джерел духовності.

страхова виплата – грошова сума, яку виплачує страховик відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

страхова компанія – юридична особа, яка має ліцензію на здійснення страхової діяльності.

страхова сума – грошова сума, що встановлюється у договорі екологічного страхування на основі оцінювання шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок аварійного забруднення довкілля, у межах якої страховик зобов'язаний здійснити виплату в разі настання страхового випадку.

страхове відшкодування – страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

страховий випадок – несподіване (ненавмисне) заподіяння шкоди (збитків) навколишньому природному середовищу, що відбулось, і в результаті якого нанесені збитки інтересам громадян, юридичних осіб, а в окремих випадках – і суспільству або державі.

страховий договір (поліс) – див. договір екологічного страхування.

страховий пул – об'єднання страхових фондів кількох страховиків для спільного страхування визначених ризиків (наприклад, ядерних, екологічних та ін.).

страховий ринок – це сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється процес їх купівлі-продажу.

страховий тариф – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

страхові послуги – це фінансові послуги у вигляді продажу юридично оформлених зобов'язань з надання страхового захисту, яку пропонують на ринку страховики потенційним страхувальникам.

страхові премії (внески, платежі) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

страхувальники – юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, коштом грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), і доходів від розміщення коштів цих фондів. *Страхування* – це економічні відносини, в яких беруть участь, як мінімум, дві сторони, два суб'єкти відносин: страхова організація, яка є страховиком, і страхувальник – юридична особа або дієздатний громадянин, який уклав зі страховиком договір страхування або є страхувальником відповідно до законодавства.

трансформація рельєфу – порушення форм земної поверхні, що змінює природні процеси, переміщення водних потоків і повітряних мас, а також формується шляхом міграції біологічних об'єктів.

треті особи – фізичні та юридичні особи, яким може бути заподіяна шкода внаслідок пожежі та/або аварії на об'єкті підвищеної небезпеки, крім осіб, які перебували у трудових відносинах із страхувальником, а також тих, які несанкціоновано перебували на об'єкті підвищеної небезпеки.

управління в галузі екологічної економіки – врегульована правовими нормами організаційно-виконавча діяльність органів держав-

ної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян, спрямована на дотримання екологічного законодавства і раціонального використання природних ресурсів.

управління екологічними ризиками – це комплексний процес визначення ймовірності виникнення загроз, оцінювання та вибору методів управління ризиками з метою мінімізації майбутніх можливих збитків.

функції екологічної політики підприємства – основні напрями формування екологічного управління підприємства, вироблення стратегічного плану реалізації екологічної політики, розроблення програми екологічного управління і механізму її реалізації, формування екологічної свідомості населення, обмін екологічної інформації, здійснення моніторингу, екологічний аналіз та вдосконалення тощо.

функції управління у галузі екології – основні напрями діяльності державних, самоврядних та громадських об'єднань у сфері ефективного використання і відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

хеджування – метод зниження ризиків, страхуванням ризиків від несприятливих змін цін на будь-які товарно-матеріальні цінності відносно контрактів і комерційних операцій, що передбачають постачання (продажі) товарів у майбутніх періодах.

цедент або перестраховальник – сторона, що передає ризик у перестраховання. При цьому перестраховальник – це або страховик, що прийняв на себе ризик за оригінальним договором страхування або співстрахування (страховому полісу) та передає його в перестраховання, або ретроцедент – якщо сам прийняв ризик у перестраховання і частково передає його іншому перестраховику (ретроцесіонеру) у ретроцесію (тобто подальше перестраховання).

юридична відповідальність – один із найважливіших правових засобів забезпечення дотримання екологічного законодавства та екологічних прав фізичних і юридичних осіб, підтримання в державі належного екологічного правопорядку.

ДОДАТКИ

Додаток А

Підходи до визначення терміну *ризик* у навчально-методичних та наукових працях

Автор	Тлумачення терміну <i>ризик</i>
А.П. Альгін [5]	Діяльність суб'єктів господарювання, що пов'язана з невизначеністю в умовах неминучого вибору, у процесі якої є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі і відхилення від цілі, яка міститься в обраних альтернативах
І.Т. Балабанов [12]	Подія, яка може відбутися або не відбутися. У випадку настання такої події можливі три економічні результати: негативний (програш, збиток), нульовий і позитивний (виграш, вигода, прибуток)
В.В. Вітлінський [23]	Економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесів цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями
В.Г. Горський, Г.А. Моткін [96]	Двовимірна величина, що включає ймовірність настання небажаної події і пов'язані з нею втрати
В.М. Гранатуров [30]	Діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення очікуваного результату, невдачі чи відхилення від цілі
Л.І. Донець [46]	Ймовірність виникнення збитків чи недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом
А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк [54]	Усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами
І.Ю. Івченко [65]	Ймовірність виникнення збитків чи недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом

Продовження додатку А

Автор	Тлумачення терміну <i>ризик</i>
С.М. Ілляшенко [66]	Можливість або загроза відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних
Є.М. Коротков [79]	В економічному аспекті передбачає втрати, збиток, імовірність яких пов'язана з наявністю невизначеності (нестачі інформації, недостовірності), а також вигоду і прибуток, отримати які можливо лише при діях, обтяжених ризиком
Н.І. Машина [89]	Об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості й конфліктності в ситуації неминучого вибору, відображає ступінь досягнення очікуваного результату
С.В. Мочерний [49]	Непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), спричинених певними діями або рішеннями, які будуть у майбутньому
Ю.В. Сенейко [140]	Можливість настання певної ситуації, що може виникнути в будь-якій діяльності і відхилитись від поставленої мети (призвести до виникнення втрат або недоотримання прибутку) або залишитись незмінною
П.В. Шутов [162]	Загроза того, що підприємець понесе втрати у вигляді додаткових витрат або отримає доходи нижчі від тих, на які розраховував

Додаток Б

**Підходи до визначення терміна *екологічний ризик*
у навчально-методичних та наукових працях**

Автор	Поняття <i>екологічного ризику</i>
Є.А. Ялі, А.А. Музалевський	Порушення динамічної рівноваги в екологічних системах, що спричиняють екологічні збитки і втрати, які виражаються вартісно
Н.Ф. Реймерс [133, с. 462]	Імовірність наслідків будь-яких (специфічних або випадкових, поступових чи катастрофічних) антропогенних змін природних об'єктів і факторів
L. Barhtouse [165]	Імовірність порушення стійкості системи навколишнього природного середовища через господарську чи іншу діяльність людини, тобто перевищення еколого-економічного потенціалу
Б.М. Порфір'єв [121]	Імовірність небажаних наслідків того чи іншого рішення у глобальній, регіональній або локальній експлуатації природних ресурсів і в процесі використання природних умов, функціонування споруд, технологічних ліній тощо, які споживають ці ресурси у межах і за межами нормального строку їх роботи
Л.С. Кожушко, П.М. Скрипчук [72]	Можливість виникнення несприятливих для життєдіяльності суспільства обставин і ситуацій, зумовлених антропогенними чи природними факторами і впливами
Б.А. Семененко, І.В. Белов, В.О. Крюков [138]	Випадкова стохастична величина, що дорівнює добутку ймовірності настання екодеструктивної події та її очікуваної інтенсивності
В.Ф. Семенов [139]	Оцінка на всіх рівнях – від крапкового до глобального – імовірності виникнення негативних змін у навколишньому природному середовищі, які спричинені антропогенним або іншим впливом

Продовження додатку Б

Автор	Поняття екологічного ризику
А.Б. Качинський [70]	Імовірність порушення стійкості системи навколишнього природного середовища через господарську чи іншу діяльність людини, тобто перевищення еколого-економічного потенціалу. Імовірність збільшення смертності або кількості захворювань людей у разі підвищення концентрації певного забруднювача чи суми забруднювачів у навколишньому природному середовищі або порушення яких-небудь його характеристик
М.М. Мусієнко [98]	Імовірність навмисних або випадкових, поступових чи катастрофічних антропогенних змін природних об'єктів, ресурсів або факторів із несприятливими екологічними наслідками
В.В. Лук'янова [86]	Вірогідність настання негативних для життєдіяльності суспільства, зокрема здоров'я населення, наслідків будь-яких (спеціальних, постійних або катастрофічних) антропогенних чи техногенних змін природних об'єктів і факторів
Т.В. Андреева [8]	Прогноз і оцінка економічному збитку навколишньому природному середовищу від планової діяльності, який впливає з екологічної оцінки несприятливих (або небезпечних) природних процесів і явищ, оптимізації використання природних ресурсів
Т.А. Трифонова [150]	Оцінка екологічної безпеки, ступінь можливості порушення стійкості навколишнього природного середовища при будь-яких природних або антропогенних діях, що призводять до перевищення еколого-економічного потенціалу природно-територіального комплексу чи об'єкта
І.І. Дедю [48]	Імовірність несприятливих для екологічних ресурсів наслідків будь-яких антропогенних змін природних об'єктів і факторів
Н.Е. Деєва [40]	Комплексна характеристика стану прогнозованої екологічної системи, що визначається ймовірністю випадків, які перевищують встановлені межі забруднень навколишнього природного середовища
ДСТУ 2156-93 [14]	Імовірність негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє природне середовище, які спричиняють незворотну деградацію екосистем

Продовження додатку Б

Автор	Поняття екологічного ризику
О.В. Рибалова, О.В. Поддашкін, Г.В. Півень, О.М. Александров, О.М. Коваленко [113]	Імовірність погіршення якості компонентів навколишнього природного середовища, його природних та природно-антропогенних утворень, деградації флори і фауни, зменшення видового різноманіття, порушення біогеохімічних циклів, процесів біотичної саморегуляції та екологічної рівноваги, а також зниження адаптаційних можливостей вказаних природних, природно-антропогенних екосистем внаслідок негативного антропогенного впливу
Методичні рекомендації, п.1.5 13.03.2007 № 116 [102]	Вірогідність навмисних або випадкових, поступових та катастрофічних антропогенних змін існуючих природних об'єктів, факторів та екологічних ресурсів
ETC/CDS. General Environmental Multilingual Thesaurus (GEMET 2000) http://glossary.eea.europa.eu	Імовірність пошкодження, захворювання або смерті в результаті дії потенційної екологічної небезпеки

Додаток В.1

Підходи до визначення поняття *екологічне страхування*

Автор, джерело	Трактування <i>екологічне страхування</i>
А.Х. Атаб'єв [9]	Один з інструментів механізму охорони навколишнього природного середовища і гарантування екологічної безпеки, який дає можливість створити фінансово-економічну основу для компенсації збитків унаслідок забруднення довкілля
А.Л. Бажайкін [10, с. 301]	Діяльність, здійснена за рахунок коштів спеціальних страхових фондів щодо захисту майнових інтересів фізичних, юридичних осіб, муніципальних утворень і держави від екологічних ризиків, реалізація яких може спричинити заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, життю й здоров'ю населення, а також майну
В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич [11]	Різновид страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної небезпеки у зв'язку з імовірним аварійним забрудненням ними довкілля та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб, який передбачає часткову компенсацію збитків потерпілим
О.М. Віленчук [22]	Різновид страхування відповідальності об'єктів підвищеної небезпеки щодо захисту еколого-економічних та соціальних прав (інтересів) громадян і юридичних осіб у разі аварійного забруднення ними елементів навколишнього природного середовища
Т.П. Галушкіна [26]	Страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій за шкоду, завдану інтересам третіх осіб унаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку

Продовження додатку В.1

Автор, джерело	Трактування <i>екологічне страхування</i>
Глоссарий страховых терминов, используемых при проведении страховых операций. – М. : МФК, 2008. – С. 288	Вид страхування цивільної відповідальності, що передбачає зобов'язання страховика виплатити страхове відшкодування в розмірі повної або часткової компенсації шкоди, нанесеної майновим інтересам страхувальника (застрахованого), пов'язаної з його обов'язком, у порядку, встановленому цивільним законодавством, відшкодувати збиток, заподіяний ним майну третіх осіб, у результаті аварій, що призвели до викиду забруднюючих речовин в атмосферу, забруднення земної поверхні, скидання стічних вод
Т.О. Гурьянова [35]	Здійснюване в межах закону страхування цивільної відповідальності підприємств, організацій, установ за завдані збитки інтересам держави, юридичним і фізичним особам, а також страхування власних збитків, які виникають у результаті аварійного забруднення навколишнього природного середовища
Р.Т. Давидова [36, с. 49]	Відносини щодо захисту майнової відповідальності страхувальника за спричинену шкоду третім особам у різних видах страхового відшкодування, а також відповідальність за ризик, пов'язаний із природно-ресурсним і природоохоронним правом
Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян [37, с. 441]	Вид страхування природокористувачів, діяльність яких пов'язана з ризиком несвідомого завдання шкоди навколишньому природному середовищу в результаті якихось аварій чи катастроф
В. Даугуль [39]	Система суспільних відносин, пов'язаних із захистом екологічних (у тому числі майнових) інтересів громадян, юридичних осіб, а в окремих випадках та суспільства в разі настання страхових подій (екологічних аварій, іншого забруднення навколишнього природного середовища), передбачуваних договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів і знаходяться в управлінні спеціалізованих страхових компаній або екологічних страхових фондів

Продовження додатку В.1

Автор, джерело	Трактування екологічне страхування
Журнал про страхування [52]	Сукупність різних видів страхування екологічних ризиків, спрямованих на забезпечення страхового захисту на випадок заподіяння страхувальникам, застрахованим і третім особам збитку в результаті раптового наднормативного забруднення навколишнього природного середовища
О.В. Козьменко [75]	Один з інструментів забезпечення переходу людства до концепції сталого розвитку на основі створення системи інтеграції економіки з навколишнім природним середовищем, дія якого реалізується через проведення відповідної державної екологострахової політики та перетворення екологічних нормативів у ринкові можливості страховиків і страхувальників
Н.П. Кузнецова, І.Б. Сергеев [81]	Сукупність видів страхування, спрямованих на створення страхового захисту на випадок спричинення страхувальником, застрахованим і третім особам збитку в результаті ненавмисного забруднення навколишнього природного середовища
Лісотехнічний термінологічний словник: український, російський, англійський [84, с. 116]	Страхування цивільної відповідальності підприємств, установ та організацій (страхувальників) за шкоду, заподіяну діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку. Здійснюється в двох формах: обов'язковій і добровільній
С.В. Макара [87]	Страхування відповідальності об'єктів-потенційних винуватців аварійного, ненавмисного забруднення довкілля та страхування власних збитків, що виникають у джерел такого забруднення
В.В. Манкевич [88]	Відносини щодо захисту майнових інтересів громадян, організацій на випадок настання цивільної відповідальності юридичних осіб і приватних підприємців, господарська та інша діяльність яких спричиняє шкідливий вплив на навколишнє природне середовище й гарантування відшкодування внаслідок заподіяння екологічної шкоди за рахунок резервів екологічного страхування

Продовження додатку В.1

Автор, джерело	Трактування екологічне страхування
Н.І. Машина [89, с. 335]	Страхування відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища з метою забезпечення екологічної безпеки і компенсації збитків третім особам
Г.А. Моткін [96]	Страхування відповідальності об'єктів-потенційних винуватців аварійного, залпового забруднення середовища і страхування власних збитків, що виникають у джерела такого забруднення
Л.Г. Мельник [90]	Створення за рахунок коштів економічних суб'єктів резервних (страхових) фондів, призначених для відшкодування збитків від впливу на навколишнє природне середовище внаслідок непередбачених надзвичайних ситуацій (екологічних аварій, катастроф, ін.)
А.А. Носов [108, с. 46]	Відповідальність страховика за ризики, пов'язані із забрудненням навколишнього природного середовища та нанесенням шкоди здоров'ю населення
В.О. Паламарчук, П.І. Коренюк [115]	Страхування відповідальності підприємства-джерела підвищеної екологічної небезпеки та майнових інтересів страхувальників, що виникають унаслідок аварійного техногенного забруднення навколишнього природного середовища, що має забезпечувати компенсацію частини заподіяваних забрудненням збитків і потребує додаткових джерел фінансування природоохоронних заходів

Продовження додатку В.1

Автор, джерело	Трактування екологічне страхування
О.Л. Проценко [128]	Сукупність економічних відносин, які виникають між страховиком і страхувальником (власником, експлуатантом джерел підвищеної небезпеки) щодо забруднення навколишнього природного середовища та з приводу захисту майнових інтересів останнього в разі завдання ним шкоди життю та здоров'ю громадян, майну фізичних і юридичних осіб унаслідок раптового та ненавмисного забруднення довкілля, і передбачають обов'язкову сплату страхувальником страхових премій, які адекватні ступеню ризикованості джерела підвищеної небезпеки та зобов'язання страховика здійснити страхову виплату при настанні випадку, визначеного як страхового
В.А. Процюк [130]	Механізм захисту екологічних прав громадян, майнових інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, що створюють небезпеку для навколишнього природного середовища
Т.А. Ротова [135, с. 322]	Страховання цивільної відповідальності підприємств за збитки, завдані ними майновим інтересам фізичних та юридичних осіб унаслідок техногенно-екологічних аварій чи випадкового забруднення навколишнього природного середовища
Г.П. Серов [141]	Страховання природних об'єктів як майна і цивільно-правової відповідальності власника небезпечного виробничого об'єкта
І.М. Синякевич [142]	Страховання фінансової відповідальності, яке передбачає перекладання відповідальності за непередбачувану екологічну шкоду на страхові компанії. Екологічне страхування охоплює сукупність інструментів екологічної політики за допомогою яких здійснюється страхування екологічного ризику тощо

Продовження додатку В.1

Л.А. Харнахоева [156]	Сукупність економічних відносин, що виникають на основі перерозподілу фінансових ресурсів, із приводу формування страхового фонду в розпорядженні страховика або держави та його використання для відшкодування збитку, заподіяного в результаті реалізації екологічних ризиків
Р.Т. Юлдашев [164, с. 671]	Сукупність видів майнового страхування та страхування відповідальності на випадок забруднення навколишнього природного середовища

Додаток В.2

**Визначення поняття *екологічне страхування*
у законах та проєктах законів**

Нормативно-правовий акт	Поняття <i>екологічне страхування</i>
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 р. [59]	Добровільне й обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ та організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів (ст. 49)
Проект Закону України «Про екологічне страхування» № 1046 від 21.05.2002 р. [126]	Один з видів обов'язкового страхування, що передбачає страхування відповідальності суб'єктів господарювання, діяльність яких становить підвищену екологічну небезпеку, у разі заподіяння ними шкоди третім особам унаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища (ст. 1)
Проект Закону України «Про екологічне страхування» № 1046-1 від 03.12.2002 р. [127]	Обов'язкове страхування відповідальності суб'єктів господарювання, діяльність яких є джерелом ризику аварійного забруднення навколишнього природного середовища, за заподіяння ними шкоди майновим інтересам третіх осіб унаслідок аварійного забруднення довкілля (ст. 1)
Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» № 3304 від 20.10.2008 р. [125]	Вид правових відносин щодо захисту екологічних і майнових прав фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій, визначених договором страхування або чинним законодавством, які реалізуються за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) (ст. 1).
Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання відносин у сфері екологічного страхування» [124]	Сукупність різних видів страхування, спрямованих на створення системи страхового захисту на випадок події, що сталася внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та/або погіршення якості природних ресурсів

Продовження додатку В.2

Нормативно-правовий акт	Поняття <i>екологічне страхування</i>
Закон Азербайджанської Республіки «Про обов'язкове екологічне страхування» № 271-ІІГ від 12.03.2002 р. [55]	Страхування цивільної відповідальності за збиток, заподіяний у разі забруднення навколишнього природного середовища в результаті аварії, тобто понад припустиму для відповідної території межу з урахуванням викиду шкідливих речовин в атмосферне повітря, воду, поширення їх на поверхні землі та в надрах внаслідок аварії та (або) техногенного випадку (ст. 1)
Закон Республіки Казахстан «Про обов'язкове екологічне страхування» № 93-ІІІ ЗРК від 13.12.2005 р.	Комплекс відносин щодо майнового захисту законних інтересів фізичних та (або) юридичних осіб за настання цивільно-правової відповідальності щодо зобов'язань, які виникають унаслідок заподіяння шкоди життю, здоров'ю, майну третіх осіб та (або) навколишньому природному середовищу в результаті його аварійного забруднення (ст. 1)
Закон Республіки Білорусь «Про охорону навколишнього середовища» № 1982-ХІІ від 26.11.1992 р. [56]	Один з елементів економічного механізму охорони навколишнього природного середовища та природокористування, що ілюструє його місце і функціональну роль у діяльності, спрямованій на збереження та відновлення довкілля, раціональне використання й відтворення природних ресурсів, запобігання забрудненню, деградації, пошкодженню, виснаженню, руйнуванню, знищенню та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище і ліквідацію наслідків (ст. 79). Страхування цивільної відповідальності юридичних осіб і приватних підприємств щодо захисту майнових інтересів громадян і організацій, а також Республіки Білорусь та її адміністративно-територіальних одиниць при заподіянні екологічної шкоди (ст. 85)

Додаток Д

Системні ознаки формування вітчизняного ринку екологічного страхування*

Проблема	Шляхи вирішення	Результати
Недостатня нормативно-правова база у сфері екологічного страхування	Прийняття Закону України «Про екологічне страхування». Затвердження переліку видів діяльності і об'єктів, що підлягають обов'язковому екологічному страхуванню, постановою Кабінету Міністрів України	Прийняття нових законодавчих актів, внесення до нормативно-правових актів змін і доповнень, що випливають із потреб практики здійснення страхової та природоохоронної діяльності щодо гарантування екологічної безпеки та здоров'я громадян України
Низька потужність ринку екологічного страхування, тобто недостатня капіталізація страхових компаній, що не дає можливість здійснювати страхування небезпечних та великих за величиною екологічних ризиків та призводить до перестрахування їх частини за кордоном і необґрунтованого витоку грошових коштів з України	Збільшення нормативно встановленого обсягу статутного капіталу та вимог до страхових резервів. Консолідація ринку страхування та формування фінансово потужних страхових компаній. Створення державної страхової компанії з широкою фінансовою мережею та значними фінансовими ресурсами, яка б діяла на ринкових засадах. Розроблення нових видів страхових продуктів і послуг та диверсифікація їх збуту	Збільшення місткості ринку екологічного страхування України. Створення потужних страхових компаній, спроможних страхувати значні за обсягами ризики не тільки в межах національної економіки, але й виходити на міжнародні ринки. Діяльність державного страховика у сфері екологічного страхування дасть можливість перерозподіляти специфічні ризики з невизначеною ймовірністю настання страхового випадку і, як наслідок, активізувати діяльність зі страхування цих ризиків
Формальність обов'язкового екологічного страхування	Створення жорстких законодавчих методик щодо оцінювання збитків. Підвищення тарифів з обов'язкового екологічного страхування. Недопущення знижок при екологічному страхуванні страховиками	Збільшення місткості екологічного страхового ринку, гарантії відшкодування збитків

Формальність обов'язкового екологічного страхування	Створення жорстких законодавчих методик щодо оцінювання збитків. Підвищення тарифів з обов'язкового екологічного страхування. Недопущення знижок при екологічному страхуванні страховиками	Збільшення місткості екологічного страхового ринку, гарантії відшкодування збитків
Відсутність підготовлених, висококваліфікованих кадрів у сфері екологічного страхування	Створення навчальних центрів з передігтовки та покращення знань працівників страхових компаній у сфері екологічного страхування. Підготовка вітчизняних молодих спеціалістів за відповідними напрямками у вищих навчальних закладах України	Кадрове забезпечення діяльності страхових компаній з урахуванням світових стандартів та сучасних вимог щодо професійної діяльності
Відсутність статистичних даних про кількість випадків негативно-го впливу на довкілля та розмір завданих йому екологічних збитків	Постійний моніторинг стану навколишнього природного середовища. Формування екологічної статистики	Можливість достовірно оцінити ймовірність настання страхового випадку і визначити величину страхового тарифу
Слабкі вимоги до відповідальності страховиків і страхувальників у разі настання страхового випадку	Удосконалення режиму екологічної відповідальності та його реалізації через подання позовів про відшкодування збитків	Стимулювання підприємств підвищеної екологічної безпеки купувати надійне страхове покриття для захисту від ризику відповідальності. Зростання страхових виплат страховими компаніями
Недосконалість методики визначення розміру завданих еколого-економічних збитків	Оцінювання збитків переважно на основі оцінки необхідності й вартості відновлення пошкоджених природних об'єктів або їх функцій. Оцінювання відбувається на основі платежів за забруднення довкілля, необхідно переглянути існуючі тарифи за забруднення, які значно занижені	Об'єктивне оцінювання розміру завданих еколого-економічних збитків

Додаток Е
Порівняльний аналіз страхування екологічної відповідальності
в різних країнах

Показник	США	ЄС	Східна Європа, Азія та Кавказ
Визначення поняття <i>збиток навколишньому природному середовищу</i> (екологічний збиток)	Витрати на заходи щодо ліквідації заподіяної шкоди	Збиток (шкода) біологічним видам, що перебувають під охороною, і природному середовищу існування, водним об'єктам та ґрунтам, якщо їх забруднення становить загрозу для здоров'я людини	Фінансова компенсація державі у випадку завдання шкоди навколишньому природному середовищу, у т.ч. атмосферному повітрю, навіть якщо безпосереднє відновлення пошкодженого ресурсу неможливе. Вартісне вираження завданого збитку
Вимоги про усунення та відшкодування збитків	Діє змішана система, яка включає норми цивільно-правової відповідальності та адміністративні повноваження, що дає змогу Агентству з охорони навколишнього середовища США видавати обов'язкові постанови про усунення забруднення, підкріплені загрозою накладення великих штрафів за їх невиконання	У першому випадку заходи щодо запобігання та усунення збитку пропонуються компетентним державним органом без попереднього судового рішення, у другому – держава виступає позивачем у суді, який встановлює відповідальності за заподіяння шкоди і визначає ступінь його відповідальності	Змішана система екологічної відповідальності

Оцінювання екологічних збитків	Визначення збитків у грошовому вираженні. Визначення належного рівня відновлення навколишнього природного середовища, необхідного для відшкодування збитків (у реальному, а не грошовому вираженні) з наступним визначенням відповідних витрат Методи: витрат на подорож, висловлених переваг, гедонічного ціноутворення, аналіз еквівалентних ресурсів	Оцінювання збитків здійснюють за допомогою нормативного підходу. У методах оцінювання збитків їх величина прив'язується до чинних ставок платежів за забруднення, що призводить до зниження збитків. В останні роки прийнято норми законодавства про можливість визначення обсягу шкоди, виходячи з фактичних витрат на відновлення навколишнього природного середовища, однак сучасні методи не відповідають цим нормам
Відшкодування збитків навколишньому природному середовищу	Ідеться не про грошову санкцію, що підлягає сплаті державі відшкодуальною стороною, а про відновні заходи, яких вживає відшкодуальна сторона, або відшкодування відшкодуальною стороною витрат держави на ці заходи. Стратегічна мета полягає не в тому, щоб покарати за завдані збитки суб'єкта господарювання, а відновити довкілля, що відображено в конкретних вимогах, визначених законодавством до відшкодуальних сторін	Установлюється перевага грошового відшкодування збитків над відновленням навколишнього природного середовища в натуральній формі відшкодуальною стороною. Найчастіше це грошове відшкодування надходить до державного бюджету без будь-яких гарантій того, що воно буде спрямоване на відновлення довкілля

Продовження додатку В.2

Показник	США	ЄС	Східна Європа, Азія та Кавказ
Організація режиму відповідальності	Застосовується об'єктивна відповідальність, яка не потребує доказів про халатність або порушення нормативних вимог	Об'єктивна екологічна відповідальність щодо суб'єктів, які здійснюють небезпечні види діяльності, а у випадку заподіяння шкоди біологічним видам усіма іншими операторами застосовується винна відповідальність	У правових системах цих країн екологічна відповідальність застосовується, зазвичай, за винні діяння. Виняток становить об'єктивна відповідальність у разі небезпечної виробничої діяльності
Форма фінансового забезпечення	Обов'язкове фінансове забезпечення	Добровільне фінансове забезпечення (Франція, Німеччина, Бельгія, Італія) Обов'язкове фінансове забезпечення (Австрія, Болгарія, Чеська Республіка, Греція, Угорщина, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швеція)	Цивільне законодавство передбачає солідарну відповідальність, а щодо усунення реального екологічного збитку питання поки нормативно не вирішене. Чинна практика виплати грошових компенсацій у разі перевищення гранично допустимого забруднення заснована на дотриманні нормативно-правових актів кожним суб'єктом господарювання

Страховий пул	Немає	Франція (Assurpol), Італія (R C Inquinamento), Нідерланди (Nederlandse Milieupool), Іспанія (Español de Riesgos Medioambientale)	Японія, Україна (ядерний страховий пул, у проєкті – екологічний)
Види полісів екологічного страхування	Відповідальність за аварійне і поступове забруднення навколишнього природного середовища може покриватися страхуванням загальної відповідальності або екологічним страхуванням. Сьогодні ризик забруднення, зазвичай, не покривається полісами зі страхування загальної відповідальності, він передбачається окремими договорами для кожного конкретного об'єкта (stand-alone поліси)		Здійснюється у межах страхування відповідальності в разі аварійного забруднення навколишнього природного середовища
Альтернативні інструменти фінансового забезпечення	Групи захисту від ризику, кептивні страхові об'єднання, самострахування	Колективні домовленості, самострахування, банківські гарантії	Не використовують

Додаток Ж

Порівняльна характеристика еколого-економічних інструментів забезпечення сталого розвитку

Назва інструменту	Характеристика	Переваги	Недоліки
Екологічний податок	Економічний, фіскальний, обов'язковий, другорядний, спеціальний, поширений, довготерміновий	Наповнення держбюджету і фондів охорони навколишнього природного середовища; стимулювання до зменшення обсягів викидів (скидів)	Недостатні розміри екологічного податку. Проблеми з точним визначенням обсягу емісій
Екологічні платежі	Економічний; ціноутворювальний (в умовах України – фіскальний), обов'язковий, безальтернативний, спеціальний; поширений, довготерміновий	Наповнення державного і місцевих бюджетів	Невідповідність плати за забруднення реально причиненим економічним збиткам нівелює дієвість цього інструменту
Екологічне страхування	Економічний, фінансово-інвестиційний, добровільний, другорядний, трансформований, рідко вживаний, довготерміновий	Фінансування екологічних збитків за рахунок страхового фонду, зменшення навантаження на держбюджет	Нерозвиненість ринку екологічного страхування
Екологічні фонди	Економічний, фінансово-інвестиційний, обов'язковий, пріоритетний, спеціальний, поширений, довготерміновий	Утворення спеціальних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища (місцевих і національного), призначених для фінансування заходів щодо охорони довкілля	Кошти, що накопичуються в екологічних фондах, настільки мізерні, що за їх рахунок неможливо здійснювати масові природоохоронні заходи

Податкові пільги	Економічний, стимулятивний, обов'язковий, другорядний, трансформований, поширений, довготерміновий	Зменшення податку на доходи підприємств, які виробляють екологічно чисту продукцію та використовують екологобезпечні технології у виробництві; зменшення забруднення довкілля відходами виробництва і споживання	В умовах корумпованості чиновницького апарату вони укладноють формування державного, регіональних і місцевих бюджетів
Прискорена амортизація основних засобів природоохоронного призначення	Економічний, стимулятивний, обов'язковий, другорядний, трансформований, поширений, довготерміновий	Створює економічні передумови для прискореного оновлення та модернізації екологічно орієнтованих основних засобів і активізації інноваційної політики в екологічній сфері	Забезпечує переваги тільки для рентабельних підприємств
Екологічні субсидії	Економічний, фінансово-інвестиційний, обов'язковий, пріоритетний, спеціальний, поширений, довготерміновий	Фінансова підтримка екологічно спрямованих виробництв	Можуть стимулювати випуск екологічно «брудних» товарів, спричиняючи еколого-економічний збиток. Призводять до порушення дії ценового механізму та перешкоджають ефективному розподілу ресурсів

Продовження додатку Ж

Назва інструменту	Характеристика	Переваги	Недоліки
Торгівля дозволами на забруднення	Економічний, ринкоутворюючий, добровільний, пріоритетний, спеціальний, поширений, довготерміновий	Дає змогу кожному джерелу забруднення одержати свій вигаш, а суспільству – досягти встановленого рівня забруднення з меншими витратами. Рівномірно розподіляє граничні витрати для скорочення викидів на всю економіку	Потребує наявності достатньо розвинутого вуглецевого ринку; високі адміністративні витрати; приєднання до ЄС СТВ створює ризик того, що дешеві проекти скорочення викидів будуть швидко виснажені (Україна змушена реалізовувати скорочення викидів за вищу ціну за умови схвалення більш амбітної цілі в рамках пост-Кіотської угоди)

Д) 2,5%.

3. Яким, на Вашу думку, має бути страхування життя і здоров'я громадян на випадок настання аварійного забруднення довкілля або стихійного лиха?

- А) добровільним; Б) обов'язковим.

4. Ви готові страхувати майно від екологічних ризиків (наприклад, ризиків стихійних явищ)?

- А) так; Б) ні.

5. Яким, на Вашу думку, має бути страховий тариф на страхування майна від стихійних явищ?

- А) 0,5% від страхової суми; Б) 1%; В) 1,5%;
Г) 2%; Д) 2,5%.

6. Яким, на Вашу думку, має бути майнове страхування, зумовлене аварійним забрудненням довкілля або стихійним лихом?

- А) добровільним; Б) обов'язковим.

7. Чи повинні підприємства, які можуть завдати шкоду довкіллю своєю діяльністю, страхуватися на випадок аварійного забруднення довкілля?

- А) так; Б) ні.

8. Яким, на Вашу думку, має бути страховий тариф для підприємств на страхування відповідальності на випадок аварійного забруднення довкілля?

- А) 0,5% від страхової суми; Б) 1%; В) 1,5%;
Г) 2%; Д) 2,5%.

9. Яким, на Вашу думку, має бути страхування відповідальності на випадок аварійного забруднення довкілля?

- А) добровільним; Б) обов'язковим.

10. Якій страховій компанії Ви надасте перевагу для страхування екологічних ризиків?

- А) державній; Б) приватній.

11. Хто, на Вашу думку, повинен відшкодовувати збитки завдані населенню (майну і здоров'ю) стихійними явищами?

- А) держава; Б) підприємства, які забруднюють; В) населення;
Г) важко відповісти; Д) ніхто не повинен платити.

12. Хто, на Вашу думку, повинен відшкодовувати збитки завдані населенню техногенними явищами, які забруднюють довкілля?

- А) держава; Б) підприємства, які забруднюють; В) населення;
Г) важко відповісти; Д) ніхто не повинен платити.

13. Хто, на Вашу думку, повинен відшкодовувати збитки завдані довкіллю (природним елементам (грунтам, поверхневим і підземним водам, природному середовищу існування рослин і тварин, безпосередньо живим організмам) стихійними явищами?

- А) держава; Б) підприємства, які забруднюють; В) населення;
Г) важко відповісти; Д) ніхто не повинен платити.

14. Хто, на Вашу думку, повинен відшкодовувати збитки завдані довкіллю (природним елементам (грунтам, поверхневим та підземним водам, природному середовищу існування рослин і тварин, безпосередньо живим організмам) техногенними явищами?

- А) держава; Б) підприємства, які забруднюють; В) населення;
Г) важко відповісти; Д) ніхто не повинен платити.

15. Яким чином, на Вашу думку, необхідно стимулювати попит на екологічне страхування в Україні? (вкажіть всі варіанти, які вважаєте)

- А) збільшенням страхових виплат при настанні страхового випадку;
Б) введенням обов'язкового екологічного страхування;
В) надання пільг, преференцій та фінансової допомоги з боку держави населенню, страховим компаніям чи суб'єктам господарювання;
Г) зниженням тарифної ставки на величину доходу від інвестування страхових резервів;
Д) якщо страховиком буде державна страхова компанія;
Е) інша відповідь

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО РЕСПОНДЕНТА

1. Ваша стать:

- А) чоловік; Б) жінка;

2. Ваш вік:

- А) 18-25 років; Б) 26-35 років; В) 36-45 років;
Г) 46-59 років; Д) 60-70 років.

3. Який середньомісячний дохід сім'ї на 1 людину?

- А) до 3000 грн; Б) від 3000 до 4000 грн;
В) від 4000 до 5000 грн; Г) більше 5000 грн.

4. Вкажіть, будь-ласка, область, в якій Ви проживаєте, і місце проживання.

Область _____

Місце проживання:

- А) місто; Б) селище міського типу; В) село.

5. Ваша освіта:

- А) середня; Б) середня спеціальна;
В) незакінчена вища; Г) вища.

Щиро вдячні Вам за відповіді!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкина И.Л. Страхование экологических рисков (из практики США) / И.Л. Абалкина. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 88 с.
2. Абалкина И.Л. Экологическое страхование в США [Электронный ресурс] / И.Л. Абалкина. – Доступен с : <http://www.insur-info.ru/press/60407>.
3. Алехин Е.И. Теория риска и моделирование рисковых ситуаций : консп. лекц. / Е.И. Алехин. – Орел : ОГУ, 2006. – С. 19-20.
4. Алымов В.Т. Техногенный риск. Анализ и оценка : учеб. пособ. для вузов / В.Т. Алымов, Н.П. Тарасова. – М. : Академкнига, 2004. – 118 с.
5. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 189 с.
6. Амоша О.І. Організаційно-економічні механізми активізації інноваційної діяльності в Україні / О.І. Амоша // Економіка промисловості. – 2006. – № 5. – С. 15-21.
7. Андреева Е.В. Страхование ответственности / Е.В. Андреева. – Иркутск : ИГЭА, 2001. – С. 52.
8. Андреева Т.В. Снижение уровня экологического риска как фактор обеспечения экологической безопасности / Т.В. Андреева. – М. : РГГУ, 1999. – 166 с.
9. Атабиев А.Х. Экологическое страхование в обеспечении экологической безопасности региона / А.Х. Атабиев. – М. : РАН, Ин-т проблем рынка, 1998. – 33 с.
10. Бажайкин А.Л. Сущность экологического страхования и его нормативная база / А.Л. Бажайкин // Экологическое право России : сб. материалов науч.-практ. конф. 1995–1998 гг. / под ред. проф. А.К. Голиченкова. – Вып. 1. – М. : Зерцало, 1999. – С. 301.
11. Базилевич В.Д. Страхова справа / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – К. : Знання, 1997. – С. 180-185.

12. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
13. Баранов О.В. Методы оценки и управления эколого-экономическими рисками на предприятиях строительной индустрии : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика природопользования)» / О.В. Баранов. – М. : РЭА, 2006. – 24 с.
14. Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення : ДСТУ 2156-93 [Електронний ресурс] : Наказ Держстандарту України № 208 від 27.12.1993 р. – Доступний з : <http://document.ua/bezpechnist-promislovih-pidpriemstv-termini-ta-viznachennja-nor3429.html>.
15. Бريدун Є.В. Моделювання страхового механізму компенсації еколого-економічних збитків / Є.В. Бريدун. – Х. : Форт, 2004. – 256 с.
16. В Туркмении вводится обязательное экологическое страхование [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://forinsurer.com/news/13/02/12/28840>.
17. В Украине создан Экологический страховой пул [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://forinsurer.com/news/10/05/11/22027>.
18. Ваганов П.А. Экологические риски / П.А. Ваганов, М.-С. Им. – СПб. : Санкт-Петербургского университета, 2001. – 152 с.
19. Винярьська М.Г. Організаційно-економічні засади реалізації екологічної політики України в контексті глобальної зміни клімату : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.06 / Винярьська Мар'яна Григорівна ; М-во освіти і науки, Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне, 2019. – 24 с. : рис., табл.
20. Візінський В.В. Поняття екологічного страхування за законодавством України / В.В. Візінський // Вісник Одеського національного університету. Правознавство. – 2011. – Т. 16, вип. 15. – С. 280–285.
21. Віленчук О.М. Концептуальні засади розвитку екологічного страхування в лісовому господарстві / О.М. Віленчук // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 105-113.
22. Віленчук О.М. Теоретико-методичні засади формування системи страхування екологічних ризиків : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього природного середовища» / О.М. Віленчук. – К., 2004. – 21 с.

23. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємстві : [монографія] / В.В. Вітлінський, П.І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
24. Волкова Л.А. Шляхи управління екологічним ризиком для керування стану навколишнього середовища / Л.А. Волкова, Ю.С. Кушнірук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль, 2005. – № 1. – С. 233-240.
25. Временное положение о системе независимой оценки рисков в области пожарной безопасности, гражданской обороны и защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера в Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.pogaranet.ru/qa/504.html>.
26. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування / Т.П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2006. – С. 346-360.
27. Гарькуша В.Н. Страхование дело / В.Н. Гарькуша, Б. Ю.Сербиновский. – Ростов н/Д : Феникс, 2000. – С. 12.
28. Голиченков А.К. Практикум по экологическому праву России : учеб. пособ. для вузов / А.К. Голиченков, Г.А. Волков – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : БЕК, 2004. – 228 с.
29. Горшков В.Г. Биотическая регуляция окружающей среды: обоснование необходимости сбережения и восстановления природной биоты на территориях материковых масштабов / В.Г. Горшков, А.М. Макарьева // Труды Международного семинара [«Биотическая регуляция окружающей среды»]. – Гатчина, 1998. – С. 3-20.
30. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В.М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 1999. – 112 с.
31. Грачов В.І. Класифікація ризиків та управління ними / В.І. Грачов, Т.П. Коюда // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 56-60.
32. Гринів Л.С. Екологічна економіка : навч. посіб. / Л.С. Гринів. – Л. : Магнолія, 2010. – 358 с.
33. Гулик Г.С. Синергетика інтегрального застосування економіко-правових інструментів формування системи сталого лісокористування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / Г.С. Гулик; Нац. лісотехн. ун-т України. – Львів, 2013. – 20 с.

34. Гульченко А. Из опыта экологического страхования Франции / А. Гульченко // Страхование ревю. – 2005. – № 6. – С. 23-28.
35. Гурьянова Т.О. Экологическое страхование как фактор устойчивого развития экономики региона : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т.О. Гурьянова. – Рн/Д, 2004. – 26 с.
36. Давыдова Р.Т. Экологическое страхование – часть экономического механизма природопользования / Р.Т. Давыдова // Страхование дело. – 2002. – № 3. – С. 49-57.
37. Данилишин Б. М. Економіка природокористування : підручник / Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К. : Кондор, 2010. – 465 с.
38. Данилов-Данильян В.І. Экологический вызов и устойчивое развитие / В.І. Данилов-Данильян, К.С. Лосев. – М : Прогресс – Традиция, 2000. – С. 106.
39. Даугуль В. Поняття та особливості екологічного страхування в Україні / В. Даугуль // Право України. – 1999. – № 4. – С. 51-54.
40. Десва Н.Е. Організаційно-економічний механізм управління екологічними ризиками : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.Е. Десва. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
41. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі ; [пер. з англ.]. – К. : Інтелсфера, 2002. – 312 с.
42. Деньга В.С. Экологическое страхование в топливно-энергетическом комплексе / В.С. Деньга, Н.Ю. Котельникова, А.В. Полуторный. – М. : Газоил Пресс, 1998. – С. 27.
43. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» № 2004/35/ЄС від 21.04.2004 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994965>.
44. Добровольський В.В. Основи теорії екологічних систем : навч. посіб. / В.В. Добровольський. – К. : Професіонал, 2005. – 272 с.
45. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию «Наше общее будущее» [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>.

46. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. / Л.І. Донець. – К. : ЦУЛ, 2006. – 312 с.
47. Екогеографія України : навч. посіб. / О.П. Гавриленко – К. : Знання, 2008. – 646 с.
48. Екологічний енциклопедичний словник / під заг. ред. І.І. Дедю. – Кишинів, 1990. – С. 45-46.
49. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2002. – 951 с. Т.1. – 2000. – 864 с. Т.3. – 2002. – 952 с.
50. Емкость украинского рынка страхования ядерных рисков в 2008 г. вырастет в 1,5 раза – до \$ 45 млн [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://forinsurer.com/news/07/12/25/14112>.
51. Жарова Л.В. Механизм обеспечения устойчивого пространственного развития / Л.В. Жарова // Механизм регулирования экономики. – 2006. – № 3. – С. 40-47.
52. Журнал про страхування [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://forinsurer.com>.
53. Загвойська Л.Д. Економічний аналіз інвестиційних проєктів : навч. посіб. / Загвойська Л.Д., Маселко Т.Є., Якуба М.М. – Л. : Афіша, 2006. – 317 с.
54. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
55. Закон Азербайджанской Республики «Об обязательном экологическом страховании» № 271-ПГ от 12.03.2002 г. [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.law-az.com>.
56. Закон Республики Беларусь «Об охране окружающей среды» № 1982–ХІІ от 26.11.1992 г. [Электронный ресурс]. – Доступен с : http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=V19201982.
57. Закон України «Про екологічний аудит» № 1862-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>.
58. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» № 2333-III від 22.03.2001 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2333-14>.

59. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-ХІІ від 25.06.1991 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

60. Закон України «Про страхування» № 85/96-ВР від 07.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.

61. Збитки від пожежі в Чорнобильській зоні попередньо оцінюються в десятки млн грн [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://mind.ua/news/20209845-zbitki-vid-pozhezhi-v-chornobilskij-zoni-poperedno-ocinyuyutsya-v-desyatki-mln-grn>.

62. Иванов А.Н. Зарубежный опыт по страхованию лесного фонда / А.Н. Иванов, А.А. Соловова [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://ins-info.ru/?p=244>.

63. Изменение климата и финансовый сектор : перспективы деятельности [Электронный ресурс] – Доступен с : esco-ecosys.narod.ru/2007_10/art130.pdf.

64. История государства и права зарубежных стран: учебник / под общ. ред. О.А. Жидкова, Н.А. Крашенинниковой. – М. : Норма, 2004. – Ч.1. – С. 49-50.

65. Івченко І.Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : навч. посіб. / І.Ю. Івченко. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – 344 с.

66. Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій : [монографія] / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова ; за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2004. – 223 с.

67. Какодей А.О. Методи маркетингового управління екологічними ризиками / А.О. Какодей // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка та право. – 2011. – №1. – С. 51-56.

68. Карпук А.І. Особливості реалізації механізму екологічного страхування лісокористування [Електронний ресурс] / А. І. Карпук, М. Л. Шестак // Економічний форум. – 2015. – № 2. – С. 137-141. – Доступний з : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2015_2_24.

69. Качинський А. Системний аналіз визначення пріоритетів в екологічній безпеці України / А. Качинський. – К., 1995. – 46 с.

70. Качинський А. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / А. Качинський. – К. : НІСД, 1994. – 48 с.

71. Коваленко Г.Д. Екологічний ризик погіршення стану навколишнього природного середовища України при збереженні існуючих тенденцій антропогенного навантаження / Г.Д. Коваленко, Г.В. Півень, О.В. Рибалова // Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. – Т. 1. – Х., 2009. – С. 52-56.

72. Кожушко Л.С. Екологічний менеджмент : підручник / Л.С. Кожушко, П.М. Скрипчук. – К. : Академія, 2007. – 432 с.

73. Козьменко О.В. Актuarні розрахунки : навч. посіб. / О.В. Козьменко, О.В. Кузьменко. – Суми : Університетська книга, 2011. – 224 с.

74. Козьменко О.В. Використання інструментів фінансового ринку як альтернативного механізму перестрахування / О.В. Козьменко, О.М. Пахненко // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 1. – С. 114-118.

75. Козьменко О.В. Страховий ринок України в контексті сталого розвитку : [монографія] / О.В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

76. Консолідовані звітні дані за 2008, 2009, 2010, 2011 рр. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

77. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/>.

78. Концепція переходу України до сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>.

79. Коротков Е.М. Антикризисное управление : учебник / Е. М. Коротков. – М. : Инфра-М, 2001. – 432 с.

80. Корсун Т.В. Національна компанія страхування ризиків техногенних аварій як засіб акумуляції страхових інвестиційних ресурсів / Т.В. Корсун // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 32. – С. 121-126.

81. Кузнецова Н.П. Экологическое страхование как фактор устойчивости регионального развития / Н.П. Кузнецова, И.Б. Сергеев // Страховое дело. – 2001. – №11. – С. 29-34.

82. Кухарева Я.І. Особливості запровадження екологічного страхування [Електронний ресурс] - Доступний з: www.ueic.com.ua.

83. Лисиченко Г.В. Природний, техногенний та екологічний ризики: аналіз, оцінка, управління / Г.В. Лисиченко, Ю.Л. Забулонов, Г.А. Хміль. – К. : Наук. думка, 2008. – 543 с.

84. Лісотехнічний термінологічний словник : український, російський, англійський / за ред. Ю.Ю. Туниці, В.О. Богуслаєва. – Л. : Піраміда, 2014. – 967 с.

85. Лук'янихіна О.А. Формування механізму управління екологічним ризиком / О.А. Лук'янихіна, К.В. Таранюк // Вісник НУВГП. Серія: Економіка. – 2011. – № 3 (55). – С. 183-190.

86. Лук'янова В.В. Методологічні підходи до класифікації ризиків / В.В. Лук'янова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2007. – № 3, т. 2. – С. 130-137.

87. Макаре С.В. Основы экономики природопользования / С.В. Макаре. – М. : Ин-т междунар. права и экономики им. А.С. Грибоедова, 1998. – 192 с.

88. Манкевич В.В. Правовое регулирование экологического страхования / В.В. Манкевич. – Мн. : ГИУСТ БГУ, 2010. – 145 с.

89. Машина Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання : навч. посіб. / Н.І. Машина. – К. : ЦУЛ, 2003. – 188 с.

90. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник / Л.Г. Мельник – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Суми : Університетська книга, 2003. – 348 с.

91. Мельник Л.Г. Економічний механізм раціонального природокористування / Л.Г. Мельник // Основи стійкого розвитку. – Суми, 2005. – С. 511-549.

92. Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 р. №175 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-p>.

93. Модельный закон об экологическом страховании (об организации страхового дела в сфере защиты населения, территорий и хозяйственных объектов от воздействия загрязненной окружающей природной среды) [Электронный ресурс]. – Доступен с : http://www.conventions.ru/view_base.php?id=1602.

94. Моисеев Н.Н. Быть или не быть человечеству? / Н.Н. Моисеев. – М., 1999. – С. 255.

95. Мостенська Т.Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства / Т.Л. Мостенська, Н.С. Скопенко // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 3 (7). – С. 72-79.

96. Моткин Г.А. Основы экологического страхования / Г.А. Моткин. – М. : Наука, 1996. – 192 с.

97. Мукина Л. Экологическая ответственность в странах Европы / Л. Мукина // Страхование ревю. – 1999. – № 2. – С. 9.

98. Мусієнко М.М. Екологія : тлумачний словник [Електронний ресурс] / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон. – Доступний з : http://eduknigi.com/ekol_view.php.

99. На Луганщині назвали суму збитків від лісових пожеж [Електронний ресурс]. – Доступний з : <https://hromadske.ua/posts/na-lugan-shini-nazvali-sumu-zbitkiv-vid-lisovih-pozhezh>.

100. Навроцький Д.А. Формування страхового ринку України : автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К. : Ін-т екон. прогнозування НАНУ, 2005. – 16 с.

101. Надійність техніки. Терміни та визначення : ДСТУ 2860-94. – К. : Держстандарт України, 1995. – 91 с. – (Державний стандарт України).

102. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження методичних рекомендацій «Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів» № 116 від 13.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=6913>.

103. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища «Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря» № 639 від 10.12.2008 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0048-09>.

104. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Методика визначення роз-

мірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства» № 171 від 27.10.1997 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98>.

105. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» № 37 від 18.05.1995 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0162-95>.

106. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.mns.gov.ua/content/national_lecture.html.

107. Носников В. Обзор существующих методов уборки ветровалов, хранения и продажи поврежденной древесины и рекомендации по новым методам разработки и продажи ветровальной древесины с учетом возможностей лесного страхования [Электронный ресурс] / В.Носников, А.Ледницкий, П.Протас. – Минск, 2018. – 49 с. – Доступен с : <http://documents1.worldbank.org/curated/pt/721871556619295101/pdf/The-Overview-of-Existing-Methods-for-the-Harvesting-Storage-and-Sale-of-Wood-After-the-Windblows-and-Recommendations-for-New-Methods-of-Harvesting-and-Marketing-of-Windblown-Timber-Taking-into-Account-the-Possibility-of-Forest-Insurance.pdf>.

108. Носов А.А. Страхование экологических рисков в электроэнергетике : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / А.А. Носов. – Екатеринбург, 2002. – 181 с.

109. О гражданской ответственности за ущерб от загрязнения нефтью 1969 года. Конвенция от 9 марта 1969 г. // Сборник международных договоров СССР. – М., 1975. – Вып. XXIVII. – С. 398.

110. Об ущербе, причиненном иностранными воздушными судами третьим лицам на поверхности. Конвенция от 7 октября 1952 г. // Сборник международных договоров СССР. – М., 1984. – Вып. XXXVIII. – С. 164.

111. Об'єктивна необхідність та суть обов'язкового страхування [Електронний ресурс] / Олександр Залетов [УНДІ "Права та еко-

номічних досліджень”] – Доступний з : <http://forinsurer.com/public/05/03/04/1764>.

112.Опанасюк Ю.А. Розвиток науково-методичних підходів до розрахунку еколого-економічного збитку від техногенних катастроф / Ю.А. Опанасюк // Вісник СумДУ. Серія : Економіка. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – № 1. – С. 40-45.

113.Оцінка та управління екологічним ризиком погіршення сучасного стану ґрунтів України як основа для вирішення регіональних проблем поводження з відходами [Електронний ресурс] / [О.В. Рибалова, О.В. Поддашкін, Г.В. Півень та ін.]. – Доступний з : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Ponp/2010/2010-Articles/UkrNDI-EP_2010_05.pdf.

114.Паводок на заході України 2020 року [Електронний ресурс]. – Доступний з : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

115.Паламарчук В.О. Економіка природокористування : навч. посіб. / В.О. Паламарчук, П.І. Коренюк . – Запоріжжя : Дике поле, 2003. – 408 с.

116.Пашнєва В.А. Об'єкт екологічних страхових правовідносин / В.А. Пашнєва // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 741-745.

117.Петров В.В. Экологическое право России : учеб. пособ. / В.В. Петров. – М. : БЕК, 1996. – С. 237.

118.Підсумки діяльності страхових компаній за 2014 р. [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: http://nfp.gov.ua/files/sector/sk_%202014.pdf.

119.Позднякова Л.О. Страхові процеси в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Л.О. Позднякова. – Ірпінь : Нац. акад. Держ. податк. служби України, 2004. – 19 с.

120.Показники діяльності страхових компаній, що діють на страховому ринку України (у розрізі регіонів) за 2010 р. [Електронний ресурс] / Нац. комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Доступний з: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.

121.Порфирьев Б. Концепция риска новый поход к экологической политике / Б. Порфирьев // США: экономика, политика, идеология. – 1998. – № 11. – С. 98-105.

122. Постанова Кабінету Міністрів України «Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» № 17537 від 15.02.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-п>.

123. Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» № 554 від 27.07.1995 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554-95>.

124. Проект закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання відносин у сфері екологічного страхування» від 23.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.menr.gov.ua/content/article/48>.

125. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (щодо обов'язкового екологічного страхування діяльності фізичних і юридичних осіб, пов'язаної з використанням об'єктів підвищеної небезпеки)» № 3304 від 20.10.2008 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33578.

126. Проект Закону України «Про екологічне страхування» № 1046 від 21.05.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5.

127. Проект Закону України «Про екологічне страхування» № 1046-1 від 03.12.2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=13685.

128. Проценко О.Л. Екологічне страхування – спосіб управління ризиками забруднення навколишнього середовища / О.Л. Проценко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6, т. 3. – С. 122-125.

129. Проценко О.Л. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці / О. Л. Проценко // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 362. – С. 195-201.

130. Процюк В.А. Екологічне страхування як забезпечення принципу екологічної відповідальності в умовах аварійного забруднення довкілля [Електронний ресурс] / В.А. Процюк – Доступний з: <http://www.waste.com.ua/cooperation/2005/theses/protsyuk.html>.

131. Пряжников А. Почему от изменений климата сильнее всего пострадают страховщики [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.insur-info.ru/press/82891>.

132. Ратная В. Страховка мирного атома [Электронный ресурс] / В. Ратная. – Доступен с : <http://archive.kontrakty.ua/gc/2004/18/4-strakhovka-mirnogo-atoma.html>.

133. Реймерс Н.Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.

134. Решетник Л. Екологічне страхування як одна з форм відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я довкілля // Л. Решетник // Право України. – 2002. – № 6. – С. 81.

135. Ротова Т.А. Страхування : навч. посіб. / Т.А. Ротова. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – С. 322.

136. Руда О. Екологічне страхування: внесок в охорону довкілля [Електронний ресурс] – Доступний з : http://www.obriy.pib.com.ua/2007/04_07/03.shtml – 16к.

137. Русакова О.И. Рынок страхования экологических рисков в России / О.И. Русакова // Финансы. – 2010. – Сентябрь–октябрь. – С. 69-72.

138. Семененко Б.А. Эколого-экономические риски : сущность и методы оценки / Б.А. Семененко, И.В. Белова, В.О. Крюков // Теория и практика экологического страхования : труды III всерос. и I междунар. конф. / Ин-т проблем рынка РАН. – М., 1998. – С. 160-169.

139. Семенов В.Ф. Экологический менеджмент / В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 516 с.

140. Сенейко Ю. Сучасні підходи до трактування категорії «ризик» / Ю. Сенейко // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 206-211.

141. Серов Г.П. Об актуальных вопросах совершенствования законодательства в сфере экологического страхования / Г.П. Серов // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 50-54.

142. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Синякевич. – Л. : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

143. Стегней М.І. Фінансова складова економічного механізму формування збалансованого природокористування / М.І. Стегней //

Науковий вісник Херсонського Державного університету. Серія : Економічні науки. – 2015. – Вип. 12. – С. 141-143.

144. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика : учебник / Е.С. Стоянова ; [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Перспектива, 2003. – С. 477.

145. Страхование экологических рисков: принципы и экономический механизм : [монография] / [И.А. Сааджан, С.К. Харичков и др.]; Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед. НАН Украины. – Одеса, 2006. – С. 85-88.

146. Страхові послуги / [С.С. Осадець, Т.М. Артюх, О.О. Гаманкова та ін.]; кер. автор. кол. й наук. ред. С.С. Осадець, Т.М. Артюх. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 400.

147. Страхування : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. С.С. Осадець – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.

148. Страхування: теорія та практика : навч.-метод. посіб. / Внукова Н.М., Успенко В.І., Временко Л.В. та ін.; за заг. ред. проф. Внукової Н.М. – Харків: Бурун Книга, 2004. – 376 с.

149. Страхування: теорія та практика : навч.-метод. посіб. / Внукова Н.М., Успенко В.І., Временко Л.В. та ін.; за заг. ред. проф. Внукової Н.М. – Харків: Бурун Книга, 2004. – С. 11.

150. Трифонова Т.А. Прикладная экология : учеб. пособ. для вузов / Т.А. Трифонова, Н.В. Селиванова, Н.В. Мищенко – [3-е изд.]. – М. : Академпроект; Гаудеамус, 2007. – 384 с.

151. Туниця Ю.Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей / Ю.Ю. Туниця. – К. : Знання, 2006. – 314 с.

152. У Житомирській області порахували збитки від лісових пожеж [Електронний ресурс]. – Доступний з : <https://www.slovoidilo.ua/2020/07/10/novyna/suspilstvo/zhytomyrskij-oblasti-poraxuvaly-zbytky-lisovykh-pozhezh>.

153. Українці не застраховані ані від природних, ані від техногенних катастроф [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://ua.prostobank.ua/finansoviy_gid/strahuvannya/novini/ukrayintsi_ne_zastrahovani_ani_vid_prirodnih_ani_vid_tehnogennih_katastrof.

154. Управління підприємницьким ризиком / [за заг. ред. д.е.н. Д.А. Штефанича]. – Т. : Екон. думка, 1999. – 224 с.

155. Устенко О.Л. Теория экономического риска : [монография] / О.Л. Устенко. – К. : МАУП, 1997. – 164 с.
156. Харнахоева Л.А. Развитие страхования экологических рисков : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Л.А. Харнахоева. – Иркутск, 2009. – 24 с.
157. Хлобистов Є.В. Методичні підходи до оцінки наслідків надзвичайних ситуацій: порівняльний аналіз української та міжнародної практик / Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова, С.М. Волошин // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 4. – С. 24–33.
158. Хохлов Н.В. Управление риском : учеб. пособ. для вузов / Н.В. Хохлов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 239 с.
159. Чернова Г.В. Управление рисками : учеб. пособ. / Г.В. Чернова, А.А. Кудрявцев. – М. : Велби, Проспект, 2003. – 160 с.
160. Шмандій В.М. Управління природоохоронною діяльністю : навч. посіб. / В.М. Шмандій, І.О. Солошич. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 296 с.
161. Шрамович В. (2020-06-25). Чому затопило Карпати та чи пов'язано це з вирубкою лісів. BBC News Україна (uk). Процитовано 2020-07-05 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53169074>.
162. Шутов П. Модель риска предпринимателя / П. Шутов // Управление риском. – 2004. – № 3. – С. 56-61.
163. Экологический кодекс Республики Казахстан с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.12.2012 г. [Электронный ресурс]. – Доступен с : <http://www.zakon.kz/kazakhstan/141149-jekologicheskijj-kodeks-rk-2011.html>.
164. Юлдашев Р.Т. Страховой бизнес : словарь-справочник / Р.Т. Юлдашев. – М. : Анкил, 2005. – С. 671.
165. Barhtouse L. Risk assesment – ecology / L. Barhtouse, G. Suter // mech.– eng. – 1984. – 106.– № 11. – P. 36-39.
166. Brunette M. Public compensation for windstorm damage reduces incentives for risk management investments / Brunette M., Couture S. // Forest Policy and Economics. – 2008.– № 10(7-8) – P. 491-499.
167. Comprehensive environmental response, compensation and liability act (CERCLA) // Страхование дело. – 1996. – № 12. – С. 37.

168. Cummins J. David. Convergence in Wholesale Financial Services : Reinsurance and Investment Banking / J. David Cummins // Papers on Risk & Insurance – Issues & Practice Journal of Insurance Regulation. – 2005. – № 2. – P. 187-222.

169. Environment Reporter. – 1995. – Volume 26, Number 31, December 8. – 1372 p.

170. Environmental Insurance Products Available for Brownfields Redevelopment [Electronic resource] / Kristen R. Yount, Peter B. Meyer ; Northern Kentucky University. – Washington, DC, 2005. – 53 p. – Access mode : <http://www.epa.gov/swerosps/bf/pdf/insrep99.pdf>.

171. Environmental Liability and Environmental Insurance, Final Technical Report, Cluster 13, Harmonization of Environmental Standards II [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd.org/env/outreach/50244626.pdf>.

172. Environmental Risk and Insurance: A Comparative Analysis of the Role of Insurance in the Management of Environment-Related Risks [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/9789264105522-en>.

173. Faure M. Financial compensation for victims of catastrophes: a comparative legal approach / M. Faure, T. Hartlief. – Springer, 2005. – P. 20-37.

174. Financial Security in Environmental Liability Directive. Final Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/eld>.

175. Hellberg N. Financial Security: Mandatory vs. Voluntary Insurance Solution [Electronic resource] / N. Hellberg. – Access mode : <http://www.ec.europa.eu/environment/legal...pdf...Hellberg.pdf>.

176. Insurance Market Report 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://imr.marsh.com/reports/unitedstates/coverages.aspx?ID=3027>.

177. Insuring for Sustainability. The inaugural report of the Insurance Working Group of the United Nations Environment Programme Finance Initiative [Electronic resource]. – Access mode : http://www.unepfi.org/psi/wp-content/uploads/2012/06/insuring_for_sustainability.pdf.

178. International Standart 31010 «Risk management – Risk assessment techniques». – Svitzerland, 2009. – № 11. – 90 p.

179. Meyers G.G. Catastrophe Risk Securitization: Insurer and Investor Perspectives [Electronic resource] / G.G. Meyers, J.J. Kollar // *Securitization of Risk; Discussion Paper Program ; Casualty Actuarial Society*. – 1999. – 49 p. – Access mode : <http://www.casact.org/pubs/dpp/dpp99/99dpp233.pdf>.

180. Michel-Kerjan E. Extreme Events, Global Warming, and Insurance-Linked Securities : How to Trigger the «Tipping Point» / E. Michel-Kerjan, F. Morlaye // *Geneva Papers on Risk & Insurance – Issues & Practice*. – 2008. – № 1. – P. 153-176.

181. Moreteau, O. Financial compensation for victims of catastrophes / O. Moreteau, M. Cannarsa, F. Lafay. – France, 2006. – P. 40.

182. Natural catastrophes and man-made disasters in 2014 : convective and winter storms generate most losses [Electronic resource] / Swiss Re // *Sigma*. – 2015. – № 2. – Access mode : <http://www.swissre.com>.

183. Nygaard, 1951 Nygaard J: Forest fire insurance in Norway. *Journal of Forestry* 1951, 49:337-338.

184. Ramella M. Bermuda Sidecars: Supervising Reinsurance Companies in Innovative Global Markets / M. Ramella, L. Madeiros // *Papers on Risk & Insurance. – Issues & Practice*. – 2007. – № 3. – P. 345-363.

185. Reducing the social and economic impact of climate change and natural catastrophes / CEA – Brussels, 2007. – p. 48.

186. Reinsurance Market Outlook [Electronic resource] / Aon Benfield. – 2016. – 42 p. – Access mode: <http://thoughtleadership.aonbenfield.com/Documents/20160101-ab-analytics-reinsurance-market-outlook-january-2016.pdf>.

187. Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions under Article 14(2) of Directive 2004/35/EC on the environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ec.europa.eu/regional_policy.

188. Shepard HB: Forest fire insurance in the Pacific Coast States // *Journal of Forestry* . – 1935. – № 33(2). – P. 111-116.

189. The Catastrophe Bond Market at Year-End 2007 [Electronic resource] / GC Securities. – Access mode : <http://www.guycarp.com/por>.

190. The Price-Anderson Act – Crossing the Bridge to the Next Century: A Report to Congress, Prepared by ICF Incorporated for U.S. Nuclear Regulatory Commission, August 1998.– p. 35.